

ISSN 2524-0129 (Print)
ISSN 2664-5718 (Online)

*Збірник наукових праць
Юридичного факультету
Західноукраїнського
національного університету*

Актуальні проблеми правознавства

ACTUAL PROBLEMS OF LAW

**Випуск 1 (29)
2022**

1. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права.
 2. Конституційне право. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Міжнародне право.
 3. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право.
Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право.
 4. Кримінальне право та кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика. Судова експертиза. Оперативно-розшукова діяльність. Судострій.
Прокуратура та адвокатура.
-

**Збірник наукових праць Юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
у співпраці з НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України**

Засноване у 2011 році.

Виходить 4 рази на рік

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу інформації КВ № 24735-14675ПР
від 16.03.2021р.

ISSN 2524-0129 (Print) / ISSN 2664-5718 (Online)

Актуальні проблеми правознавства

Випуск 1 (29) 2022

DOI: <https://doi.org/10.35774/app>

DOI: <https://doi.org/10.35774/app2022.01>

Включений до переліку фахових видань України з юридичних наук
Наказом МОН України від 10.05.2017р. № 693 «Про затвердження
рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності
спеціалізованих вчених рад від 27 квітня 2017 р.»

Включений до переліку фахових видань України (категорія «Б»)
з юридичних наук Наказом МОН України від 28.12.2019р. № 1643
«Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства
щодо діяльності спеціалізованих вчених рад»

Засновник та видавець Західноукраїнський національний
університет

Рекомендовано до друку Вченою радою

Західноукраїнського національного університету
(протокол № 7 від 26.01.2022 р.)

INDEX COPERNICUS

INTERNATIONAL
Видання включено до міжнародної наукометричної
баз даних «Index Copernicus International» (Польща)

Доступ до наукометричної бази здійснюється
за адресою: <http://jml.indexcopernicus.com/?lang=ru>

«Актуальні проблеми правознавства» можна
знайти, скориставшись формою пошуку зверху
сторінки за індексом ISSN

Головний редактор

Слома Валентина Миколаївна, професор кафедри цивільного права і процесу, заступник декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, доцент

Заступники головного редактора

Грубішко Андрій Васильович, професор кафедри теорії та історії держави і права, директор Центру стратегічної аналітики та міжнародних студій Західноукраїнського національного університету, доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор)

Мазепа Світлана Олегівна, доцент кафедри кримінального права та процесу, заступник декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, кандидат юридичних наук

Редакційна колегія:

Балинська Ольга Михайлівна, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Банах Сергій Володимирович, доцент кафедри кримінального права і процесу, декан юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, доцент

Гречанюк Сергій Костянтинівич, начальник департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України, доктор юридичних наук, професор

Калаур Іван Романович, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Книш Сергій Володимирович, завідувач кафедри загальнотеоретичних правових дисциплін Рівненського інституту Київського університету права НАН України, кандидат юридичних наук, доцент

Лазур Ярослав Володимирович, декан юридичного факультету Ужгородського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Соболь Євген Юрійович, ректор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, доктор юридичних наук, професор

Теремецький Владислав Іванович, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Іноземний член редакційної колегії:

Грега Стрбан, декан юридичного факультету Університету Любляни, доктор наук, професор (Словенія)

Цоль Фредерік, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права Ягеллонського університету (Польща), завідувач кафедри європейського і польського приватного права та порівняльного правознавства Оснабрюцького університету, професор (Німеччина).

Editor in Chief

Sloma Valentyna Mykolayivna, Professor of Department of Civil Law and Process, Vice-Dean of Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Deputy Editors in Chief

Hrubinko Andrii Vasylovych, Professor of Department of Theory and History of State and Law, Director of the Center for Strategic Analysis and International Studies of West Ukrainian National University, Doctor of Historical Sciences, Professor (**responsible for the issue**)

Mazepa Svitlana Olehivna, Associate Professor of Department of Criminal Law and Process, Vice-Dean of the Faculty of Law of West Ukrainian National University, Candidate of Legal Sciences

Editorial board:

Balynska Olha Mykhaylivna, Vice-rector, Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Legal Sciences, Professor

Banakh Serhii Volodymyrovych, Associate Professor of Department of Criminal Law and Process, Dean of the Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Hrechanyuk Sergii Konstantynovych, Head of the Department of Execution of Criminal Punishments of the Ministry of Justice of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor

Kalaur Ivan Romanovich, Professor of Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Knysh Sergii Volodymyrovych, Head of the Department of General Theoretical Legal Sciences of the Rivne Institute of Kyiv University of Law, NAS of Ukraine, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Lazur Yaroslav Volodymyrovych, Dean of the Law Faculty of Uzhgorod National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Sobol Yevgen Yuriyovych, Rector of Volodymyr Vynnychenko Central-Ukrainian State Pedagogical University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Teremetskyi Vladyslav Ivanovych, Professor of the Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Foreign member of the Editorial board

Grega Strban, PhD, Professor, Dean of Faculty of Law of University of Ljubljana (Slovakia)

Zoll Fryderyk, Doctor of Law, Professor of the Department of Civil Law, Jagiellonian University (Poland), Head of the Department of European and Polish Private Law and Comparative Law at Osnabrück University, Professor (Germany).

Адреса редакції:

46400 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а E-mail:
zbirnykapp@wunu.edu.ua
www.appj.wunu.edu.ua

ЗМІСТ

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Бакало Лілія

Конституційні права дитини: дефініція та значення для інституту прав дитини.....6

Подковенко Тетяна

Концепція лібералізму Джона Локка..... 12

Сухоребра Тетяна

Юридична відповідальність за порушення природоохоронних
норм на землях Українського козацтва..... 18

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Глух Марина, Ковалко Наталія

Державний фінансовий аудит як різновид фінансового контролю..... 25

Дракохруст Тетяна

Права людини: зміна клімату та примусове переміщення..... 32

Москалюк Надія, Слома Валентина

Міжнародно-правові стандарти в сфері захисту прав людини
та їх вплив на законодавство України.....37

Одинак Олександр, Голота Наталія

Захист прав споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану.....43

Шевчук Оксана, Ментух Наталія

Інвестиційна підтримка державної інформаційної безпеки України в умовах
воєнного стану: аналіз актуальних законодавчих новацій..... 49

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Зигрій Ольга, Кійко Катерина, Мацук Світлана

Інтерпретації та захист екологічних прав людини: міжнародні стандарти та українські реалії.....55

Олійничук Олександра, Ронська Ольга

Протиправні дії у сфері банкрутства: концептуальні та порівняльно-правові аспекти..... 63

Паращук Лілія, Чапля Іванна

Проблемні аспекти правового регулювання договору про сурогатне материнство
в контексті гармонізації законодавства України до законодавства Європейського Союзу..... 70

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Банах Сергій, Грубінко Андрій, Оніщук Ілля

Переваги та недоліки впровадження системи електронного кримінального
провадження в органах досудового слідства України..... 77

Декайло Петро, Дейнека Анна

Аналіз запобіжних заходів у кримінальному провадженні..... 84

Кравчук Мар'яна, Метельський Ігор

Забезпечення ефективної протидії біологічним загрозам через призму конструкції біоризиків.....91

Мельник Іван, Богайчук Володимир

Підвищення рівня фізичної підготовки та навиків самозахисту майбутніх працівників правоохоронних органів України.....97

Муравська Юлія

Парадигма розвитку військової розвідки в Україні..... 102

Олійничук Роман, Канюка Валерій

Розслідування незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу та його експертне забезпечення..... 107

Рогатинська Ніна

Загальна характеристика злочинності у митній сфері..... 113

Фаріон-Мельник Антоніна, Мельник Іван, Василевський Роман

Кримінальні вибухи: характеристика та типологічні особливості злочинця..... 119

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI:10.35774/app2022.01.006
УДК 342.7-053.2/.67

Лілія Бакало,
адвокат, аспірантка кафедри
конституційного права та правосуддя
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2948-3945>

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА ДИТИНИ: ДЕФІНІЦІЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ІНСТИТУТУ ПРАВ ДИТИНИ

Конституція України не містить спеціальних положень, присвячених правам дітей. Відтак, за загальним правилом, конституційні права дітей в Україні прийнято розглядати в контексті основних прав людини, взявши до уваги залежність обсягу прав від віку особи. Як наслідок, така невизначеність в державі залишає передумови до порушення прав неповнолітніх. Однією з причин такої ситуації вважаємо недостатню увагу законодавця та наукової спільноти до значення розвитку інституту конституційних прав дитини в Україні.

Досліджено та проаналізовано наукові підходи вітчизняних та іноземних вчених-правників, а також дитячих правозахисників до тлумачення поняття «конституційні права дитини» та обґрунтування важливості вказаного інституту.

Під час дослідження виявлено недоліки відомих дефініцій, а також виокремлено специфічні риси, які притаманні лише конституційним правам дітей. Водночас у статті проаналізовано думки іноземних юристів щодо важливості закріплення у деяких конституціях спеціальних статей про права дітей, які були б відокремлені від загальних основоположних прав людини.

Встановлено, що «конституційні права дітей» мають значно ширше тлумачення, яке охоплює не лише основні природні права людини, а й довірчі громадянські, а також спеціальні права. Крім того, в дослідженні обґрунтована важливість сепарації в Конституції України прав дітей від основних положень про права людини.

У результаті проведеного дослідження напрацьовано власний підхід до визначення поняття «конституційні права дітей», а також обґрунтовано висновок про негативний вплив на забезпечення прав маленьких громадян через відсутність їх конституційного відокремлення від прав дорослих.

Ключові слова: конституційні права дитини, права дітей, конституційно-правовий статус дитини, діти, неповнолітні, права неповнолітніх.

Бакало Л.

Конституционные права ребенка: дефиниция и значение для института прав ребенка

Конституция Украины не содержит специальных положений, посвященных правам детей. Следовательно, по общему правилу, конституционные права детей в Украине принято рассматривать в контексте основных прав человека, учитывая зависимость объема прав от возраста человека. В результате такой неопределенности в государстве остаются предпосылки к нарушению прав несовершеннолетних. Одной из причин сложившейся ситуации считается недостаточное внимание законодателей и научного сообщества к значению развития института конституционных прав ребенка в Украине.

В статье исследованы и проанализированы научные подходы отечественных и иностранных ученых-юристов, а также детских правозащитников к толкованию понятия «конституционные права ребенка» и обоснованию важности указанного института.

В ходе исследования выявлены недостатки существующих дефиниций, а также выделены специфические черты, присущие только конституционным правам детей. В то же время в статье проанализированы мнения иностранных юристов относительно важности закрепления в некоторых конституциях специальных статей о правах детей, отделенных от общих основополагающих прав человека.

Установлено, что «конституционные права детей» имеют гораздо более широкое толкование, которое включает не только основные естественные права человека, но и доверительные гражданские, а также специальные права. Кроме того в исследовании обоснована важность сепарации в Конституции Украины прав детей от основных положений о правах человека.

В результате проведенного исследования наработан собственный подход к определению понятия «конституционные права детей», а также обоснован вывод о наличии негативного влияния на обеспечение прав маленьких граждан из-за отсутствия их конституционного отделения от прав взрослых.

Ключевые слова: конституционные права ребенка, права детей, конституционно правовой статус ребенка, дети, несовершеннолетние, права несовершеннолетних.

Bakalo L.

Constitutional rights of the child: definition and meaning for the children's rights institution

The Constitution of Ukraine does not contain special provisions dedicated children's rights. Therefore, as a general rule, the constitutional rights of children in Ukraine are considered in the context of fundamental human rights, taking into account the dependence of the scope of rights on the age of the person. As a consequence of such uncertainty, the preconditions for the violation of the rights of minors remain in the state. One of the reasons for this situation - the lack of attention of legislators and the scientific community to the importance of the institution of constitutional rights of the child in Ukraine developing.

The article explores and analyzes the scientific approaches of domestic and foreign legal scholars, as well as children's human rights defenders views to the interpretation of the concept of «constitutional rights of the child» and to the justification of the importance of this institution.

The study revealed the disadvantages of the existing definitions of the concept, as well as highlighted the specific features inherent only in the constitutional rights of children. At the same time, the article analyzes the opinions of foreign lawyers regarding the importance of enshrining in the selected Constitutions of the countries of special articles on the rights of children, separated from the general fundamental human rights.

It has been established that the «constitutional rights of children» have a much extensive interpretation, which includes not only basic natural human rights, but also trusted civil and special rights. In addition, the study substantiates the importance of separating the rights of children from the main provisions on human rights in the Constitution of Ukraine.

As a result of the study, an own approach to understanding the concept of «children's constitutional rights» has been developed and the conclusion is substantiated that there is a negative impact on ensuring the rights of small citizens due to the lack of their constitutional separation from the rights of adults.

Keywords: children's constitutional rights, children rights, constitutional and legal status of the child, children, minors, rights of minors.

Постановка проблеми. Станом на сьогодні в Україні відсутнє законодавче відокремлення такої правової категорії, як «конституційні права дітей», а вітчизняні вчені не мають єдиної думки щодо характеристики цього поняття та говорять лише про класифікацію основних конституційних прав маленьких членів суспільства, які базуються на основних правах людини. Невизначеність місця прав дітей у сучасному конституціоналізмі свідчить про їх нівелювання порівняно з правами дорослих та створює законодавчі передумови для їх порушення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнє десятиліття українські науковці недостатньо уваги присвячували дослідженню природи поняття «конституційні права дитини». Раніше це питання розглядали П. П. Шляхтун, В. І. Абрамов, І. В. Швець, О. Ф. Скакун.

Більш ґрунтовними та актуальними є праці таких іноземних вчених, як Трюді Хауглі, Анна Найлунд, Лоуренс Д. Ульгейт, Конор О'Магоні, які у своїх наукових працях та практичних роботах вивчали питання важливості, особливостей та природи конституційних прав дітей.

Мета дослідження – дослідити вітчизняну науково-правову доктрину та досвід іноземних науковців, з'ясувати специфічні особливості конституційних прав дітей, сформулювати власний підхід до тлумачення поняття «конституційні права дітей», а також обґрунтувати важливість сепарації в Конституції України положень про права дітей від загальних гарантій основоположних прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізувавши останні вітчизняні наукові дослідження, слід визнати недостатнім рівень вивчення поняття «конституційні права дітей». Видається, що сьогодні в Україні фактично відсутня актуальна дефініція, яка відображала би сучасні здобутки вчених щодо конституційних прав дітей.

Натомість українські правники найчастіше солідарні з тим, що «... під правами дитини слід розуміти систему соціальних, економічних, культурних та інших можливостей, які зумовлені особливостями фізичного, психологічного та розумового розвитку дитини, що визнаються та здійснюються у певний період життя людини – дитинства, виходять з принципів природного права, загальнолюдських цінностей, визнаних у міжнародному праві та національному законодавстві, гарантуються державою, суспільством, сім'єю та іншими суб'єктами права й мають особливий режим та механізм реалізації і захисту» [1, с. 94].

П. П. Шляхтун [2, с. 372–373], В. І. Абрамов [3, с. 10], І. В. Швець [4, с. 148], зокрема, притримуються думки про те, що права дитини є складовою частиною системи прав людини.

Наведена думка заслуговує на увагу, хоча й занадто загальна та не розкриває специфічних рис досліджуваної правової категорії.

Професорка О. Ф. Скакун дещо конкретизувала визначення, зазначивши в підручнику про те, що «дитина – неповнолітня людина, тобто така, яка не досягла 18 років, якщо законом не встановлено інше, а права дитини – це можливості (свободи) неповнолітньої людини, необхідні для її існування, виховання і розвитку» [5, с. 76].

Таким чином, з вищезазначеними науковими позиціями можна погодитись щодо тверджень про похідність прав дитини з основних прав людини, які розглядаються як можливості, необхідні для життєдіяльності неповнолітньої людини.

Вказаний підхід до розуміння прав дітей як осіб, що не досягли повноліття, простежуються (за ієрархією) під час визначення поняття та статусу дитини у вітчизняній системі конституційних прав людини.

Так, наприклад, більшість вітчизняних науковців вважають, що «конституційно-правовий статус дитини в Україні доцільно вивчати в контексті загальних основоположних прав людини і громадянина. З огляду на це, виділення дитини як спеціального суб'єкта правовідносин в Україні засноване на її вікових характеристиках, а тому права дітей прийнято виокремлювати з основоположних прав людини і громадянина, які притаманні дітям та закріплені в Конституції України» [6].

Якщо дотримуватись такого принципу, то можна дійти висновку, що під конституційними правами дитини варто було би розуміти права та свободи неповнолітньої людини, які закріплені та гарантовані Основним Законом України.

Проте варто визнати, що такий підхід до формулювання поняття занадто загальний, дещо формальний та застарілий, адже він не враховує нюансів, які характерні для прав дитини. Так, наприклад, визначення не містить посилання на довірчий характер громадянських прав дітей, від імені та в інтересах яких, до певного віку, мають виступати батьки.

Фактично вказаний підхід викликає правову дилему, яка ще наприкінці ХХ ст. була добре відома науковцям та юристам США. Так, судді Верховного Суду тривалий час стикалися з проблемою: «... розглядати дітей як осіб з основними правами, які повинна поважати держава, або як людей, які завжди перебувають під певною формою піклування. Водночас, якщо діти є особами з основними правами, то як Суд може виправдати різне ставлення, яке діти отримують за Конституцією? Тобто якщо і діти, і дорослі є «особами», то чи не повинні діти та дорослі мати однаковий конституційний закон? З іншого боку, якщо дітей класифікують як людей, які завжди перебувають під певною формою піклування, то навіщо їм взагалі надавати якісь конституційні права?» (*переклад мій* – Л. Б.) [7, с. 80].

Американський професор Лоуренс Д. Ульгейт влучно зазначив: «Існують щонайменше три можливі шляхи вирішення вищезазначених питань, і кожен з них має враховувати факт перебування дітей під контролем батьків або держави. Такими шляхами є розуміння того, що конституційні права дітей:

- 1) більш обмежені, ніж сфера конституційних прав дорослих з такою самою назвою (наприклад, право на свободу слова);
- 2) можуть бути важливіші за сімейні або державні інтереси, але водночас не будуть переважати однойменних прав дорослих;
- 3) мають довірчий характер. Це права, якими володіють діти, але якими в деяких випадках їм виправдано перешкоджають користуватися» (*переклад мій – Л. Б.*) [7, с. 80].

Дійсно, для того, аби якнайкраще відповісти на питання, що таке «конституційні права дитини», варто враховувати не лише вік особи, а й особливості самих прав дітей (зокрема, можливості їхньої реалізації порівняно з однойменними правами повнолітніх громадян), які притаманні лише цій категорії суспільства. Хоча треба визнати нелегкість такої роботи, адже складно виробити єдиний підхід, який повністю узгодив би вимоги щодо власної автономії дітей з їхньою фактичною залежністю та вразливістю.

Важливе значення для комплексного вивчення «конституційних прав дитини» має ставлення самої держави до прав дитини, яке відображено в Основному Законі.

Професор Конор О'Магоні, лектор Університетського коледжу Корка (Ірландія) та спеціальний доповідач з питань захисту дітей (призначений урядом Ірландії в 2019 році), влучно зазначає, що: «Для того, аби зробити дітей видимими в конституційних питаннях, Конституція потребує положень, які стосуються безпосередньо дітей, щоб вони покладались на конкретні спеціальні положення, а не на загальні гарантії прав людини» (*переклад мій – Л. Б.*) [8].

Доцільно погодитися з думкою докторки юридичних наук Трюді Хауглі з Арктичного університету Королівства Норвегія (Тромсе), яка спеціалізується на дослідженні значення конституційних прав дітей та їхнього місця в Основному Законі, яка, зокрема, зазначає: «... створення в конституції окремого положення про права дітей має політичне, символічне та юридичне значення. Політичне значення полягає в тому, що законодавчі та виконавчі органи влади мають враховувати Конституцію перед тим, як приймати рішення. Символічне – в тому, що діти стають видимими в Конституції, і це робить заяву про цінність дітей у суспільстві. Юридичне значення відображено в тому, що Конституція як першоджерело права служить елементом інтерпретації інших законодавчих положень... Це положення також служить бар'єром для нового законодавства, оскільки майбутні правові акти не повинні суперечити Конституції» (*переклад мій – Л. Б.*) [9, с. 3.2].

Цікавими та показовими є також позиції Норвегії та Фінляндії щодо прав дітей (саме ці країни досягли одного з найвищих рівнів розвитку інституту прав дітей у світі).

Професорка Анна Найлунд, досліджуючи стан розвитку конституційних прав дітей у вказаних державах, влучно підкреслює те, що «... в цих країнах забезпечується сильний, всеохопний та зобов'язувальний конституційний захист прав дітей. Їх конституції вимагають серйозного та відповідального ставлення до прав дітей у законодавчому процесі. Якщо право чітко закріплено в Конституції – законодавець зобов'язаний більш ретельно оцінювати таке право під час розробки нових законів. Так, конституційні права мають значення навіть у країнах, де права дітей широко визнаються і навіть трактуються як принципи права.

Норвегія та Фінляндія, визнаючи дітей власниками прав у своїх конституціях, ілюструють трансформаційну силу конституціоналізації прав дітей, яка сприяє їх реалізації та забезпеченню, а також зобов'язує осіб, уповноважених розробляти відповідну політику, законодавців, суддів та спеціалістів, які працюють з дітьми та правами дітей, серйозно ставитися до цих прав. Відтак, чим чіткіше закріплені права дітей та чим більше захищається їх людська гідність, тим більш ефективні інструменти адвокації пропонує Конституція» (*переклад мій – Л. Б.*) [10, с. 20].

Думка пані Найлунд заслуговує на увагу, адже для України як демократичної розвинутої держави приклад розвитку інституту прав дитини в Норвегії та Фінляндії має бути показовим.

Висновки. Сучасна Конституція України визначає лише деякі права дітей, але окремого спеціального розділу не містить, чим фактично нівелює положення неповнолітніх щодо дорослих.

Відсутність чіткого визначення та єдиного підходу до розуміння поняття «конституційні права дитини» частково можна вважати результатом не закріплення в Конституції України окремих статей, які стосувалися би тільки дітей та давали чітке та зрозуміле уявлення про їх правове положення та права.

За таких обставин стає зрозумілою причина ототожнення вітчизняними науковцями конституційних прав дітей з основними правами людини.

Водночас, якщо вважати відправною точкою розвитку інституту конституційного прав дитини не спеціальні норми Основного Закону, а наукові напрацювання, то є очевидною інша, протилежна залежність, адже зростання правової науки є рушійною силою для зміни та вдосконалення правових норм.

Таким чином, початок становлення інституту конституційних прав дитини та його закріплення в спеціальних нормах Основного Закону має, з-поміж іншого, спонукати й розвиток вітчизняної правової доктрини.

Проаналізувавши досвід інших країн, вітчизняні та іноземні підходи до розуміння категорій «права дитини» та «конституційні права дитини», вбачається необхідність розширення та уточнення дефініції «конституційні права дитини».

Відтак, під конституційними правами дитини слід розуміти систему повністю або частково обмежених основних природних чи делегованих (довірчих) громадянських прав людини, а також спеціальних прав, притаманних дітям залежності від їхнього віку, які закріплені й гарантовані Конституцією України та для яких передбачений особливий державний механізм реалізації та забезпечення.

Список використаних джерел

1. Шульц О. А. «Права дитини» як категорія сучасного конституційного права. Часопис Київського університету права. 2009. № 3. С. 91–96.
2. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. Київ : Либідь, 2005. 568 с.
3. Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России : Общетеоретический анализ : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; Історія політичних та правових учень. Саратов, 2007. 56 с.
4. Швець І. В. Поняття та класифікація прав дитини в Україні. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 12. С. 141–151.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / пер. з рос. Харків : Консум, 2004. 656 с.
6. Кадегроб Л. О. Конституційно-правовий статус дитини в Україні: поняття та особливості. Вісник Одеського національного університету. Серія : Правознавство. 2018. Т. 23. Вип. 1. С. 15–21. URL: <http://heraldlaw.onu.edu.ua/article/view/134229> (дата звернення 15.02.2022).
7. Laurence D. Houlgate. Three concepts of children's constitutional rights: reflections on the enjoyment theory. *Journal of constitutional law*. Vol. 2.1. P. 80. URL: <https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=jcl> (дата звернення 15.02.2022).
8. Conor O'Mahony. Constitutional Protection of children's rights: visibility, agency and enforceability. *Human Rights Law Review*. Vol. 19. Issue 3. November 2019. P. 401–434. URL: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngz017> (дата звернення 15.02.2022).
9. Trude Haugli. Childrens Constitutional Rights in the Nordic Countries. Ch. 3. P. 39–57. URL: <https://brill.com/view/book/edcoll/9789004382817/BP000005.xml> (дата звернення 15.02.2022).
10. Trude Haugli and Anna Nylund. Childrens Constitutional Rights in the Nordic Countries. Ch. 20. P. 391–422. URL: https://doi.org/10.1163/9789004382817_021 (дата звернення 15.02.2022).

References

1. Shulc, O.A. (2009). «Prava ditini» yak kategoriya suchasnogo konstitucijnogo prava [«Children rights» as a category of modern constitutional law]: *Chasopis Kiivskogo universitetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 3, 91-96 [in Ukrainian].
2. Shlyachtun, P. P. (2005). *Konstitucijne pravo: slovník terminiv [Constitutional Law: dictionary]*. Libid, 568 [in Ukrainian].
3. Abramov, V. I. (2007). *Prava rebenka i ih zashchita v Rossii: Obshcheteoreticheskij analiz [Children rights and their protection in Russia: General theoretical analysis]*. Saratov, 56 [in Ukrainian].
4. Shvec, I.V. (2012). Ponyattia ta klasifikaciya prav ditini v Ukraini [The concept and classification of children rights in Ukraine]: *Byuleten Ministerstva yusticii Ukraïni: Oficijne vidannya – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine: Official publication*. 12, 141-151 [in Ukrainian].
5. Skakun, O. F. (2004). *Teoriya derzhavi i prava: pidruch. [Theory of State and Law: textbook]*. Kharkiv, 656 [in Ukrainian].
6. Kadegrob, L.O. (2018). Konstitucijno-pravovij status ditini v Ukrayini: ponyattia ta osoblivosti [Constitutional and legal status of the child in Ukraine: concepts and features]. *Visnik Odeskogo nacionalnogo universitetu*.

- Seriia: Pravoznavstvo – Bulletin of Odessa National University. Series: Jurisprudence, 23 (1), 15-21* Retrieved from <http://heraldlaw.onu.edu.ua/article/view/134229> [in Ukrainian].
7. Laurence, D. Houlgate. Three concepts of children's constitutional rights: reflections on the enjoyment theory. *Journal of constitutional law, 2.1*. Retrieved from <https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=jcl> [in English].
 8. Conor O'Mahony, (2019). Constitutional Protection of children's rights: visibility, agency and enforceability. *Human Rights Law Review, 19 (3)*, November 2019, 401-434. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngz017> [in English].
 9. Trude Haugli, (2019). *Children's Constitutional Rights in the Nordic Countries, 3*, 39-57. Retrieved from <https://brill.com/view/book/edcoll/9789004382817/BP000005.xml> [in English].
 10. Haugli, T. & Nylund, A. (2019). *Childrens Constitutional Rights in the Nordic Countries, 20*, 391-422. Retrieved from https://doi.org/10.1163/9789004382817_021 [in English].

Стаття надійшла до редакції 15.02.2022.

Тетяна Подковенко,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6027-161X>

КОНЦЕПЦІЯ ЛІБЕРАЛІЗМУ ДЖОНА ЛОККА

Розглянуто політико-правові аспекти вчення відомого англійського мислителя Джона Локка, що обґрунтовують становлення держави і права. Проаналізовано концепцію розподілу влади і пов'язану з нею система стримувань та противаг. Теорія суспільного договору дає змогу поглянути на природу влади, а також на ті чинники, що обмежують державну владу. У своїх соціально-політичних поглядах Локк виходив з основних положень концепції природного права. Обґрунтовано, що гуманістичний зміст політико-правового вчення Дж. Локка найбільш повно виражений у концепції прав людини. Висвітлюються ліберальні ідеї Дж. Локка щодо розуміння людської свободи та її співвідношення зі свободою інших у політично організованому суспільстві.

Ключові слова: лібералізм, суспільний договір, природний стан, свобода, права людини, концепція ліберальної держави.

Подковенко Т.

Концепция либерализма Джона Локка

В статье рассматриваются политико-правовые аспекты обучения известного английского мыслителя Джона Локка, обосновывающие становление государства и права. При этом анализируется концепция разделения властей и связанная с ней система сдерживаний и противовесов. Теория общественного договора позволяет взглянуть на природу власти, а также на факторы, ограничивающие государственную власть. В своих социально-политических взглядах Локк исходил из основных положений концепции природного права. Обосновано, что гуманистическое содержание политико-правового учения Дж. Локка наиболее полно выражено в концепции прав человека. Освещаются либеральные идеи Дж. Локка по поводу понимания человеческой свободы и ее соотношения со свободой других людей в политически организованном обществе.

Ключевые слова: либерализм, общественный договор, природное состояние, свобода, права человека, концепция либерального государства.

Podkovenko T.

The concept of John Locke's liberalism

The article considers the political and legal aspects of the teachings of the famous English thinker John Locke, which substantiate the formation of the state and law. The main postulates of his teachings are presented in numerous pamphlets, treatises and essays, among which the central place is occupied by his work «Two Treatises on Government» (1690). In it, J. Locke set out his views on the origin, purpose and organization of state power and its limits. The author consistently reveals the processes of humanity's transition from the natural state and natural freedom to a state-organized society and guaranteed freedom. Being the founder of liberalism, substantiating the concept of social contract and the right of the people to counteract the arbitrariness of power, the thinker identified the characteristics of the liberal state and the peculiarities of its interaction with civil society. It is no coincidence that John Locke was recognized as the founding father of the European Enlightenment of the XVIII century.

The concept of separation of powers and the related system of containments and counterweights are analyzed. The theory of social contract allows us to look at the nature of power, as well as the factors that limit state power. The essence of Locke's position is that natural freedom is preserved within the social state, but is reasonably limited by the power of the community, based on law and order.

The thinker identified several reasons for popular opposition to the legislature and the executive branch: first, the abuse of the legislature, which threatens the lives and property of individuals, then, loss of self-confidence in the executive branch, for example, when it tries to circumvent the legislature by turning its will into law or hinders the legislature from meeting, or changes the terms of the election. Such abuses destroy the system of good governance created by the people and threaten the disintegration of society.

The main task of political society, according to Locke, is to preserve the fundamental human right to property,

which in his view includes the right to life, liberty and property. Accordingly, J. Locke defines the triad of inalienable rights - the right to life, the right to liberty and the right to property. This is the basis of self-realization of a person in a civil state and at the same time it is the basis of the political community.

In his socio-political views, Locke proceeded from the basic tenets of the concept of natural law. It is substantiated that the humanistic content of the political and legal doctrine of J. Locke is most fully expressed in the concept of human rights. J. Locke's liberal ideas on understanding human freedom and its relationship with the freedom of others in a politically organized society are highlighted.

Key words: liberalism, social contract, natural state, freedom, human rights, the concept of a liberal state.

Постановка проблеми. Протягом багатовікової історії розвитку людської думки чітко простежується актуальність пошуку відповіді на питання про справедливі форми організації суспільного життя. Проблема співвідношення права сили (політичного примусу) і сили права (свободи людини) доволі часто виникала як одна з найважливіших у життєдіяльності людської спільноти. І багато мислителів вважали, що від вирішення саме цього питання залежить як задоволення приватних інтересів, так і благо суспільства. Тому необхідно визнати, що найважливішим аспектом у житті та подальшому прогресивному розвитку суспільства є забезпечення ефективного правового регулювання суспільних відносин, пошук компромісу у відносинах між різними соціальними верствами населення, владою та народом, суспільством та державою. Ці ідеї відображені у численних політико-правових концепціях.

Однією з найдавніших теорій, що стосуються держави і встановленого нею права, є концепція природного права, яка розглядає проблему існування крім законодавства, системи етичних і моральних норм, які визначають поведінку людини, формують певні стандарти суспільної взаємодії з позиції добра, гуманізму та справедливості. Зародження цих ідей можна простежити уже на рубежі VIII–VII ст. до нашої ери у висловлюваннях відомих грецьких мислителів. Саме цю концепцію або її модифікований варіант у вигляді прав людини вивчають представники лібералізму. Модель природного стану, теорія суспільного договору і акцент на важливості забезпечення єдності людської спільноти визначили концепцію ліберальної держави як бажаної політико-правової системи. У ній головну роль відігравало право власності, яке як одне з невід'ємних суб'єктивних прав людини трактується доволі широко і має послідовно захищатися державним інститутом.

Лібералізм є особливим напрямком соціальної філософії та політико-правової ідеології, який ґрунтується на уявленнях про самодостатність людської свободи у будь-яких сферах людської діяльності і суспільного буття, вважає свободу провідним принципом відносин особистості та будь-яких соціальних спільнот [1, с. 480]. Варто виокремити зазначити, що провідним принципом лібералізму вважається прагнення людини до свободи, демократії, гуманізму. У такому контексті свобода трактується не як абсолютна свобода, а як максимальна свобода думати, висловлювати свої погляди, сповідувати будь-яку релігію, займатися підприємницькою діяльністю, об'єднуватися в асоціації та партії, формувати відповідальний уряд і т. п. Саме тому в сучасних умовах, коли людство стоїть перед загрозливими викликами цивілізації (військові протистояння у різних кінцях світу, пандемія з її світовим масштабом), зумовлюють потребу звернення до тих політико-правових ідей та концепцій, у яких ми можемо знайти відповіді на актуальні питання сьогодення, знайти шляхи до порозуміння та примирення, формування відносин на засадах права, справедливості, добра.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна вітчизняна загальнотеоретична юриспруденція перебуває у стані пошуку власної наукової ідентичності. Сформована ситуація є наслідком спроб подолання у правознавстві позитивістської парадигми пізнання та пояснення державно-правових явищ [2, с. 195]. Саме тому звернення до напрацювань видатних мислителів минулого може стати вагомим підґрунтям до формування якісно нової державно-правової доктрини, основою якої є ідеї лібералізму, людиноцентризму, справедливості, цінності демократії. Одним з видатних представників концепції природного права є Джон Локк. Будучи основоположником лібералізму, обґрунтовуючи концепцію суспільного договору та право народу на протидію свавілля влади, мислитель визначив характерні риси ліберальної держави та особливості її взаємодії з громадянським суспільством. Невипадково Джон Локк був визнаний батьком-засновником європейського Просвітництва XVIII ст.

Численні наукові праці західноєвропейських та вітчизняних правознавців, філософів і політологів свідчать про зростаючий інтерес до ліберальної концепції Дж. Локка. Серед сучасних вітчизняних дослідників можна виокремити таких, як: А. Заєць, Р. Гринюк, Ю. Гоцуляк, В. Гусев, І. Каневський, О. Котиков, В. Кузнецов, С. Несинова, А. Ружило, Д. Усов та ін.

Багато вчених звертають увагу на особливий вплив концепції Дж. Локка на політико-правове життя США. Зокрема, В. Гусев зазначає, що «Локкова політична теорія містила у собі всі вирішальні доктрини Декларації про незалежність, такі як: 1) доктрина про природну рівність; 2) інтерпретація цієї рівності як природної свободи; 3) доктрина, згідно з якою держава – штучне утворення, яке створюється людьми на основі їхньої згоди і для забезпечення їхніх природних прав; і, нарешті, 4) ідея законності революції проти тиранії» [3, с. 41]. Ці ідеї зберігають свою актуальність і сьогодні, відображають складні процеси формування громадянського суспільства та становлення правової держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засновником західноєвропейського лібералізму вважається видатний політичний мислитель Англії Джон Локк (1632 – 1704). Основні постулати його вчення представлені в численних памфлетах, трактатах та нарисах, серед яких центральне місце займає його праця «Два трактати про правління» (1690). У ній Дж. Локк виклав свої думки про походження, мету й організацію державної влади та її межі. Автор послідовно розкриває процеси переходу людства від природного стану та природної свободи до державно-організованого суспільства та гарантованої свободи.

Розмежування різних типів влади, різних зв'язків між людьми дало можливість Дж. Локку зробити проблему співвідношення держави, суспільства і громадянина однією з центральних у його теорії. Мислитель розглядає додержавний природний стан як стан доволі впорядкований та благополучний. «Природний стан є станом свободи, в якому кожен сам розпоряджається собою і своїми вчинками як йому завгодно. Він зв'язаний тільки законом природи і незалежний від чийсь волі. Природний стан – стан повної рівності. Проте стан повної свободи не є станом свавілля... Природний стан підлеглий природному закону... Цим законом є розум. Він учить кожного, хто хоче бути рівним і незалежним, не зазіхати ні на життя, ні на здоров'я, ні на свободу, ні на власність ближнього. Єдиним способом відчуження природженої свободи стає добровільна згода людей з'єднатись у політичне суспільство» [4, с. 182]. Для мислителя це вияв розумної природи людини, її вільної волі. Цікаво, що Локк інтерпретує цей стан як відображення певної природної споконвічної гармонії. «Це стан рівності, за якого вся влада та вся юрисдикція є взаємними, – ніхто не має більше іншого. Немає нічого більш очевидного, ніж те, що істоти однієї й тієї ж породи і виду, при своєму народженні без різниці отримуючи однакові природні переваги та використовуючи одні ті ж здібності, повинні також бути рівними між собою без будь-якого підпорядкування чи придушення» [5, с. 263]. Тобто природний стан – це стан необмеженої свободи щодо розпорядження своєю особистістю та майном, стан рівності, за якого будь-яка влада та будь-яке право є взаємними. Захист природного закону та втілення його в життя у природному стані забезпечується владою кожної окремої людини [6, с. 70].

Для Дж. Локка свобода та її реалізація становлять загрозу для суспільства, не є виявом сваволі. Правовий атрибут впорядкування суспільної взаємодії зумовлюється не інстинктом самозбереження чи потребою виходу зі стану війни, а через додаткові потреби суспільства, через недосконалість форм, продиктованих природним правом. Саме тому Локк демонструє концентрацію правових змістів не у надприродних началах, а у самій людині, саме людина є джерелом правової потенції [7, с. 17–18].

Створюючи особливий політичний інститут, люди отримують певні гарантії своїх природних прав та своєї свободи. Відповідно Дж. Локк визначає тріаду невід'ємних невідчужуваних прав – право на життя, право на свободу та право на власність. Це основа самореалізації людини в громадянському стані і одночасно це основа політичного співтовариства. Люди об'єднуються заради взаємного збереження свого життя, свободи і того, чим володіють. Все це мислитель називає спільним поняттям «власність».

Тому головною метою об'єднання людей у держави і передачі ними себе під владу уряду є збереження їхньої власності. Така основна мета визначає найвищий обов'язок державної влади у захисті життя і власності громадян. В іншому разі люди не мали б підстав відмовлятися від природного стану.

Дж. Локк вважав за необхідне узгоджувати в межах держави особистий інтерес із суспільним, поєднувати їх. Водночас англійський мислитель надає пріоритет індивідуалізму над колективізмом. Адже природні права людини існували, за Локком, до об'єднання людей у політичний союз [8, с. 208]. Крім того, метою такого об'єднання було забезпечення можливості для індивіда користуватися своїми правами за умов гарантування безпеки. Таким чином, у Дж. Локка ми знаходимо поєднання індивідуального та суспільного за первинності індивідуального.

Дж. Локк визначає три основні недоліки природного стану, що породжують потребу об'єднання у політичні союзи. По-перше, «у природному стані не вистачає встановленого, чітко визначеного, загальновідомого закону, який був би визнаний за загальною згодою як норма справедливості та несправедливості» [5, с. 335]. Мислитель розглядає такий закон як загальну міру, за допомогою якої вирішувалися б усі суперечки. По-друге, у природному стані не вистачає обізнаного та неупередженого судді, який мав би

владу вирішувати усі спори відповідно до встановленого закону. У природному стані кожен є одночасно і суддею, і виконавцем закону природи, однак люди упереджені щодо себе, піддаються таким почуттям як пристрасть, помста, недбалість та байдужість. По-третє, «у природному стані часто не вистачає сили, яка могла б підкріпити і підтримати справедливий вирок і привести його до виконання» [5, с. 335]. Таким чином, свобода потребує певних гарантій, що зумовлює виникнення якісно нового суспільно-політичного інституту – держави.

Відповідно далі мислитель обґрунтовує концепцію суспільного договору, основою якого також є свобода – свобода вибору. Договір складався з двох відповідних актів. По-перше, на основі первинного договору люди утворюють суспільство (*pactum unionis*). Тоді утворена таким чином громада укладає з урядом угоду про створення держави та підпорядкування її законам (*pactum subiectionis*) [9, с. 60]. Так новостворена інституція отримує правову основу. Розірвання договору з владою не руйнує самого суспільства. У цьому баченні індивід стоїть перед суспільством, а суспільство – перед державою.

Для Локка держава тільки тоді здатна виконувати власні функції, якщо окрема людина передасть політичним органам громади – передусім законодавчій владі, яка виникла одразу після заснування спільноти, – своє природне право на власний розсуд турбуватися про свою безпеку та виконувати вирок закону природи [10, с. 238]. Умови самозбереження і захисту власності та прав віднині мають бути регульовані позитивним законом. Однак, окрім зазначених прав, людина не передавала жодного свого права, навіть не мала цього робити, оскільки це може призвести до концентрації влади в руках законодавчої і виконавчої влади, яка, зрештою, загрожувала би фундаментальному праву людини на самозбереження.

На думку Дж. Локка, в умовах будь-якого суспільства та форми правління свобода не може бути абсолютною. Це також стосується верховної державної влади, яка не може бути свавільною та необмеженою. Фактично Дж. Локк визначив правові, соціальні, майнові та організаційно-політичні межі державної влади [11, с. 166]. По-перше, правові, у вигляді опублікованих законів, які мають бути однакові для всіх. По-друге, соціальні, адже метою законів має бути досягнення загального блага, і всі дії державної влади мають спрямовуватися на досягнення цієї мети. По-третє, майнові, адже податки на власність, як зазначав Дж. Локк, не можуть змінюватися без згоди народу, даної ним самим або через його представників. По-четверте, організаційно-політичні, адже законодавчий орган не повинен і не може передавати законодавчу владу будь-кому іншому або передоручати її кому-небудь, крім тих, кому її довірив народ [12].

Мислитель обґрунтував ідею поділу влади на законодавчу, виконавчу та федеративну (союзну). Оскільки тільки в умовах їхньої незалежності можна забезпечити права особистості. На думку науковців, Дж. Локк фактично виступив як теоретик конституційних режимів, за яких закони й виконавча влада підпорядковані правосуддю та природному праву [1, с. 496].

Законодавча влада мала бути наділена законодавчою владою, яка, однак, не могла приймати норми, що суперечать законам природи. Виконавча влада, за Локком, зосереджувалася на управлінні та суді, а федеративна влада – на здійсненні зовнішньої політики. Парламент, який мав найвищу владу, формувався через вибори на основі майнового цензу. Це не суперечило принципу рівності, прирівнювалося до рівноправного становища відповідно до природного, а не позитивного права. Усі рішення потрібно приймати більшістю голосів, щоб не допустити порушення природних норм. Але якщо це сталося, супротив проти влади було дозволено.

Для народного супротиву законодавчій і виконавчій владі легітимними мислитель визначав декілька причин: насамперед зловживання законодавчою владою, що загрожує життю і власності окремих людей, потім втрата виконавчою владою довіри до себе, наприклад, коли вона намагається в обхід законодавчої перетворити свою волю в закон чи заважає збиратися законодавчій владі, або змінює умови виборів. Такі зловживання знищують систему належного врядування, створену народом, і загрожують розпадом суспільства.

Для мислителя дієвим є принцип законності, що слугує вагомим засобом протидії сваволі влади. «Для жодної людини, яка знаходиться в громадянському суспільстві, не може бути зроблено виключення із законів цього суспільства» [13, с. 188]. Законність передбачає також чітку регламентацію структури, цілей та компетенції усіх державних органів. Силою закону володіє тільки акт законодавчого органу, сформованого народом. Водночас законодавці не повинні порушувати законів природи. Таким чином, законність трактується не формально, безвідносно до змісту правових норм, а передбачається критична оцінка позитивного права на основі принципів природного права.

Дж. Локк хоча і виступав за конституційну монархію, визначив також умови функціонування ефективної демократії, створеної спільнотою свідомих людей. Він обґрунтовував неприродність та недопусти-

мість абсолютизму. Загалом, мислителю вдалося поєднати ідею суспільного договору з невідчужуваними правами особистості та її свободою, визначити принципи відповідальності публічної влади, що стали основними гарантіями суверенітету народу. Тому політична справедливість, яка має правову основу та ґрунтується на правах, в англійського мислителя передбачає не абсолютну монархію, а правову конституційну державу, влада якої обмежена вимогами суспільної безпеки та загального блага.

Висновки. Таким чином, у різні періоди історії людства питання управління суспільством правовими засобами формулювалося мислителями та вирішувалося залежно від конкретних соціально-політичних та культурних умов. Норми права, державного та соціального устрою, як правило, містять певні політичні та правові доктрини. Їх знання, без сумніву, сприяє розумінню сутності й цілей права та його правильному застосуванню. Це також сприяє кращому розумінню механізмів здійснення політичної влади та ефективному регулюванню суспільних відносин. Сформульовані Дж. Локком політико-правові принципи з часом стали визнаними принципами організації суспільного життя та мають практичне значення до сьогодні. На основі цих принципів сформувався класичний лібералізм з утвердженням ідеалів людської свободи та самореалізації, основоположних засад демократії, поділу влади та прав людини. Поділ влади – один з важливих принципів Дж. Локка, що вплинув на подальшу політико-правову думку і практику, ставши наріжним каменем буржуазної державності та лібералізму. Теорію демократії Дж. Локка продовжили Адам Сміт і Джон Стюарт Мілль. Його думку розвинув Томас Джефферсон, заклавши ці ідеї в основу організації політичної системи США. Це вплинуло на засновників Просвітництва в дореволюційній Франції, головним чином на Ш. Монтеск'є та його працю «Про дух законів». Загалом локківська політична філософія має колосальне (а за суттю революційне) значення для розвитку політико-правової думки Заходу. Як зазначає Федорова, «саме теоретичне положення Локка про обмеження державної влади та збереження за індивідом певної частки його природної свободи визначило межу між двома традиціями в політичній філософії: з одного боку, політичний абсолютизм і навіть тоталітаризм, при якому людина повністю належить державі, що практично поглинає її свободу; з іншого – лібералізм, політична концепція якого має на увазі передачу людиною лише частинки свого існування. Тому саме Джон Локк традиційно вважається предтечею політичного лібералізму» [14, с. 134]. Ці ідеї актуальність сьогодні – в часи демократичних змін. Сучасні доволі складні глобалізаційні процеси знову ставлять на порядок денний та актуалізують потребу ефективного захисту природних прав людини, можливостей реалізації людської свободи, проблему поєднання індивідуальних та суспільних інтересів, пошуку гармонії у відносинах людина – держава.

Список використаних джерел

1. Философский словарь. Київ : А.С.К., 2006. 1056 с.
2. Подковенко Т. О. Індивід, суспільство і держава: грані співвідношення у концепції Томаса Гоббса. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2014. Вип. 24. Ч. II. Т. 4. С. 194–198.
3. Гусев В. І. Ліберальна філософія Джона Локка і американська революція. Наукові записки. 2004. Том 25. Філософія та релігієзнавство. С. 41–47.
4. Вступ до політології: Екскурс в історію правничо-політичної думки. За загальною редакцією В. Скиби. Київ : Основи, 1998. 718 с.
5. Локк Дж. Сочинения в трех томах: Т. 3. Два трактата о правлении. Москва : Мысль, 1988. 668 с. URL: <https://www.reformed.org.ua/2/86/14/Locke> (дата звернення: 04.02.2022)
6. Каневский И. А. Генезис государства и права в политико-правовом учении Джона Локка. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія : Політологія. 2014. Т. 228. Вип. 216. С. 70–75.
7. Гринюк Р. Ф., Гоцуляк Ю. В. Доктринальний вплив категорії суспільного договору на розвиток філософії правової науки. Правова держава. 2021. № 4. С. 16–23.
8. Ковалев А. В. Теория либерализма Дж. Локка в истории зарубежной политической мысли. Известия ВГПУ. Исторические науки и археология. 2018. С. 206–209. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-liberalizma-dzh-lokka-v-istorii-zarubezhnoy-politicheskoy-mysli> (дата звернення: 04.02.2022)
9. Wojtyśzyn R. Szkoła prawa natury – od Hugona Grocjusza do Johna Locke’a. *Studia Erasmiana Wroclawiensia Wroclawskie Studia Erazmianskie, Zeszyt Naukowy Studentów, doktorantów i pracowników naukowych Uniwersytetu Wroclawskiego*. 2007. S. 49–63.
10. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера : пер. з нім. Київ : ТанDEM, 2002. 584 с.

11. Козинець О., Пророченко В. Становлення та розвиток теорії поділу влади в історії світової політико-правової думки. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 1. С. 165–169.
12. Котуков О. А. Генезис наукових ідей щодо обмеження публічної влади. Актуальні проблеми державного управління. 2016. № 2 (50). URL: <http://www.ap.kh.ua/index.php/apdu/article/view/206/240> (дата звернення: 10.02.2022)
13. История политических и правовых учений : учебник / под общ. ред. О. В. Мартышина. Москва : Норма, 2008. 912 с.
14. Федорова М. М. Классическая политическая философия. Москва : Весь Мир, 2001. 224 с.

References

1. *Filosofskiy slovar [Philosophical dictionary]* (2006). Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].
2. Podkovenko, T. O. (2014). Indyvid, suspilstvo i derzhava: hrani spivvidnoshennia u kontseptsii Tomasa Hobbsa [The individual, society and the state: the edges of the relationship in the concept of Thomas Hobbes]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo» – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. «Law» series*, 24, II, 4, 194-198 [in Ukrainian].
3. Husev, V. I. (2004). Liberalna filosofiia Dzhona Lokka i amerykanska revoliutsiia [John Locke's Liberal Philosophy and the American Revolution]. *Naukovi zapysky – Proceedings*, 25, 41-47 [in Ukrainian].
4. Skyba, V. (1998). *Vstup do politolohii: Ekskurs v istoriiu pravnycho-politychnoi dumky [Introduction to political science: A digression into the history of legal and political thought]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
5. Lokk, Dzh. (1988). *Sochineniya v trekh tomakh: T. 3. Dva traktata o pravlenii [Essays in three volumes: Vol. 3. Two treatises on government]*. Moskwa: Mysl [in Russian].
6. Kanevskiy, I. A. (2014). Genezis gosudarstva i prava v politiko-pravovom uchenii Dzhona Lokka. [Genesis of state and law in the political and legal doctrine of John Locke]. *Naukovi pratsi Chornomorskogo derzhavnogo universitetu imeni Petra Mogili kompleksu «Kievo-Mogilyanska akademiya». Seriya: Politologiya – Scientific works of Petro Mohyla Black Sea National University. Series: Policy*, 228 (216), 70-75 [in Ukrainian].
7. Hryniuk, R. F. & Hotsuliak, Yu. V. (2021). Doktrynalnyi vplyv katehorii suspilnoho dohovoru na rozvytok filosofii pravovoi nauky [The doctrinal impact of social contract category on the development of the philosophy of legal sciences]. *Pravova derzhava – Constitutional state*, 4, 16-23 [in Ukrainian].
8. Kovalev, A. V. (2018). Teoriya liberalizma Dzh. Lokka v istorii zarubezhnoy politicheskoy mysli [The theory of liberalism by J. Locke in the history of foreign political thought]. *Izvestiya VGPU. Istoricheskie nauki i arkheologiya – Proceedings of the VGPU. Historical sciences and archeology*, 206-209 Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-liberalizma-dzh-lokka-v-istorii-zarubezhnoy-politicheskoy-mysli> [in Russian].
9. Wojtyszyn, R. (2007). Szkoła prawa natury – od Hugona Grocjusza do Johna Locke’a [The school of natural law – from Hugo Grotius to John Locke]. *Studia Erasmiana Wratislaviensia Wrocławskie Studia Erazmianskie, Zeszyt Naukowy Studentów, doktorantów i pracowników naukowych Uniwersytetu Wrocławskiego – Erasmus Studies Wratislaviensia Wrocław Erasmus Studies, Scientific Journal of Students, PhD students and researchers of the University of Wrocław*, 49-63 [in Poland].
10. *Klasyky politychnoi dumky vid Platona do Maksa Vebera [Classics of political thought from Plato to Max Weber]* (2002). Per. z nim. Kyiv: Tandem [in Ukrainian].
11. Kozynets, O. & Prorochenko, V. (2020). Stanovlennia ta rozvytok teorii podilu vlady v istorii svitovoi polityko-pravovoi dumky [Formation and development of the theory of separation of powers in the history of world political and legal thought]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 1, 165-169 [in Ukrainian].
12. Kotukov, O. A. (2016). Henezys naukovykh idei shchodo obmezhenia publichnoi vlady [Genesis of scientific ideas on the limitation of public power]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Current issues of public administration*. 2 (50). Retrieved from: URL: <http://www.ap.kh.ua/index.php/apdu/article/view/206/240> [in Ukrainian].
13. Martyshev, O. V. (2008). *Istoriya politicheskikh i pravovykh ucheniy: uchebnyk [History of political and legal doctrines: textbook]*. Moskva: Norma [in Russian].
14. Fedorova, M. M. (2001). *Klassicheskaya politicheskaya filosofiya [Classical political philosophy]*. Moskva: Ves Mir [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 15.02.2022.

Тетяна Сухоребра,

кандидат юридичних наук, завідувач кафедри
права, Вінницький торговельно-економічний
інститут

Київського національного торговельно-
економічного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2918-4574>

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИРОДО- ОХОРОННИХ НОРМ НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

Розглянуто штрафні санкції, за правопорушення пов'язані з природними об'єктами в гетьманських універсалах, ордерах Коша та в давній пам'ятці «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. Показано, що Гетьманські універсали відрізняються відсутністю чітко встановлених норм покарань, ознак злочинів та допускали широке трактування цієї категорії. Як міри юридичної відповідальності запорізькі козаки використовували штрафні санкції та таку міру як припинення користування природним об'єктом і передачу його іншому орендарю. В «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. використовувались штрафні санкції за правопорушення, пов'язані зі знищенням тварин, бортних дерев, бджіл, птахів, сінокошіння, незаконну ловлю риби та доведено їх більший розмір порівняно зі Статутами ВКЛ 1588 р.

Ключові слова: штрафні санкції, юридична відповідальність, «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., Статут ВКЛ 1588 р., природні об'єкти, Універсал, Ордер Коша.

Sukhorebra T.

Legal responsibility for violation of environmental regulations on the land of the Ukrainian Cossacks

The article considers penalties for offenses related to natural objects in the Hetman's universals, Kosh's warrants and in the ancient monument «Rights of the Little Russian People» in 1743. It is shown that the Hetman's universals differed in the absence of clearly established norms punishments, signs of crimes and allowed a broad interpretation of this category. As measures of legal responsibility, the Zaporozhian Cossacks used penalties and such measures as the cessation of use of natural objects and its transfer to another tenant. The «Rights of the Little Russian People» of 1743 used penalties for offenses related to the destruction of animals, trees, bees, birds, haymaking, illegal fishing and proved their higher size compared to the GDL Statutes of 1588.

Based on the results of the research, conclusions are drawn.

1. The legal responsibility established by the Hetman's universals was of an uncertain nature, there were no clear penalties for sanctions, which allowed for a broad interpretation of penalties for offenses related to natural objects.

2. According to the Orders issued by Zaporizhzhya Kosh, the rules of liability were established in the form of the need to pay a fine and confiscate natural objects from tenants and transfer them to others.

3. Penalties recorded in the «Rights of the Little Russian People» of 1743 were systematic, clear in nature and were aimed at protecting certain species of animals, birds, bees, tree trees, haymaking. A comparative analysis of the penalties of Prav 17 1743 and the Statute of the Grand Duchy of Lithuania of 1588 showed higher values of fines in Prava y compared to the Lithuanian Statute.

Key words: penalties, legal liability, «Rights of the Little Russian People» of 1743, the Statute of the Grand Duchy of Lithuania of 1588, natural objects, Universal, Kosha Order.

Постановка проблеми. Адміністративна відповідальність у сфері охорони природи має давні традиції та пройшла складну історію свого становлення й охоплювала різні види покарання. З цієї причини для її дослідження важливо вивчити досвід українського козацтва, який ґрунтується на національних традиціях, звичаях, правилах.

Актуальність теми дослідження пов'язана з різким підвищенням впливу людства на природні об'єкти, що спричиняє їм значну шкоду, негативно впливає на флору та фауну, сільськогосподарські угіддя, здоров'я та працездатність людей. Ці обставини зумовлюють необхідність розгляду питань, пов'язаних з удосконаленням механізму юридичної відповідальності за правопорушення у цій сфері, що пов'язано з підвищенням ефективності чинного законодавства. Серед видів юридичної відповідальності важливе міс-

це займає адміністративна, яка забезпечує зміцнення законності у сфері природокористування, охорону прав та свободу громадян на безпечне навколишнє середовище та притягнення до відповідальності винних осіб. З метою її удосконалення може бути використаний історичний досвід, накопичений в Україні протягом різних історичних часів. Інтерес до норм адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері природи українського козацтва не випадковий. Він тісно пов'язаний з традиціями, звичаями, правилами використання природних об'єктів, системою штрафів, інших адміністративних засобів, які застосовували козаки. Водночас необхідно звернути увагу на те, що більшість питань, пов'язаних з правовою системою українського козацтва, перебувала під забороною, тому що в їхній діяльності московська влада завжди бачила осередок націоналізму та зосередження української ідеї. Тому питання юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи потребують свого подальшого розвитку та систематизації.

Аналіз публікацій показує, що питання історії держави і права на землях українського козацтва досліджували О. І. Гуржий, А. О. Бойко, А. О. Скальковський, М. Є. Слабченко, В. А. Смолій, С. І. Мишецький, Ю. А. Мицик, Н. В. Полонська-Василенко, О. Л. Олійник, Д. І. Яворницький та ін. Історію підготовки «Прав, за якими судиться малоросійський народ», до яких увійшли норми з охорони природи, розглядали М. Є. Слабченко, О. Ф. Кістяківський, А. Яковлев, М. П. Василенко, В. Д. Месяц, В. С. Кульчицький, А. П. Ткач, І. Й. Бойко та ін. Водночас відповідальність у сфері охорон природи на землях українського козацтва вивчали А. Д. Бегека, В. П. Ващенко, І. М. Грозовський, Б. В. Кіндюк, К. Г. Лашенко, О. І. Логвіненко, Н. М. Фроюк, В. Є. Борейка, О. В. Патlachук. Особливий інтерес становить робота І. М. Грозовського, в якій розглянуто питання охорони лісів та проаналізовано норми юридичної відповідальності за правопорушення, пов'язані з цим природним об'єктом. Враховуючи, що такі дослідження мали фрагментарний характер, виникла необхідність комплексно розглянути питання відповідальності за правопорушення в сфері охорони природи, проаналізувати розгляд штрафних санкцій та ознаки правопорушень.

Метою роботи є дослідження штрафних санкцій за порушення природоохоронних норм на землях українського козацтва.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з розгляду гетьманських універсалів, які приймали в різні історичні періоди. Як вказує П. О. Нюхіна, універсали записувались у судових книгах та оголошувались у публічних місцях, наприклад на ярмарках, навколо церков, а їхня структура була усталеною та завжди мала вступний протокол, текст, та кінцевий протокол [1, с. 45]. Одним з перших нормативно-правових актів, прийнятих у сфері охорони природи, були два універсали Богдана Хмельницького, які мали найвищу силу порівняно з іншими актами. Так, Універсал від 22 листопада 1649 р. присвячувався охороні лісів у Київському Михайлівському Золотоверхого монастиря, який був одним з найбільших монастирів тодішнього Києва. В цьому документі перед сотником Васильківським та козаками с. Глевахи, Малютинки, Юрьевки поставлено завдання щодо охорони лісу від незаконних рубок. Причиною підготовки універсалу була скарга ігумена Михайлівського Золотоверхового монастиря про те, що місцеві жителі завдали значну шкоду лісам, які належать цьому монастирю, та знищують їх. У документі встановлюється юридична відповідальність у вигляді заборон козакам та місцевим жителям їздити до лісів монастиря та проводити та проводити рубки й вказується на суворе покарання особам, які скоїли такі дії. Термін «суворе покарання» не був визначений, що призводило до його широкого тлумачення. Цей акт мав виконати васильківський сотник, який мав право притягнути винних до відповідальності, а в разі виявлення порушень з його боку та прийняття ним несправедливих рішень, гетьман вказує, що ця особа підлягає воєнному суду.

Питання відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи регламентувались в Універсалі Богдана Хмельницького від 5 червня 1656 р. який торкався лісів Максаківського Спасо-Преображенського монастиря, який було засновано приблизно у середині XVI ст. У тексті документа вказується на причини його підготовки – скарги монахів на незаконні рубки та косіння сіна. В заключній частині документа гетьман встановлює юридичну відповідальність у вигляді «строного військового покарання» тим особам, які користуються природними об'єктами, що належать монастирю. Дія Універсалу поширювалась на полковників, есаулів, сотників, отаманів, старшин, рядових козаків та населення цього регіону, але цей акт мав такий самий недолік, як попередній універсал, – відсутність чітко визначеного покарання.

Широкий спектр покарань за правопорушення у сфері охорони природи передбачався Охоронним листом Івана Мазепи від 29 січня 1692 р., в якому встановлювались заборони рубати ліс, що належав відомому військовому товаришу К. Солонині. Причиною підготовки цього документа була скарга власника об'єкта щодо того, що в лісах навколо с. Евминки козаки Київського полку проводили незаконні вирубки.

До мір покарання належала смертна кара та «припис чинити справедливість», яку було важко пояснити, а також попередження козакам та жителям щодо заборони таких дій.

Деякі особливості юридичної відповідальності за незаконні рубки лісу в Елинські діброві Троїцько-Ільїнського монастиря на Чернігівщині регламентувались в Універсалі Івана Скоропадського від 12 липня 1721 р. Документ передбачав суворе покарання, зокрема застосування тілесних покарань, побиття киями, відсікання носа, вух, кінцівок, таврування, позбавлення честі й прав.

Природні об'єкти охоронялись у часи гетьманування Кирила Розумовського, який 6 липня 1761 р. підписав універсал, у якому перед козацькою старшиною ставиться завдання охороняти ліси, припинити їх знищення, проводити боротьбу з підпалами природних об'єктів. Як запобіжні заходи гетьман наказує проводити контроль на базарах за продажем дров і обов'язково з'ясовувати, в яких лісах проводились вирубки, та карати винних за наявності фактів незаконних рубок. Характерними рисами системи козацького права було його базування на звичаях, які обумовлювались конкретно-історичними умовами. Одночасно з цим козацьке право було становим корпоративним правом, яке встановлювало різний правовий статус окремих груп населення та було спрямовано на захист військово-політичної організації. В період існування Запорозької Січі за допомогою норм звичаєвого права встановили певний порядок природокористування, за порушення якого встановлювались різні міри відповідальності. Як каже А. О. Скальковський, в результаті його наукових пошуків був знайдений похідний журнал, який вела військова канцелярія та перераховувались такі природні об'єкти як зимівники, ліси, сінокоси, байраки, місця виловлювання риби [2, с. 125]. Цікавими є форма ведення судових справи та зміст винесених вироків, які викладались у певному порядку. Наприклад, документ від 27 листопада 1774 р. «Його вельможність отаман кошовий П. І. Калнишевський, військовий старшина Андрій Носач, писар військовий І. Я. Глоба, архимандрит Володимир присудили...» [2, с. 126].

В архіві запорізького Коша зберігаються документи, згідно з якими паланкова та полкова старшина зобов'язується захищати природні об'єкти та карати винних за порушення встановлених правил. Так, 17 березня 1759 р. вказується на наказ полковнику Самарської паланки, яка розташовувалась вздовж річки Самари, на території якої зараз знаходиться Новомосковський та Павлоградський райони, притягувати до відповідальності осіб, які вирубують на дрова сиру деревину, за що встановлювались покарання для порушників. З метою виявлення незаконних рубок лісу та притягнення винних до відповідальності у квітні 1765 р. Кіш створив посаду загальновійськового наглядача за охороною лісів та призначив на неї товариша Донського куреня Данила Малиновського, який обіймав цю посаду протягом 10 років до ліквідації Січі. При цьому необхідно зазначити, що російські військові проводили на українських землях колонізаційну політику, не звертали увагу на заборони Коша та протидії з боку підрозділу Данила Малиновського.

В іншому нормативно-правовому акті Ордері Коша від 24 січня 1767 р. Кіш надав дозвіл полковнику Кодацької паланки Василю Стройному про проведення запобіжних заходів для охорони лісу, розташованому в Ябуговому байраку. У змісті документа вказується, що жителі постійно займаються рубкою цього ліса і тому полковник Василь Стройний має право накладати штраф розміром 20 рублів за кожне зрубане дерево.

Юридична відповідальність встановлювалася за порушення терміну проведення риболовлі, що відображено в Ордері Коша від 5-го жовтня 1679 р., який надан от Полтавському монастирю на вилов риби в р. Орелі, де вказано період проведення вилову та обсяги вилоаленої риби.

Однією з форм природокористування на землях українського козацтва було створено зимівників, які пройшли складний шлях – від тимчасового сезонного місця розташування мисливців та рибалок до багатопрофільного фермерського господарства, яким став у кінці XVIII ст. За даними А. В. Бойко, зимівники становили своєрідні хутори, що влаштовували козаки для розвитку скотарства, рибальства, бджільництва, хліборобства та інших промислів [3, с. 4]. Козаки, що жили у Зимівниках, виконували воєнні, розвідувальні функції, які поєднували з сільськогосподарською працею та промислами. За їх допомогою було забезпечення охорони своїх поселень від татар та повідомити Коша про ворожі наміри чи можливість набігів на українські землі. Як вказує О. Л. Олійник, Кіш у кожному конкретному випадку надавав козакам Ордер на створення зимівників за умови заліснення та охорони природних об'єктів. За даними вченого, процес створення зимівників мав інтенсивний характер і, за його оцінками, на території Січі існувало 5767 зимівників [4, с. 115].

У змісті Ордера Коша вказано, що за охорону природних об'єктів козакам дозволяли облаштувати хутір, збудувати хати, завести пасіки, а також косити сіно. У випадку невиконання цих обов'язків Кіш мав право використати таку міру відповідальності, як розрив угоди та передачі ділянки іншому користувачеві.

Прикладом такого підходу був випадок з козаком Шапкою, якого за невиконання обов'язків з охорони природи та заліснення території було відібрано Сухий Байрак та передана в користуванні іншому козакові.

Значна увага питанням юридичної відповідальності шляхом встановлення штрафних санкцій за порушення норм з охорон природи була закріплена в «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. (далі: «Права...» 1743 р.). На думку акад. М. Є. Слабченко, українська шляхта потребувала охорони своїх прав і тому потрібно було підготувати правовий акт, до змісту якого мали увійти положення, пов'язані з їх винятковими правами [5, с. 748]. З метою підготовки такого документа протягом 1732–1743 рр. проводились кодифікаційні роботи. Водночас склад цієї комісії декілька разів змінювався, текст декілька разів надсилю до Москви, а остаточний варіант був затверджений на пленумі у Глухові скликаному Генеральною військовою канцелярією у травні–липні 1743 р. Як вказує В. С. Кульчицький, джерелом акта був Литовський Статут, Магдебурзьке Право, звичаєве право, а завданням – систематизація покарань, яка дозволила встановити чіткі норми відповідальності за скоєні правопорушення [6, с. 12]. За інформацією О. І. Гуржия, щодо об'єктів природи в тодішній гетьманській державі склалась критична ситуація, пов'язана з тим, що навіть за незначні правопорушення порушників вбивали, грабували, били, забирали коней, саджали до тюрем та накладали окови без рішень суду [7, с. 154].

Розглядаючи положення давньої пам'ятки права, необхідно зазначити, що тварини та рослинний світ у середині XVIII ст. значно відрізнявся своїм багатством порівняно з сьогодинішнім станом. Так, згідно з Д. І. Яворницьким, у лісах та лісостепах українських земель росли великі ліси, в яких домінували такі породи, як дуби, в'язі, клени, ясені. Як вказує дослідник, багатство природи українських земель було таким значним, що козаки, які відправлялись на полювання та риболовлю, віддавали значну кількість шкір, м'яса, бобрів, меду населенню містечок та сіл [8, с. 12]. Розгляд біоти, яка проживала на території Гетьманщини, показує наявність у той історичний період таких тварин, як тарпан, кулан, тур, зубр, сайгак, соболь, рос-омаха, горностай, кіт лісовий, рись, чорний лелека, сипуха та ін., більшість з яких або зникли, або їхня кількість зменшилась до критичних значень. Промислове значення мали річки, які протікали по території Гетьманщини, що забезпечували риболовлю, а риба використовувалась як продукт для їжі та торгівлі. З метою її охорони був прийнятий Ордер Коша, який забороняв без спеціального дозволу ловити рибу у р. Самарі, за що встановлювались «строгі покарання», зміст яких у документі не був чітко з'ясований.

У давній пам'ятці права охороні природи присвячувався розділ XIX «О пущах лесах, борах, росях, гаях, браном дереве, о зверхних и рыбних ловлях, озерах, о принадах птичих, о гнездах соколям, лебедином и о бобровых гонах, також о хоромних строениях, садах, оградах, о вских грунтах, о пожарах домов и хуторов и о зажигателях». Особливістю покарань, передбачених «Правами... 1743 р.», є закріплення в її змісті штрафних санкцій за скоєне правопорушення, а також необхідність компенсації шкоди завданої власнику природного об'єкта. Так, питання виплат вартості знищених дерев регламентувались в арт. 1 «О поробке в чужой пуще дерева и цене за оноє» встановлював штрафні санкції за незаконне вирубування лісів. У ньому, згідно з п. 1, встановлювався штраф розміром 12 рублів за вирубку лісу, який належав шляхтичу, особам привілейованого стану або військовим, а також вказувалось на необхідність внесення плати за зрубане дерево. З іншої сторони, коли посполиті чи селяни скоять незаконне вирубування дерева, яке належить шляхтичу або військовому, то за такі дії встановлюється штраф розміром 6 рублів та необхідність компенсації вартості дерев, а коли посполитий зрубає дерево іншому посполитому, то має заплатити штраф три рублі. У статті передбачено також випадок, коли особа, будь-якого звання викопала та вкрала садове дерево або виноградний кущ, то за такі дії встановлювався штраф 12 рублів, а також виплата вартості кожного дерева чи куща, яка становила три рублі. Цей артикул детально регламентує ціну дерев, які було незаконно зрубані і встановлює різні штрафні санкції залежно від породи дерева та залежно від того, на які цілі може бути використаний цей матеріал. Так, за дуб, з якого можна зробити клепки для діжки, виготовлення кругів, встановлюється штрафна санкція 1 руб 20 коп., за берест, в'яз, ясен, з якого можна отримати попіл чи поташ, встановлюється ціна 60 коп. за сосну та інші дерева, які можна використати для виготовлення корит, – 60 коп., за дерево, яке використовується на дрова чи на хворост встановлюється ціна 4 коп. за віз.

Водночас арт. 2 «О пойманом в пущи над порубкою леса и о грабеже» п. 1 передбачав необхідність компенсації збитку за «порчу» лісу та порубки, а також у випадку, коли господаря було затримано, з його людьми у лісі при проведенні незаконної вирубки, то справу мав розглядати суд, який встановлював міру покарання і розмір покриття збитку. За аналогією з Руською Правдою та Статутами Великого князівства Литовського в «Правах...» 1743 р. арт. 5 встановлював штрафні санкції у випадку нанесення пошкодження чи рубки, або підпалу бортного дерева. Так, п. 1 даного арт. встановлював штрафну санкцію за зрубане дерево з бджолами – 2 рублі і 40 копійок, а за дерево без бджіл, у якому раніше перебували бджоли один

рубель двадцять копійок. Згідно з п. 2 встановлено штраф за псування борті з бджолами три рублі, а за пошкодження дерева бортового з бджолами чи без них – штраф 2 рублі 40 коп., а також за дерево, підготовлене для розміщення бджіл, 1 руб. 20 коп. Як вказує А. О. Скальковський, у багатьох випадках Кіш надавав Ордери на рубку лісу для будівництва споруд на Січі, а також церков у різних населених пунктах. Так, дослідник вказує, що в 1754 р. Тимофій Щербатський Митрополит Київський надіслав грамоту, в якій висловлював подяку козакам за постачання лісу на будівництво церкви в Кальміуський паланці [2, с. 116]. За аналогією зі Статутами Великого князівства Литовського арт. 6 «Прав...» 1743 р. присвячувався охороні хмелю, який мав у Гетьманщині широку сферу використання для виготовлення пива, деякі з сортів паперу, а також грубої пряжі, придатної для мішкщини і мотузок. З цієї причини п. 1 арт. 6 «Про хмелі» передбачав сплату штрафу розміром 12 рублів за незаконну рубку хмелю та три руб. за збір шишок хмелю. В давній пам'ятці права значна увага приділялась відповідальності за пожежі, які регламентувались в арт. 7 «О пожарах в пущах, лесах і степах». Особливістю норм даної пам'ятки було відсутність розділення між собою кримінальних покарань та штрафних санкцій. Так, якщо з причини «сварки» чи «злости» був скоєний підпал, який зіпсував ліс, траву, сіно, бджіл, то в такому випадку необхідно було сплатити збитки, а винна особа підлягала арешту.

Питання охорони тварин розглядались в арт. 8 «О ловле дикого звера», який забороняв проводити мисливство в чужих лісах, а арт. 9 «О цене зверей диких», який встановлював ціну вбитих звірів. В п. 2 за незаконну ловлю звірів встановлювався штраф 20 рублів, а також необхідно було заплатити за кожного звіря конкретну ціну (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз штрафних санкцій давніх пам'яток права

«Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.						
	Види звірів					
Найменування показника	Зубр	Бобер	Ведмідь	Лань	Лось	Кабан
Розмір штрафу	20 руб.	12 руб.	3 руб.	-	6 руб.	руб.
Кількість місячних заробітних плат	25	15	3,75	-	7,5	1,25
Статут ВКЛ 1588 Р.						
розмір штрафу	12 руб. грошей	12 руб. грошей	3 коп. грошей	6 коп. грошей	6 руб. грошей	1 руб. грошей
сума у литовських грошах	1200	1200	180	360	600	100
кількість середньомісячних заробітних плат	8	8	1,2	2,4	4	0,6

З метою дослідження штрафних санкцій за правопорушення, пов'язані з дикими тваринами, виконано порівняльний аналіз їх значень, які регламентувались у «Правах...» 1743 р. та Статуті ВКЛ 1588 р. Так, згідно з даними О. Сокирки середньомісячна заробітна плата козака, який мав офіцерське звання, дорівнювало 0.8 руб., тому це дає змогу зробити перерахунки штрафних санкцій у кількість місячних заробітних плат [9, с. 173] (табл. 1). З іншої сторони, середня заробітна плата кваліфікованого фахівця в часи існування ВКЛ дорівнювала 150 грошей, що дозволило їх перерахувати штрафні санкції Статуту 1588 р. в кількість місячних заробітних плат.

Проведення порівняльного аналізу показало, що вартість штрафних санкцій в часи існування Гетьманщини значно перевищувало відносні величини штрафів, які застосовувались у Великому князівстві Литовському.

Інтерес викликає та обставина, що в Архівах Коша знаходиться документ, який підтверджує притягнення до відповідальності винних осіб – це рапорт, складений у червні 1761 р., полковника Бугогартівської паланки Корнія Шустовала кошовому отаману Григорію Федорову про затримання мисливців – жителів сусідніх слобод, які без дозволу Коша полювали на лисиць.

У «Правах...» 1743 р. відображені складні питання, пов'язані з сервітутами, яким присвячувався арт. 10 «Никто в озерах чужих, в своїй пущи рыбы ловит и на сенокосах травы косить не имеет». Так, за незаконну ловлю риби у чужому озері встановлювався штраф 12 рублів, а у випадку сінокошення порушник зобов'язувався заплатити 12 рублів та компенсувати нанесені збитки. У випадку крадіжки скошеного сіна

арт. 10 регламентував необхідність оплати штраф 12 рублів і компенсації вартості сіна, згідно з тою ціною, яка була на той історичний період.

Давня пам'ятка права регламентувала охорону птахів, яка відображена в арт. 11 «О принадах и сетях птичих, також о гнезде соколом и лебедем». Так, згідно з п. 1 за знищення або порчу приладь для ловлі птахів встановлювався штраф 6 рублів та необхідність компенсації вартості птахів, яка діяла на той період. В свою чергу п. 3 передбачав штрафну санкцію 3 рублі за крадіжку та знищення приладь для ловлі тетерів, куріпок, а також за крадіжку соколів штраф 6 рублів і за лебедів 3 рублі. В змісті «Прав ...» 1743 р. з відображена давня традиція вважати бобрів власністю правителів, що отримало своє закріплення в арт. 12 «Про боброві гони та лови». Так, п. 1 «Прав...» 1743 р. з аналогією зі Статутами ВКЛ 1588 р. встановлював заборону сінокосів, рубки лози навколо місць проживання бобрів на відстані, розмір якого становив відстань від місця, з якого можна докинути палку до гніздування бобрів. За порушення цієї норми і в разі переміщення бобрів до іншого місця встановлювався штраф розміром 12 рублів та регламентувалась заборона на проведення сінокосів та рубки лози навколо нового місця гніздування бобрів. Як вказувалось в п. 2 за вбивство бобрів встановлювався штраф 12 руб, а також необхідність оплати компенсації за чорного бобра – 4 руб 80 коп., за карого – 2 руб 40 коп.

Підводячи підсумки юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи, виникає питання: чому автори давньої пам'ятки приділили таку увагу цій проблемі. Однією з причин була та обставина, що частина земель та деякі природні ресурси належали окремим громадам, селам, містечкам, поселенням. З іншої сторони, як вказує П. О. Ньюхіна, у цей історичний період почалось широке використання гетьманських універсалів, які регламентували надання земель у власність, володіння та користування закріплення розподілу земель, а також затвердження угод на купівлю-продаж земель, на яких часто були розташовані природні об'єкти [10]. З іншого боку, економічне життя козацько-гетьманської держави у другій половині XVIII ст. почало змінюватись, оскільки військові дії проти татар поступово зменшувались, а більшого значення здобуло сільське господарство, ремісництво та торгівля. Як вказує М. Є. Слабченко, на базарах Гетьманщини з'явилися вироби заліза, заступи, коси, плуги, сковорідки, ложки, чарки, рушніці, різні тканини, сукна, тютюн, горілка, вино, перець, мед та інше [11, с. 242]. Для їх отримання необхідно було використовувати багато сировини, яку можна було добути шляхом експлуатації природних об'єктів, тому охорона прав на ці елементи природи набуває важливого значення.

Виходячи з історичного досвіду охорони природних об'єктів на землях українського козацтва, доцільно внести до «Основних засад (стратегій) державної екологічної політики України на період до 2030 р.» положення, щодо яких необхідно збільшити лісистість Запорізької області, яка становить 3,9%, Херсонської області, де ліси складають 4,6%, Миколаївської області – 3,9%, до значень, які були зафіксовані в часи існування Запорізької Січі та Козацько-Гетьманської держави.

За результатами проведеного досліджень сформульовано **висновки**.

1. Юридична відповідальність, яка встановлювалась гетьманськими універсалами, мала невизначений характер, були відсутні чіткі штрафи санкції, що допускало широке трактування покарань за правопорушення, пов'язані з природними об'єктами.

2. Згідно з Ордерами виданих Запорізьким Кошем встановлювались норми відповідальності у вигляді необхідності оплати штрафу та вилучення природних об'єктів у орендарів та передачу їх іншим особам.

3. Штрафні санкції зафіксовані в «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. відрізнялись системністю, чітким характером та були спрямовані на охорону окремих видів звірів, птахів, бджіл, бортних дерев, сінокосіння. Проведення порівняльного аналізу штрафних санкцій «Прав...» 1743 р. та Статуту ВКЛ 1588 р. показало більш високі значення розмірів штрафів у «Правах ...» порівняно з Литовським Статутом.

Список використаних джерел

1. Бойко А. В. Запорізький зимівник останньої чверті XVIII століття. Запоріжжя : Видавець, 1995. 54 с.
2. Олійник О. Л. Запорозький зимівник часів Нової Січі (1734–1775). Запоріжжя : Дике Поле, 2005. 256 с.
3. Слабченко М. Ескізи з історії «Прав, по которым судится малороссийский народ». *Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності*. Київ, 1927. Ч. 1. С. 748–754; Його ж. Чи використовуване гетьманське законодавство в «Правах ...»? Там само. С. 252–255; Його ж. Яка була перша редакція «Прав...»? Там само. С. 755–759.

4. Кульчицький В. С. Кодифікація права на Україні у XVIII столітті. Львів, 1958. 49 с.
5. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. / редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 2000, 1990–1991. Т. 1. 592 с.; Т. 2. 560 с.; Т. 3. 560 с. (Сер. : «Пам'ятки історичної думки України»).
6. Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / наук. ред., комент.: Г. К. Швидько ; пер. з рос.: О. В. Завгородня. Дніпропетровськ : Січ, 1994. 678 с.
7. Сокирко О. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669–1726 рр.: Наукове видання Темпора 2006 р. 280 ст.
8. Нюхіна П. О. Українські земельні універсали козацько-гетьманської доби. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки»*. 2009. Том 22 (61). № 2. С. 362–369.
9. Слабченко М. Є. Соціально-правова організація Січі Запорізької // Антологія української юридичної думки : в 6 т. / Ю. С. Шемшученко (заг. ред.). Київ : Видав. Дім «Юридична книга», 2003. Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. Київ : Юридична книга, 2003. С. 239–271.

References

1. Boiko, A. V. (1995). *Zaporizkyi zymivnyk ostannoï chverti XVIII stolittia [Zaporozhye winterer of the last quarter of the XVIII century]*. Zaporizhzhia: Vydavets [in Ukrainian].
2. Oliinyk, O. L. (2005). *Zaporozkyi zymivnyk chasiv Novoi Sichi (1734–1775) [Zaporozhian winterer of the New Sich (1734–1775)]*. Zaporizhzhia: Dyke Pole [in Ukrainian].
3. Slabchenko, M. (1927). *Eskizy z istorii «Prav, po kotorym sudytsia malorossyiskyi narod» [Sketches on the history of «Rights under which the people of Little Russia»]*. Yuvileinyi zbirnyk na poshanu akademika Dmytra Ivanovycha Bahalii z nahody simdesiatoi richnytsi zhyttia ta piatdesiatykh rokovyn naukovoï diialnosti. Kyiv, Ch. 1, 748–754; Yoho zh. Chy vykorystovuvane hetmanske zakonodavstvo v «Pravakh ...»? Tam samo, 252–255; Yoho zh. Yaka bulla persha redaktsiia «Prav...»? Tam samo, 755–759 [in Ukrainian].
4. Kulchytskyi, V. S. (1985). *Kodyfikatsiia prava na Ukraini u XVIII stolitti [Codification of law in Ukraine in the eighteenth century]*. Lviv, [in Ukrainian].
5. Yavornytskyi, D. I. (1991). *Istoriia zaporizkykh kozakiv [History of the Zaporozhian Cossacks]*: u 3 t. / redkol.: P. S. Sokhan (vidp. red.) ta in. Kyiv: Nauk. dumka, 1990–1991. Т. 1.; Т. 2.; Т. 3. (Ser.: «Pamiatky istorychnoi dumky Ukrainy») [in Ukrainian].
6. Skalkovskiy, A. (1994). *Istoriia Novoi Sichi, abo ostannoho Kosha Zaporozkoho [History of the New Sich, or the last Zaporozhian Kosh]* / nauk. red., koment.: H. K. Shvydko; per. z ros.: O. V. Zavorodnia. Dnipropetrovsk: Sich [in Ukrainian].
7. Sokyрко, O. (2006). *Lytsari druhoho sortu. Naimane viisko Livoberezhnoi Hetmanshchyny 1669–1726 rr.: Tempora* [in Ukrainian].
8. Niukhina, P. O. (2009). *Ukrainski zemelni universal y kozatsko-hetmanskoï doby [Ukrainian land universals of the Cossack-Hetman era. Scientific notes of the Tauride National University]*. *Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsionalnoho unyversyteta ym. V. Y. Vernadskoho Seryia «Iurydycheskye nauky»* – Scientific notes of the Tauride National University. VI Vernadsky Series «Legal Sciences», 22 (61), 362–369 [in Ukrainian].
9. Slabchenko, M. Ye. (2003). *Sotsialno-pravova orhanizatsiia Sichi Zaporizkoi. Antolohiia ukrainskoi iurydychnoi dumky [Socio-legal organization of the Sich of Zaporizhia]*: v 6 t. / Yu. S. Shemshuchenko (zah. red.). Kyiv: Vydavnychi Dim «Iurydychna knyha», Т. 3: Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: kozatsko-hetmanska доба. Kyiv: Yurydychna knyha [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.02.2022.

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2022.01.025
УДК 347.73

Марина Глух,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного права
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6107-5415>

Наталія Ковалко,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансового права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
Заслужений юрист України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5555-9267>

ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ АУДИТ ЯК РІЗНОВИД ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Проаналізовано вітчизняні дослідження представників науки фінансового права щодо визначення основних підходів до розуміння фінансово-правової категорії «державний фінансовий контроль». Обґрунтовано необхідність у виробленні єдиної концепції системи державного фінансового контролю України відповідно до міжнародних стандартів. Досліджено основні позиції щодо співвідношення понять «державний фінансовий контроль» та «державний фінансовий аудит». Результатом дослідження є сформульоване визначення «державного фінансового аудиту» як основного виду державного фінансового контролю, що спрямована на перевірку ефективності використання бюджетних коштів чи інших активів держави бюджетними установами, державними підприємствами та суб'єктами господарювання, попередження фінансових правопорушень, перевірку точності ведення бухгалтерського обліку і правильності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю.

Ключові слова: державний фінансовий контроль, державний фінансовий аудит, фінансова звітність,

система державного фінансового контролю, контроль.

Глух М., Ковалко Н.

Государственный финансовый аудит как разновидность финансового контроля

С учетом наработок отечественных представителей науки финансового права по определению основных подходов к пониманию финансово-правовой категории «государственный финансовый контроль» обоснована необходимость в выработке единой концепции системы государственного финансового контроля в соответствии с международными стандартами. Исследованы основные позиции относительно соотношения понятий «государственный финансовый контроль» и «государственный финансовый аудит». Результатом исследования является сформулированное определение «государственного финансового аудита» как основного вида государственного финансового контроля, направленной на проверку эффективности использования бюджетных средств или других активов государства бюджетными учреждениями, государственными предприятиями и хозяйствующими субъектами, предупреждение финансовых правонарушений, проверку точности ведения бухгалтерского учета и правильности денежной отчетности, функционирование системы внутреннего контроля.

Ключевые слова: государственный финансовый контроль, государственный финансовый аудит, финансовая отчетность, система государственного контроля, контроль.

Glukh M., Kovalko N.

Government financial audit as a variety of financial control: comparative legal analysis

The article examines domestic research by representatives of the science of financial law to determine the main approaches to understanding the financial and legal category of «public financial control». The necessity to develop a single concept of the system of state financial control of Ukraine in accordance with international standards is substantiated. The main positions on the relationship between the concepts of «public financial control» and «public financial audit» are studied. The result of the study is the definition of «public financial audit» as the main type of public financial control, aimed at verifying the effectiveness of budget funds or other state assets by budgetary institutions, state enterprises and businesses, prevention of financial offenses, accuracy of accounting and correctness of financial statements. functioning of the internal control system. A number of problematic aspects have been identified, in particular the imperfection of the current legislation in the aspect of determining the place of audit in the financial control system. It is emphasized that the formation of a clear system of public financial control will be able to ensure the effective implementation of public financial audit. Given the European integration processes, it is necessary for Ukraine to harmonize national legislation with international norms and standards, according to which in financial law the concept of «public financial control» is not used, but the concept of «public financial audit» is used. It is objectively necessary to develop a unified approach to understanding the system of state financial control of Ukraine and determining the place of state financial audit in this system.

Key words: state financial control, state financial audit, financial reporting, system of state financial control, control.

Постановка проблеми. Одним із основних принципів управління державними фінансами є державний фінансовий контроль. У науці фінансового права дослідженню аспектів, які пов'язані з вивченням категорії «державний фінансовий контроль», приділено достатньо уваги. Однак до цього часу не вироблено єдиного підходу до визначення співвідношення правових категорій «державний фінансовий контроль» та «державний фінансовий аудит». Успішне вирішення проблем, пов'язаних з реалізацією функції управління державними фінансами, можливе лише за умови правильного розуміння змісту правових категорій «державний фінансовий контроль» та «державний фінансовий аудит». З огляду на це дослідження співвідношення вказаних фінансово-правових категорій є актуальним для науки фінансового права України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти сутності категорій «державний фінансовий контроль» та «державний фінансовий аудит» у межах наукових досліджень з різних галузей правничої та економічної наук розглядали: Н. П. Владімірова, В. М. Дереконь, О. П. Мельник, В. В. Миргород-Карпова, Ю. І. Пивовар, І. І. Попадинець, В. П. Прасюк, О. Г. Рябчук, Л. А. Савченко, Т. О. Голоядова, А. С. Ярошенко та ін.

Формулювання мети статті. З огляду на такі міркування мета статті полягає в тому, щоб крізь призму визначення фінансово-правового поняття «державний фінансовий аудит» окремшити його співвідношення з фінансово-правовим поняттям «державний фінансовий контроль».

Виклад основного матеріалу. Нині немає єдиного погляду науковців щодо видів та форм державного фінансового контролю. Л. А. Савченко стверджує, що існує необхідність вирішити питання класифікації фінансового контролю на види, форми, методи, оскільки її відсутність зумовлює неоднозначне трак-

тування різних понять у нормативно-правових актах, що відображається на діяльності органів контролю [1, с. 23].

Поняття «державний фінансовий контроль» по-різному трактується в науці фінансового права. Так, Л. В. Овсянніков визначає державний фінансовий контроль як процес реалізації права держави законними методами захищати фінансові інтереси свої та своїх громадян через систему законодавчих, організаційних, адміністративних і правоохоронних заходів [2, с. 6]. Державний фінансовий контроль як систему безупинних контрольних дій за функціонуванням об'єктів управління, визначає Н. П. Владімірова [3, с. 43]. Державний фінансовий контроль як інститут публічного управління визначає Ю. І. Пивовар [4, с. 17]. Професорка Л. А. Савченко вказує, що державний фінансовий контроль – це функція держави, яка має змогу реалізуватися через окреслені напрями її діяльності в податковій, бюджетній, банківській сферах фінансових правовідносин [5, с. 17].

В. В. Миргород-Карпова державний фінансовий контроль пропонує трактувати як функцію державного управління, яка відображається у формі контролю за рухом державних коштів, майна і управління ними та реалізується у діяльності чітко визначеної системи органів державної влади. З огляду на відсутність єдиного загальноприйнятого визначення фінансово-правової категорії «державний фінансовий контроль» та загального трактування сутності цієї категорії, вчені висловлюють позицію щодо необхідності прийняття закону – Закону України «Про державний фінансовий контроль», який дасть можливість вирішити окремі проблеми функціонування та реалізації системи фінансового контролю в Україні [6, с. 98].

Відповідно до міжнародних стандартів у фінансовому праві термін «державний фінансовий контроль» не застосовується, а використовується поняття «державний фінансовий аудит». Також найбільш поширеними підходами до встановлення співвідношення державного фінансового аудиту та державного фінансового контролю, які існують у фінансово-правовій літературі та законодавстві, є такі: 1) державний фінансовий аудит – це вид державного фінансового контролю; 2) державний фінансовий аудит – це функція державного фінансового контролю; 3) державний фінансовий аудит – це форма державного фінансового контролю; 4) державний фінансовий аудит – це метод державного фінансового контролю; 5) державний фінансовий аудит – це тип фінансового контролю [7].

Так, згідно зі ст. 2 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» державний фінансовий контроль забезпечується органом державного фінансового контролю через проведення державного фінансового аудиту, інспектування, перевірки закупівель та моніторингу закупівлі. Крім цього, у ст. 3 вказаного Закону державний фінансовий аудит визначається як різновид державного фінансового контролю і полягає у перевірці та аналізі органом державного фінансового контролю фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку й достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю [8].

Водночас відповідно до ст. 363 Господарського кодексу України державний фінансовий аудит також охарактеризовано як різновид державного фінансового контролю, який полягає у здійсненні перевірки та аналізу фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна [9].

Тобто, і в Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», і в Господарському кодексі України, законодавець визначає державний фінансовий аудит як різновид державного фінансового контролю.

В. М. Прасюк пропонує для вирішення вищезазначених проблем нормативно-правового регулювання державного фінансового контролю на законодавчому рівні визначити державний фінансовий контроль як регламентовану спеціальними нормами права публічну діяльність, яку здійснюють спеціалізовані публічні органи фінансового контролю, спрямована на забезпечення законності, раціональності, ефективності управління публічними фінансовими активами з метою виявлення, усунення фінансових правопорушень у найбільш дієвий спосіб та запобігання їм. Також вчений визначає такі форми державного фінансового контролю: загальні (фінансовий аудит, аудит ефективності) та спеціальні (аудит діяльності суб'єктів господарювання; аудит державних (регіональних) цільових програм; аудит виконання бюджетних програм; аудит місцевих бюджетів; аудит використання інформаційних технологій; аудит інвестиційних проектів, аудит Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування) [10, с. 63].

В. М. Дереконь також трактує фінансовий аудит як основну форму фінансового контролю і виокремлює такі його окремі складові, як державний аудит (проводиться державними органами, уповнова-

женими на здійснення аудиту) та недержавний аудит (здійснюється аудиторськими фірмами (аудиторами) [11, с. 123].

Я. С. Ярошенко, на підставі аналізу чинного законодавства із питань державного фінансового контролю в Україні, основними формами визначає: 1) аудит ефективності; 2) фінансовий аудит [12, с. 408].

В. Ф. Піхоцький зазначає, що державний фінансовий аудит – це форма державного фінансового контролю, що спрямована на допомогу бюджетним установам, державним підприємствам, а також суб'єктам господарювання, які отримують державні активи, для попередження фінансових правопорушень, ефективного використання державних та комунальних активів, законності ведення бухгалтерського обліку та складання правдивої фінансової звітності [13, с. 206].

Ми погоджуємося з позицією Л. А. Савченко, яка визначає державний фінансовий аудит як основну форму державного фінансового контролю, що передбачає аналіз фінансово-господарської діяльності підконтрольного суб'єкта щодо визначення достовірності ведення ним обліку та фінансової звітності, законності здійснення фінансових операцій та відповідності їх встановленим нормам, а також дослідження економічності, ефективності й результативності адміністративної діяльності відповідних органів, організацій щодо публічних активів, з метою внесення рекомендацій стосовно усунення виявлених недоліків [14, с. 55].

В. Г. Бутаєнко погоджується з думкою, що державний фінансовий аудит має охоплювати також перевірку та аналіз ефективності діяльності певного економічного суб'єкта, а не лише обмежуватись перевіркою законності використання державних коштів, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності [15, с. 101].

Т. О. Голоядова визначає державний фінансовий аудит як різновид державного фінансового контролю. [16, с. 56]. О. Г. Рябчук взагалі визначає державний фінансовий аудит як одну із функцій управління, яка спрямована на виявлення відхилень від прийнятих стандартів законності, доцільності та ефективності управління бюджетними фінансовими ресурсами, а за наявності таких відхилень – на своєчасне вжиття відповідних превентивних заходів. Від ефективності державного фінансового аудиту залежить економічне благополуччя кожного регіону та країни. Вчена звертає увагу, на те, що у самих назвах та визначеннях окремих видів державного аудиту існують суперечності, які потребують врегулювання, адже міжнародні стандарти розрізняють фінансовий аудит (перевірка щодо суб'єктів господарювання) та аудит адміністративної діяльності (аудит ефективності щодо виконання державних та місцевих бюджетів) [17, с. 94].

Так, А. М. Савченко державний фінансовий аудит визначає як один з видів державного фінансового контролю, який запобігає фінансовим правопорушенням суб'єктами державного сектора економіки, дозволяє ефективно використовувати бюджетні кошти та правильно вести їх облік [18, с. 770].

Водночас Ю. С. Холосенко підтримує позицію, що фінансовий аудит може бути як невід'ємною частиною фінансового контролю, так і самостійною діяльністю, тобто аудит може існувати як частина цілого (фінансового контролю) і як окремий вид експертизи фінансового стану суб'єкта господарювання [19, с. 255].

Так, Є. М. Романів підкреслює, що державний фінансовий контроль – це одна з найважливіших функцій державного управління, що має виявляти невідповідність установленим нормам, оцінювати вплив таких невідповідностей на господарську діяльність, визначати причини їх виникнення та надавати рекомендації органам влади. Крім цього, вчений визначає державний фінансовий аудит як одну з форм фінансового контролю, яку порівняно недавно почали використовувати в державному управлінні України. Науковець зауважує, що в інших країнах фінансовий аудит трансформувався на одну із основних форм проведення фінансового контролю [20, с. 33].

Так, О. П. Мельник вважає, що фінансовий аудит розглядає – це частина внутрішнього державного фінансового контролю. Вчена зазначає, що державний внутрішній фінансовий контроль розглядається як сукупність трьох складових: внутрішнього контролю, внутрішнього аудиту та їх гармонізації. Метою державного внутрішнього фінансового аудиту є надання незалежних рекомендацій, спрямованих на удосконалення діяльності органів публічного сектору [21, с. 25].

Я. І. Лин влучно підкреслює, що відсутній єдиний підхід до співвідношення вказаних правових понять. Погоджуємось з його думкою, що найбільш розбіжною є позиція науковців, що державний фінансовий аудит є методом державного фінансового контролю. Адже більшість вчених вважають, що методами державного фінансового контролю є спостереження, перевірка, обстеження, аналіз, ревізія [22, с. 286].

У ст. 4 Закону України «Про Рахункову палату» зазначено повноваження, покладені на Рахункову палату Конституцією України, які здійснюються через провадження заходів державного зовнішнього фі-

нансового контролю (аудиту). Державний зовнішній фінансовий контроль (аудит) забезпечує Рахункова палата шляхом здійснення фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів [23]. Тобто вказаним Законом взагалі аудит ототожнюється з державним зовнішнім фінансовим контролем.

Влучно підкреслює І. І. Попадинець, що під формами державного фінансового контролю слід розуміти зовнішнє вираження конкретних дій із кількісною, вартісною та якісною стороною. Вчений зазначає, що до форм державного фінансового контролю належить ревізія, перевірка, слідство, господарський спір, обстеження, аудит. Водночас науковець зазначає, що у науковому середовищі не сформовано єдиного підходу до визначення форм державного фінансового контролю, які часто межують з видами державного фінансового контролю [24, с. 225].

Висновки. Отже, з огляду на вищевикладене, враховуючи євроінтеграційні процеси, необхідною для України є гармонізація національного законодавства з міжнародними нормами і стандартами, відповідно до яких у фінансовому праві поняття «державний фінансовий контроль» не використовується, а застосовується поняття «державний фінансовий аудит». Таким чином, можна зробити висновок, що державний фінансовий аудит є основною формою державного фінансового контролю, що спрямована на перевірку ефективності використання бюджетних коштів чи інших активів держави бюджетними установами, державними підприємствами та суб'єктами господарювання, попередження фінансових правопорушень, перевірку точності ведення бухгалтерського обліку і правильності фінансової звітності. Також об'єктивно необхідно розробити єдиний підхід до розуміння системи державного фінансового контролю України та визначення місця державного фінансового аудиту у вказаній системі.

Список використаних джерел

1. Савченко Л. А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні : автореф. дис. ... док. юрид. наук : спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, 2002. 29 с.
2. Овсянников Л. В. Закон о государственном финансовом контроле: все-таки нужен президентский контроль. Президентский контроль. 1998. № 9. С. 5–9.
3. Владімірова Н. П. Сутність державного фінансового контролю. Сучасні проблеми фінансового моніторингу : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф.: 10 квітня 2015 р. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. С. 40–44.
4. Пивовар Ю. І. Організаційно-правові засади взаємодії міліції і органів фінансового контролю : автореф. ... дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. 19 с.
5. Савченко Л. А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні : монографія. Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. 408 с.
6. Миргород-Карпова В. В. Теоретичні засади та проблематика визначення сутності державного фінансового контролю в Україні. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 5(18). С. 95–104.
7. Петрушевський Ю. Л. Організація і здійснення державного фінансового контролю в сфері ЖКГ. *Ефективна економіка*. 2012. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=924> (дата звернення: 06.02.2022).
8. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 року № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 06.02.2022).
9. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 року №436-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n2310> (дата звернення: 06.02.2022).
10. Прасюк В. П. Проблеми нормативно-правового регулювання державного фінансового контролю в Україні та напрями його вдосконалення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. С. 60–64.
11. Дереконь В. М. Напрями вдосконалення функціонування аудиту в системі фінансового контролю в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 4. С. 123–124.
12. Ярошенко А. С. Реформування системи державного фінансового контролю з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 408–411
13. Піхоцький В. М. Становлення державного аудиту для ефективного функціонування системи державного контролю. *Економічна політика та фінанси*. 2017. № 50. С. 198–207.

14. Правові основи фінансового контролю : навч. посіб. / Л. А. Савченко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 504 с.
15. Бугаєнко В. Г. Проблеми державного фінансового аудиту бюджетних установ. *Вісник КНТЕУ*. 2009. № 4. С. 100–106.
16. Голоядова Т. О. Правове регулювання державного фінансового аудиту в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 1. С. 55–58.
17. Рябчук О. Г. Необхідність розвитку та вдосконалення державного фінансового аудиту в Україні. *Малий і середній бізнес (Право, держава, економіка)*. 2016. №3–4. С. 94–98.
18. Савченко А. М. Сучасний стан та перспективи розвитку державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 37. С. 769–774.
19. Холосенко Ю. С. Напрями удосконалення державного фінансового аудиту. *Збірник статей здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня Навчально-наукового інституту обліку, аналізу та аудиту Університету ДФС України : у 3-х ч. Ч. 2. Ірпінь, 2019. 304 с.*
20. Розвиток державного фінансового контролю в Україні : монографія / Є. М. Романів, С. М. Гончарук, С. В. Приймак, Л. Я. Даниляк ; за заг. ред. проф. Романіва Є. М. Львів : Простір М, 2015. 174 с.
21. Мельник О. П. Аудит у системі державного внутрішнього фінансового контролю. *Міжнародний юридичний вісник: зб. наук. праць Національного університету державної податкової служби України*. 2014. Вип. 1. С. 24–29.
22. Лин Я. І. Аудит в системі інструментів оцінювання ефективності державного фінансового контролю. *Вісник Університету банківської справи НБУ*. 2011. № 2. С. 284–289.
23. Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#top> (дата звернення: 06.02.2022).
24. Попадинець І. І. Визначення організаційно-правових форм фінансового контролю: проблемні питання теорії і практики. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 222–227.

References

1. Savchenko, L. A. (2002). *Pravovi problemy finansovoho kontroliu v Ukraini* [Legal problems of financial control in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: [b.v.] [in Ukrainian].
2. Ovsianynkov, L. V. (1998). *Zakon o hosudarstvennom fynansovom kontrole: vse-taky nuzhen prezydentskyi kontrol* [The law on state financial control: after all, presidential control is needed. presidential control]. *Prezydentskyi control – Presidential control*, 9, 5-9 [in Ukrainian].
3. Vladimirova, N. P. (2015). *Sutnist derzhavnoho finansovoho kontroliu. Suchasni problemy finansovoho monitorynhu* [The essence of sovereign financial control. Current problems of financial monitoring]. *Proceedings from zbirnyk materialiv IV Vseukraïnskoï naukovo-praktychnoï konferentsii – IV All-Ukrainian Scientific and Practical Conference: April 10, 2016*. Kharkiv: KhNEU im. S. Kuznetsia, 40-44 [in Ukrainian].
4. Pyvovar, Yu. I. (2008). *Orhanizatsiyno-pravovi zasady vzaiemodii militsii i orhaniv finansovoho kontroliu* [Organizational and legal principles of interaction between the police and the organization of financial control]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Savchenko, L. A. (2001). *Pravovi problemy finansovoho kontroliu v Ukraini* [Legal problems of financial control in Ukraine]: monohrafiia. Irpin: Akademiia DPS Ukrainy [in Ukrainian].
6. Myrhorod-Karpova, V. V. (2017). *Teoretychni zasady ta problematyka vyznachennia sutnosti derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini* [Theoretical principles and problems of determining the essence of public financial control in Ukraine]. *Pravovi horyzonty – Legal horizons*, 5 (18), 95-104 [in Ukrainian].
7. Petrushevskiy, Yu. L. (2012). *Orhanizatsiia i zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v sferi ZhKH* [Organization and implementation of state financial control in the field of housing]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 2. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=924> [in Ukrainian].
8. *Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 26.01.1993 roku № 2939-XII* [On the basic principles of state financial control in Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> [in Ukrainian].
9. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 roku №436-IV* [Economic Code of Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n2310> [in Ukrainian].
10. Prasiuk, V. P. (2019). *Problemy normatyvno-pravovoho rehuliuвання derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini ta napriamy yoho vdoskonalennia* [Problems of normative-legal regulation of state financial control

- in Ukraine and directions of its improvement]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys – South Ukrainian Law Journal*, 4, 60–64 [in Ukrainian].
11. Derekon, V. M. (2006). Napriamy vdoskonalennia funktsionuvannia audytu v systemi finansovoho kontroliu v Ukraini [Directions for improving the functioning of audit in the system of financial control in Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 4, 123-124 [in Ukrainian].
 12. Yaroshenko, A. S. (2020). Reformuvannia systemy derzhavnoho finansovoho kontroliu z urakhuvanniam pozytyvnoho zarubizhnogo dosvidu [Reforming the system of public financial control taking into account the positive foreign experience]. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law*, 1, 408-411 [in Ukrainian].
 13. Pikhotskyi, V. M. (2017). Stanovlennia derzhavnoho audytu dlia efektyvnoho funktsionuvannia systemy derzhavnoho kontroliu [Formation of state audit for the effective functioning of the state control system.]. *Ekonomichna polityka ta finansy – Economic policy and finance*, 50, 198-207 [in Ukrainian].
 14. Savchenko, L. A. (2008). *Pravovi osnovy finansovoho kontroliu [Legal bases of financial control]: navch. posib.* Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
 15. Buhaienko, V. H. (2009). Problemy derzhavnoho finansovoho audytu biudzhethnykh ustanov [Problems of state financial audit of budgetary institutions]. *Visnyk KNTEU - Bulletin of KNTEU*, 4, 100-106 [in Ukrainian].
 16. Holoiadova, T. O. (2016). Pravove rehuliuвання derzhavnoho finansovoho audytu v Ukrainy [Legal regulation of state financial audit in Ukraine]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys – South Ukrainian Law Journal*, 1, 55-58 [in Ukrainian].
 17. Riabchuk, O. H. (2016). Neobkhidnist rozvytku ta vdoskonalennia derzhavnoho finansovoho audytu v Ukraini [The need to develop and improve public financial audit in Ukraine]. *Malyy i seredniy biznes (Pravo, derzhava, ekonomika) – Small and medium business (Law, state, economy)*, 3-4, 94-98 [in Ukrainian].
 18. Savchenko, A. M. (2019). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku derzhavnoho finansovoho audytu diialnosti subiektiv hospodariuvannia derzhavnoho sektoru ekonomiky [Current state and prospects of development of the state financial audit of the activity of economic entities of the public sector of the economy]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, 37, 769-774 [in Ukrainian].
 19. Kholosenko, Yu. S. (2019). Napriamy udoskonalennia derzhavnoho finansovoho audytu [Directions for improving the state financial audit]. *Zbirnyk statei здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня Національного університету обліку, аналізу та аудиту Університету DFS України – Collection of articles of applicants for higher education of the second (master's) level of the Educational and Scientific Institute of Accounting, Analysis and Auditing of the University of the SFS of Ukraine: u 3-kh ch. Ch. 2.* Irpin [in Ukrainian].
 20. Romaniv, Ye. M., Honcharuk, S. M., Pryimak, S. V. & Danyliak, L. Ya. (2015). *Rozvytok derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini [Development of state financial control in Ukraine]*. Lviv: Prostir M [in Ukrainian].
 21. Melnyk, O. P. (2014). Audyt u systemi derzhavnoho vnutrishnoho finansovoho kontroliu [Audit in the system of state internal financial control.]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy – International Legal Bulletin: a collection of scientific papers of the National University of State Tax Service of Ukraine*, 1, 24-29 [in Ukrainian].
 22. Lyn, Ya. I. (2011). Audyt v systemi instrumentiv otsiniuvannia efektyvnosti derzhavnoho finansovoho kontroliu [Audit in the system of tools for assessing the effectiveness of public financial control]. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy NBU – Bulletin of the University of Banking of the NBU*, 2, 284-289 [in Ukrainian].
 23. *Pro Rakhunkovu palatu: Zakon Ukrainy [On the Accounting Chamber: Law of Ukraine]* vid 02.07.2015 № 576-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#top> [in Ukrainian].
 24. Popadynets, I. I. (2018). Vyznachennia orhanizatsiino-pravovykh form finansovoho kontroliu: problemni pytannia teorii i praktyky [Definition of organizational and legal forms of financial control: problematic issues of theory and practice]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 1, 222-227 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2022.

Тетяна Дракохруст,

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри міжнародного права та

міграційної політики Західноукраїнського

національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4761-7943>

ПРАВА ЛЮДИНИ: ЗМІНА КЛІМАТУ ТА ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ

Розглянуто примусове переміщення як один із найбільш руйнівних наслідків змін клімату для людей, що свідчить про глибоку нерівність у нашому світі. Зазначається, що зміна клімату є визначальною кризою нашого часу, і її наслідки непропорційно впливають на людей, які перебувають у вразливих ситуаціях, наприклад ті, хто втік від війни та переслідування. Охарактеризовано перешкоди, що впливають на примусове повернення людей. Розглянуто та проаналізовано специфіку правового захисту кліматично переміщених осіб та запропоновані ознаки, за якими цих осіб можна такими вважати.

Ключові слова: права людини, зміна клімату, правовий захист, переміщені особи, біженці, внутрішньо-переміщені особи.

Дракохруст Т.**Права человека: изменение климата и принудительное перемещение**

В статье рассмотрено принудительное перемещение как одно из наиболее разрушительных последствий изменений климата для людей и свидетельствующее о глубоком неравенстве в нашем мире. Отмечается, что изменение климата является определяющим кризисом в наше время, и его последствия непропорционально влияют на людей, находящихся в уязвимых ситуациях, например те, кто бежал от войны и преследования. Охарактеризованы препятствия, влияющие на принудительное возвращение людей. Рассмотрена и проанализирована специфика правовой защиты климатически перемещенных лиц и предложены признаки, по которым данные лица могут таковыми считаться.

Ключевые слова: права человека, изменение климата, правовая защита, перемещенные лица, беженцы, внутреннеперемещенные лица.

Drakokhrust T.**Human rights: climate change and forced displacement**

Forced displacement is one of the most devastating effects of climate change on people and a sign of deep inequality in our world. Climate change is a defining crisis of our time, and its effects are disproportionately affecting people in vulnerable situations, such as those who have fled war and persecution.

In 2020 alone, more than 30 million displacements were caused by environmental catastrophes in the world. Most displaced persons remain within their home country. We believe that without proper response to climate change, more than 200 million people could be displaced by 2050. And this in turn will lead to an even higher level of statelessness, the number of refugees and internally displaced persons. European countries are actively working to address environmental migration. Prerequisites for this are climate change and various emergencies of both man-made and natural origin, which lead to the growth of migration processes and an increase in the number of environmental migrants.

However, due to the escalation of environmental migration, there is no strategy at international and national level to ensure the rights of environmental migrants. It is seen that it is within the framework of scientific cooperation that it is possible to draw attention to the problems of ecological migration and improve its solutions.

Therefore, first of all, it is important to develop a strategy at the doctrinal level to address the problems caused by environmental migration and to improve the interaction of national and international institutions in the field of protection of the rights of environmental migrants. In addition, the development of a strategy for managing environmental migration at the regulatory level will create a basis for the formation of a standard of environmental migrant rights as a vulnerable category of the population.

The development of relevant materials will be useful for legislators (in the process of improving legislation in the field of migration in general and environmental migration in particular), practitioners (persons who by virtue of their official duties interact with environmental migrants).

Key words: human rights, climate change, legal protection, displaced persons, refugees, internally displaced persons.

Постановка проблеми. Примусове переміщення – це один із найбільш руйнівних наслідків зміни клімату для людей, що свідчить про глибоку нерівність у нашому світі. Зміна клімату є визначальною кризою нашого часу, і її наслідки непропорційно впливають на людей, які перебувають у вразливих ситуаціях, наприклад ті, хто втік від війни та переслідування.

Тільки у 2020 р. понад 30 мільйонів переміщень були зумовлені екологічними факторами катастрофи. Більшість переміщених осіб залишаються в межах своєї рідної країни. На нашу думку, без належних заходів реагування на зміну клімату 200 млн осіб будуть примусово переміщеними до 2050 р. Це введе до виникнення ще більшого рівня безгромадянства, кількості біженців та внутрішньо переміщених осіб [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наразі питання примусового переміщення внаслідок кліматичних змін порушується у деяких міжнародно-правових документах та кількох наукових дослідженнях, що не мають комплексного характеру. Проблеми примусово переміщених осіб внаслідок кліматичних змін як вразливих категорій населення потребують фундаментальних науково-практичних досліджень. Фактично вивчалися тільки проблеми, що стосуються поняття «екологічний біженець» або «кліматичний біженець» такими науковцями як Вальтер Келін, Ніна Шрепфель, Гай Дж.Абела, Майкл Бротрагерд, Хесус Дж. Кваресмак, Райа Маттарак, Майкл Брзоска, Крістіан Фроліч, Майкл Бейне. У вітчизняній науці дослідженнями відповідних проблем займалися такі науковці, як О. А. Васянович, О. Ю. Сухарев, С. Ю. Чундак, І. В. Андел та ін.

Мета статті. З огляду на наведені міркування мета статті полягає в тому, щоб розглянути необхідність тлумачення ознак, які підлягають під розуміння поняття «кліматично переміщена особа» та довести необхідність подальшої правової підтримки цих осіб як підтримки зусиль у сфері розвитку країн, гуманітарної допомоги та міжнародного співробітництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кліматична криза – це також криза для людей. У найближчі десятиліття, оскільки екстремальні погодні явища (урагани, повені) частішають, а повільний початок кліматичної кризи руйнує громади (наприклад, посухи та підвищення рівня моря), все більше осіб будуть змушені покинути свої домівки.

Сьогодні 80% переміщених осіб походять із країн, які найбільш схильні до несприятливих наслідків зміни клімату. Крім того, зміна клімату все більше підживлює інші фактори переміщення, зокрема голод, конфлікти та економічний колапс. Важливо забезпечити доступ переміщених громад до чистих джерел енергії, адже 90% біженців, які живуть у сільській місцевості, не мають доступу до чистої та надійної енергії, що має вплив на їхнє здоров'я, освіту та засоби існування.

Більшість людей, переміщених через зміну клімату, є внутрішньо переміщеними особами (ВПО), це означає, що їм довелося покинути свої домівки, але залишитися в межах своїх країн. Проте зміна клімату може посилити конфлікт. Наприклад, у Сахелі, де температура підвищується набагато швидше, ніж у середньому по всьому світу – зменшення запасів води порушило засоби до існування місцевих пасторів і фермерів, що призвело до жорстоких зіткнень у регіоні Крайньої Півночі Камеруну через зменшення поставки води. В Афганістані почалася друга сильна посуха, тільки понад 600 000 людей були переміщені з їхніх осель протягом останнього року через економічний колапс, конфлікти та голод [1].

Тому в правовому полі це набуває вже зовсім іншого характеру, а саме: яким чином врегулювати статус таких осіб, якщо вони вже переміщуються за межі своєї країни приналежності, так як їхні країни не в стані повноцінно захистити їхні права, свободи та безпеку. Другий ефект зміни клімату – що і навіть пункти тимчасового перебування біженців потерпають, оскільки немає достатньо енергії, питної води та інших засобів для підтримки існування [2].

Зокрема, В. Келін та Н. Шрепфер наголошують, що одним із важливих питань, пов'язаних із вимушеною міграцією перед цими ризиками, є причинно-наслідковий характер його виникнення. Зміна клімату сама собою не може змусити людей переїхати. Рідше існує прямий причинно-наслідковий зв'язок між зміною клімату та переміщенням; певні кліматичні явища, зокрема шторми, можуть викликати рух, зв'язок між штормами та зміною клімату не завжди легко встановити.

Навіть за наявності прямого причинно-наслідкового зв'язку (наприклад, підвищення рівня моря, що викликає затоплення невеликих островів), переміщення часто є результатом поєднання кількох причин. Таким чином, взаємозв'язок між зміною клімату та переміщенням людей можна розглядати з двох абсолютно різних точок зору: по-перше, повільний початок змін клімату, а по-друге, негайні лиха, зокрема шторми.

Існує важливий тимчасовий елемент, притаманний кліматичній міграції. Якщо ця подія відносно короткочасна (наприклад, наслідки шторму), слід враховувати можливість виживання з руїни, щоб повернутися після того, як небезпека мине.

Келін і Шрєпфер виокремлюють три типи перешкод щодо примусового повернення людей за таких обставин:

1) правові бар'єри для повернення після закінчення екологічної кризи: будь-який примус до повернення (держава перебування може піддати особу значному ризику катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання);

2) реальні перешкоди: немає можливості відправити людей назад у країну (наприклад, відсутність аеропорти, дороги або інша критична інфраструктура);

3) гуманітарні перешкоди (відсутність місця для повернення людей, наявність перешкод з точки зору права людини з міркувань співчуття та гуманності через повернення людей назад).

За словами авторів, поки існує одна з трьох ситуацій, постраждалих потрібно класифікувати як примусово переміщених, які потребують захисту та допомоги з боку держави [3, с. 339–340].

Незважаючи на те, що кількість людей, які тікають із земель через наслідки зміни клімату, зростає, ні кліматичні біженці, ні екологічні мігранти та екологічно переміщені особи не визнаються міжнародним правом.

Їх не визнають відповідно до міжнародного права, оскільки не визнають згідно з Конвенцією про біженців 1951 р.

Конвенція про статус біженців 1951 р. є правовою базою, яка регулює тих, хто шукає притулку в іншій країні, а оскільки необхідно встановити переслідування, вона не може застосовуватися до екологічно переміщених осіб як таких [4].

Поряд із Женевською конвенцією, Спеціальна група з питань зміни клімату, створена Паризькою угодою, посиляється на міграцію та мобільність людей щодо зміни клімату, а також на рекомендації щодо інтегрованих підходів для запобігання, мінімізації та вирішення проблем переміщення, пов'язаного з несприятливими наслідками зміни клімату. Але немає обґрунтованої термінології конкретно щодо кліматичних біженців [5].

Експерти попереджають, що для розгляду малих островних і бідних країн, таких як Бангладеш, де більше 200 млн осіб мешкають нижче одного метра над рівнем моря, визначення кліматичної міграції або екологічно переміщених людей як частини міжнародних правил щодо біженців є нагальною проблемою, для вирішення якої необхідно вжити дієві заходи [6].

Під час саміту лідерів НАТО вперше обговорили боротьбу зі зміною клімату. Це дало зрозуміти світові нинішні небезпеки зміни клімату, особливо в найближчому майбутньому.

«НАТО підвищить рівень обізнаності, відстежуючи зміни клімату набагато ретельніше, а також інвестуватиме в кращі дослідження, обмін даними та аналіз. Це прискорить свою адаптацію, щоб продовжувати працювати в будь-яких умовах, включаючи екстремальну спеку та холод, підвищення рівня моря, і стихійні лиха», – зазначається у своєму порядку денному на 2030 рік [7].

Центральне питання щодо правового захисту тих, хто переміщується з причин, пов'язаних зі зміною клімату, стосується тимчасового обсягу цього захисту. Як далеко ми повинні дивитися в майбутнє, розглядаючи такі претензії щодо захисту? Чи достатньо знати, що через п'ять-десять років місце буде непридатним? Чи потрібен більш негайний ризик? Або час обов'язково є довільним критерієм?

У пошуках розумного порогу потрібно використовувати встановлені стандарти доказування в законі щодо біженців та прав людини. Для надання міжнародного захисту ст. 1 (А) (2) Конвенції про біженців вимагає, щоб біженець мав «обґрунтований страх бути переслідуваним», тоді як законодавство про права людини (HRL) захищає людей від депортації, якщо існує «реальний ризик» катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або свавілля, позбавлення життя під час видворення.

Особам, переміщеним через зміну клімату, буде важко продемонструвати, що вони відповідають стандарту «обґрунтованого страху» відповідно до Конвенції про біженців (МакАдам, с. 708).

Таким чином, заборона невисилання згідно з міжнародним правом людини та тест на «реальний ризик», розроблений у цьому контексті, набувають ще більшого значення.

Доктрина міжнародного права трактує, що «передбачувані наслідки» депортації є відповідним тимчасовим виміром для оцінювання «реального ризику» (наприклад, *Soering проти Сполученого Королівства*, п. 90). Якщо «реальний ризик» є розумно передбачуваним, особа буде захищена шляхом невисилання.

Це також відповідало б стандарту «обґрунтованого страху», який інтерпретується як вимагає «розумної можливості» або «реального шансу» (Хетевей, с. 113) переслідування. Обидва стандарти не вказують ні на конкретні часові рамки для реалізації ризику, ні на поняття неминучості. Вирішальний критерій полягає в тому, чи існує будь-який розумний сценарій, за якого особи зіткнулися з такими ризиками, що їх краще захистити від вислання [8].

Висновки. Таким чином, ті, хто переміщується через несприятливі наслідки зміни клімату, повинні продемонструвати, що вони втекли від «реального ризику» для свого життя або від нелюдських чи принизливих обставин. «Оцінка інтенсивності, тяжкості та характеру майбутньої шкоди, заснована на її передбачуваності у світлі обставин особи, є вирішальним фактором» (МакАдам та ін., с. 135).

Незважаючи на те, що HRCtee зробила «значне відкриття», розповсюдивши заборону вислання відповідно до статей 6 і 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1973 р. на осіб, переміщених через зміну клімату, їй все ще потрібно уточнити тимчасові рамки цього захисту.

Тим часом особливо важливо, щоб держави, які вже борються з реальними наслідками зміни клімату, захищали права людини своїх громадян за допомогою міжнародної спільноти. Зрештою, більшість осіб, переміщених через зміну клімату, переїжджають в межах однієї країни. Тому політики мають зосередитися не лише на пом'якшенні ризиків зміни клімату, а й на впровадженні розумної довгострокової міграційної політики та запланованого переселення особливо вразливих громад.

Список використаних джерел

1. Climate Change and Displacement Background Guide Challenge Topic № 2. URL: <https://www.unhcr.org/en-us/61a0fd4f4> (дата звернення: 05.02.2022).
2. Майбутнє землі: три сценарії глобального потепління. URL: <https://uabio.org/materials/9544/> (дата звернення: 05.02.2022).
3. Васянович О. А. Правове становище екологічних біженців як вразливої категорії населення, що потребують еколого-правової охорони. Часопис Київського університету права. 2020. № 4. С. 337–342.
4. Конвенція про статус біженців 1951 р. URL: https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення: 05.02.2022).
5. Дракохруст Т. В. Правове забезпечення державної міграційної політики України: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 416 с.
6. Vincent Chetail. Are Refugee Rights Human Rights? An Unorthodox Questioning of the Relations between Refugee Law and Human Rights Law DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198701170.003.0002.
7. Strategic Framework for Climate Action. URL: <https://www.unhcr.org/604a26d84/strategic-framework-for-climate-action> (дата звернення: 05.02.2022).
8. Spyridoula Katsoni, Jan-Phillip Graf. The Future of «Climate Refugees» in International Law, *Völkerrechtsblog*, 05.06.2021. DOI: 10.17176/20210605-123510-0.

References

1. *Climate Change and Displacement Background Guide Challenge Topic #2* (2021). Retrieved from: <https://www.unhcr.org/en-us/61a0fd4f4> [in English].
2. *Majbutnye zemli: try scenariyi globalnogo poteplinnya* [The future of the earth: three scenarios of global warming] (2021). Retrieved from <https://uabio.org/materials/9544/> [in Ukrainian].
3. Vasianovych, O. A. (2020). *Pravove stanovyshhe ekologichnykh bizhenciv yak vrazlyvoyi kategorii naselennya, shho potrebuyut ekologo-pravovoi ohorony* [Legal status of environmental refugees as a vulnerable category of the population in need of environmental and legal protection]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 4, 337-342 [in Ukrainian].
4. *Konvenciya pro status bizhenciv 1951 r.* Retrieved from https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text [in Ukrainian].
5. Drakokhrust, T. V. (2020). *Pravove zabezpechennya derzhavnoyi migracijnoyi polityky Ukrayiny* [Legal support of the state migration policy of Ukraine]: monography. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
6. Vincent Chetail (2016). *Are Refugee Rights Human Rights? An Unorthodox Questioning of the Relations between Refugee Law and Human Rights Law*. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2147763 [in English].
7. *Strategic Framework for Climate Action*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/604a26d84/strategic-framework-for-climate-action> [in English].

8. Spyridoula Katsoni Jan-Phillip Graf (2021). *The Future of «Climate Refugees» in International Law*, *Völkerrechtsblog*. Retrieved from: <https://voelkerrechtsblog.org/the-future-of-climate-refugees-in-international-law/> [in English].

Стаття надійшла до редакції 11.02.2022.

Надія Москалюк,

доктор юридичних наук, доцент, в.о.

завідувача кафедри безпеки та

правоохоронної діяльності

Західноукраїнського національного

університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9582-1236>

Валентина Слома,

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри цивільного права та

процесу, заступник декана юридичного

факультету Західноукраїнського

національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9582-1236>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ В СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Досліджено міжнародно-правові стандарти у сфері захисту основних прав та свобод людини, особливості їх впливу на Конституцію України та інші нормативно-правові акти. Аналізу підлягає система міжнародних правових актів, яка складається із: Міжнародного білля про права людини, Угод, спрямованих на запобігання та покарання злочинів, що призводять до масових порушень прав людини; Конвенцій, націлених на захист груп населення, які потребують особливого піклування з боку держави; Конвенцій, спрямованих на захист людини від зловживань з боку органів держави та посадових осіб, а також Міждержавних конференцій з прав людини, що приймають заключні документи, обов'язкові для виконання державами-учасницями.

Ключові слова: захист прав людини, міжнародно-правові стандарти, національне законодавство України про права людини.

Mockaliuk N., Sloma V.

International legal standards in the field of protection of human rights and their influence on the law of Ukraine

The issue of protection of human rights, their observance and proper implementation is an urgent issue nowadays. After all, legislation, ensuring human rights is the main indicator that indicates the sociality, democracy and legal nature of the state. Guarantees of observance and protection of human rights must be enshrined at both the national and international legal levels.

In today's world, ensuring the protection of fundamental human rights has ceased to be the responsibility of an individual country, and has become the main task of the entire international community. Due to the increased attention of the world community to this problem, many declarations, conventions and charters have been adopted by international organizations. International human rights law is generally regarded as international standards, as it is developed on the basis of customary norms, which are formed as a result of the recognition by states of the rules of conduct established by the UN General Assembly in declarations or recommendations. The vast majority of documents, international institutions and protection procedures appeared only in the late 1940s. Human rights standards have contributed to the adoption of a number of universal and regional legal acts in this area.

Ukraine is one of the founding members of the United Nations, so it is committed to promoting international cooperation in the field of respect for and observance of human rights and fundamental freedoms. A number of international acts have become the foundation for the Constitution of Ukraine. Thus, Part 5 of Art.55 of the Constitution of Ukraine declares that «everyone is guaranteed the protection of their rights, freedoms and interests from violations and unlawful encroachments by any means not prohibited by law». This corresponds to the principles of the rule of law, which is not limited to the rule of law, but also contains the rules of morality, customs, traditions and so on.

The article examines international legal standards in the field of protection of fundamental human rights and freedoms, features of their impact on the Constitution of Ukraine and other regulations.

Key words: *protection of human rights, international legal standards, national legislation of Ukraine on human rights.*

Постановка проблеми. Розбудова України як правової, демократичної, соціальної держави, а також закріплення в Конституції положення про те, що людина визнається найвищою соціальною цінністю, вимагає створення нових підходів щодо захисту прав людини.

Зазначимо, що захист основних прав людини не є завданням лише окремої країни. У наш час ця проблема належить до першочергових цілей багатьох міжнародних організацій, водночас нараховується більше 300 конвенцій, декларацій, хартій, які мають на меті задекларувати основоположні права і свободи людини, механізм їхнього захисту і відновлення у випадку порушення. Зазначені міжнародно-правові акти, як правило, є міжнародними стандартами, адже засновані на основі звичаєвих норм, які сформувалися в результаті визнання державами правил поведінки, що були визначені Генеральною Асамблеєю ООН в деклараціях або рекомендаціях. Ці міжнародно-правові акти є фундаментом для Конституції України, інших правових актів у сфері забезпечення та дотримання прав людини в Україні.

Аналіз дослідження проблеми. У сучасній юридичній літературі зростає увага науковців до питання захисту прав людини. Зокрема, цю проблематику досліджували такі відомі вчені, як В. Буткевич, М. Гнатівський, В. Денисов, М. Козюбра, І. Лукашук, О. Мережко, М. Михайловський, Н. Оніщенко, П. Рабінович, Т. Слінько, В. Стещенко, Л. Тимченко, Л. Фалалєєва, І. Шуміло та ін. Проте недостатнім слід визнати рівень наукового дослідження проблеми впливу міжнародно-правових стандартів щодо прав і свобод людини на законодавство України.

Метою статті є дослідження міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав людини та їх впливу на законодавство України.

Виклад основного матеріалу дослідження. З давніх часів люди прагнули до вільного щасливого життя без жорстокості, приниження, насильства, для цього їм потрібні були права. У Стародавньому світі права людини були дуже обмежені, адже раби не мали багатьох прав. У Середньовіччі права людей відрізнялися залежно від стану, до якого належали, чи релігії, яку сповідували.

Пошук ідеальної моделі взаємовідносин людини і влади тривав тисячоліттями. Засади демократії, принципу верховенства права, громадянства, прав людини виникли ще у IV–VI ст. до н. е. у стародавніх грецьких полісах. Вперше ідеї щодо рівності людей висловили старогрецькі філософи Антифонт, Протагор, Лікофрон та китайські мислителі Мао-Цзи і Конфуцій. Древньоримським філософам приписують заслугу в розробці поняття та сутності рівності всіх людей перед законом. Платон, Сократ, Протагор, Аристотель та Перикл «вперше відзначили тісну взаємодію прав людини та панування закону в суспільстві та визначили напрямки й форми розвитку державності на шляху до свободи та гуманізму» [1].

Отож, права людини, що проголошуються у міжнародних договорах, є результатом тривалого історичного розвитку, поступового формування стандартів, які стали життєвою нормою сучасного демократичного суспільства.

Право особи на недоторканість вперше на законодавчому рівні було затверджене в 1215 р. у «Великій хартії вольностей», що вміщувала 63 статті, які регулювали питання свободи та особистої недоторканості, права власності англійських баронів та інших осіб, що володіли землею, охороняла їх від королівської влади та обмежувала владу короля й чиновників над людиною. Зокрема, у ст. 39 цього документа було проголошено, що: «Жодна вільна людина не буде заарештована або ув'язнена, або позбавлена власності, або яким-небудь чином знедолена інакше, як за законним вироком і за законом держави» [2]. Ст. ст. 41 і 42 Хартії закріплюють «права кожного вільно пересуватися в межах країни та виїжджати за межі королівства».

Принципи рівності та свободи громадян вперше було проголошено в 1789 р. у Декларації прав людини і громадянина (Франція). В ній у лаконічній і чіткій формі було розкрито сутність та зміст прав людини, цінність людської особистості, а також визначена роль держави щодо встановлення статусу особистості в громадянському суспільстві.

Права людини відповідно до Декларації проголошуються природними, невід'ємними та священними. Метою держави було «забезпечення природних та невід'ємних прав» (ст. 2). На перше місце серед свобод висувалися свобода думок і поглядів «як одне з найбільш дорогоцінних прав людини» (ст. 11) [2]. Декларація заперечувала абсолютний характер прав людини: «Здійснення природних прав кожної людини обмежено тими межами, що забезпечують іншим членам суспільства «здійснення тих самих прав» (ст. 6)

[2]. Тобто користування свободою, насамперед, не має шкодити іншій людині. Причому межі прав та свобод мають бути встановлені тільки законом.

Узагальнюючи підходи до розуміння змісту прав людини, М. І. Козюбра пропонує таке їх визначення: «права людини – це визнані світовим співтовариством блага й умови життя, яких може домагатися особа від держави і суспільства, в яких вона живе, та забезпечення яких реальне в умовах досягнутого людством прогресу» [3].

Зазначимо, коли проблема прав людини вийшла за межі окремої держави, тоді й виникла необхідність прийняття міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини. Ці стандарти були універсальними та відображені в міжнародно-правових актах, які встановили загальнолюдські стандарти прав та інтересів особи, визначивши межу, за яку держава не може виходити. Як бачимо, права людини стали об'єктом регулювання не тільки окремої держави, а й міжнародного співтовариства.

Отож, як зазначає С. Шевчук: «міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загальновизнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості і встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження» [4, с. 2].

Варто зазначити, що більшість міжнародних документів і процедур захисту з'явилися в 40-х р. минулого століття. Інституції захисту прав людини посприяли прийняттю універсальних і регіональних правих актів. Створення ООН, прийняття її Статуту було початком якісно нового етапу міждержавних відносин щодо прав людини. Статут ООН зобов'язував держави дотримуватися прав та свобод людини, не допускаючи будь-якої дискримінації. 10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН було прийняла Загальну декларацію прав людини, що є одним із найбільш значущих документів у галузі прав людини. Її преамбула та тридцять статей проголошують громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні права.

Загальна декларація не є договором та не має «обов'язкової» сили. Тому Генеральна Асамблея ООН доручила Комісії з прав людини за участі Економічної та Соціальної Ради розробити окремі пакти про права людини, які охоплювали б значний перелік прав і свобод. Перші статті були присвячені проголошенню основних свобод і рівностей усіх людей, також прав, які закріплені у Декларації. Наступні 19 статей (статті 3-21) Декларації присвячені громадянським та демократичним правам, зокрема: право на життя, а також свободу та безпеку; право на свободу мови, релігії, мирних зборів, право на свободу пересування, право, а також на свободу від рабства та підневільного стану, право на невтручання у приватне життя, право на володіння майном, права щодо захисту від незаконного кримінального переслідування тощо. Ст. ст. 22–29 перелічують соціальні, економічні та культурні права, зокрема: право на працю, соціальне забезпечення, освіту тощо. Закріплюючи права та свободи людини, Декларація також встановлює, що людина має певні обов'язки перед суспільством, тому для здійснення прав та свобод вона може піддаватися деяким обмеженням, які мають бути встановлені законом та вводиться лише з метою забезпечення прав та свобод інших людей, а також задоволення вимог моралі, загального добробуту і суспільного порядку.

Під егідою ООН у 1966 р. були прийняті Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права. Пакти набули чинності у 1976 р., коли їх ратифікували 35 держав, їх положення є обов'язковими для держав-учасниць.

Складовою Пакту про громадянські та політичні права є Факультативний протокол № 1, який надає право подавати скарги в Комітет із прав людини ООН про те, що особи стали жертвою порушення якого-небудь із прав, закріплених у Пакті державою-учасницею. У 1989 р. був прийнятий Факультативний протокол № 2 про скасування страти. Варто зазначити, що Україна є учасницею обох пактів та Факультативного протоколу № 1 до Пакту про громадянські та політичні права.

Міжнародний білль про права людини складається з: Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також Факультативного протоколу до нього, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права[5].

Ще одним органом, основним завданням якого є захист прав людини, є Рада Європи. Її держави-учасниці 4 листопада 1950 р. прийняли Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод. За змістом права, які передбачені в Конвенції, як правило, збігаються з тими правами, які визначені у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права. Конвенція захищає громадянські та політичні права людини. Дії чи бездіяльність держав, які підписали Конвенцію, при порушенні прав, що закріплені у ній, можуть оскаржуватись в Європейському Суді з прав людини, якого рішення є обов'язковими для держав-учасниць Конвенції.

Сьогодні склалася система міжнародних правових актів, які стосуються захисту прав людини, це: «1. Міжнародний білль про права людини, що містить перелік невід'ємних прав; 2. Угоди, спрямовані на запобігання та покарання злочинів, що призводять до масових порушень прав людини (Конвенція про нестасосування строку давності до воєнних злочинів проти людства від 26 жовтня 1968 р., Конвенція про попередження злочину геноциду й покаранні за нього 1948 р.); 3. Конвенції, спрямовані на захист груп населення, які потребуєть особливого піклування з боку держави (Конвенція про права дитини 1989 р.); 4. Конвенції, спрямовані на захист людини від зловживань з боку органів держави та посадових осіб (Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни, Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 р., Конвенція про політичні права жінок 1953 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації відносно жінок 1979 р., Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі й інститутів і звичаїв, подібних з рабством 1956 р., Конвенцію про громадянство заміжньої жінки 1957 р.); 5. Міждержавні конференції з прав людини, що приймають заключні документи, обов'язкові для виконання державами-учасниками (Заключний документ Всесвітньої конференції з прав людини. – Відень, 1993 р.)» [2].

Значний внесок у сфері захисту та забезпечення прав людини роблять спеціалізовані установи ООН, наприклад ЮНЕСКО та Міжнародна організація праці. Зокрема, остання розробила та ухвалила Конвенцію про скасування примусової праці, Конвенцію про рівну винагороду чоловіків та жінок за працю рівної цінності, Конвенцію щодо захисту заробітної плати та ін.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) створена 16 лютого 1945 р. Штаб-квартира її розташована в Парижі, Франція. Сьогодні членами даної Організації є 188 країн світу. Основна її мета полягає в сприянні миру і безпеки шляхом співпраці народів у сфері освіти, науки та культури задля забезпечення поваги до законності, справедливості, прав та свобод людини, проголошених у Статуті ООН, для всіх народів незалежно від раси, статі, мови чи релігії [6]. Найбільш популярною є Конвенція ЮНЕСКО про боротьбу із дискримінацією у галузі освіти 1960 р., яка передбачає ліквідацію та попередження будь-якої дискримінації в сфері освіти.

Варто зазначити, що обравши шлях незалежного становлення та розвитку, закріпивши це у Конституції, Україна також підтвердила своє прагнення розвиватись і зміцнюватись як демократична, соціальна, правова держава, в якій одним із фундаментальних принципів є забезпечення прав та свобод людини й громадянина. Підтвердженням цього є ратифікація Україною Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини, згідно з якою права та свободи людини становлять найвищу цінність і є невід'ємними та належать кожній особі від народження. Тому їх забезпечення є однією з найголовніших функцій держави.

Не випадково, прийнята 28 червня 1996 р. Верховною Радою України Конституція України проголосила, що «людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю» [7]. Як бачимо, Конституція встановлює, що держава відповідальна за свою діяльність, а утвердження та забезпечення прав й свобод людини є її головним обов'язком. Для гарантування та забезпечення прав людини й громадянина держава має створити механізм реалізації цих прав, гарантованих Конвенцією про захист прав та основних свобод людини.

Проте положення в сфері прав людини реалізуються в Україні неоднаково, у деяких сферах все ще є серйозні проблеми, в інших відчувається помітний прогрес. Деякі з положень Конвенції очікують на прийняття відповідних законів. На жаль, реалізація прав людини в Україні часто ще не відповідає європейським стандартам в цій галузі, а тому простору для вдосконалення в національній системі реалізації є ще доволі.

Важливу роль у запровадженні міжнародних стандартів у цій галузі відіграє Європейський суд з прав людини. Як зазначає Т. М. Слінько: «Починаючи з 1997 р., відколи Україна ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд ухвалив понад 500 рішень, в яких визнав Україну такою державою, що порушувала права людини» [8]. До Європейського суду «з 1959 р. по 2017 р. подано 89 593 заяв, а кількість прийнятих ним за цей час рішень складає 20 637, із них по Україні 1213 (5,91% від загальної кількості)» [9].

Отже, Конвенція про захист прав та основних свобод людини є підґрунтям для подальшої законодавчої діяльності, її норми повинні мати особливе пріоритетне значення для правової системи України. Закони мають відповідати змісту прав та свобод, гарантованих Конвенцією про захист прав і основних свобод людини, міжнародно-правовим стандартам, інтересам суверенної, правової і демократичної України.

Висновки. Отож, міжнародно-правові документи щодо захисту прав людини визначають універсальну систему прав і свобод, яка має забезпечити нормальну життєдіяльність особи. Навіть якщо певне

право не отримало конституційного врегулювання з боку окремої держави, воно визнається на основі міжнародно-правових актів, адже загальноновизнаним є пріоритет міжнародного права щодо внутрішньодержавного.

Як відомо, за основу всіх міжнародних стандартів у сфері прав людини взято загальноновизнані принципи, зокрема: повага суверенітету держави; самоврядування народів та націй; неприпустимість втручання в справи держави; рівноправність всіх людей; рівність прав чоловіків і жінок; заборона дискримінації; дотримання прав людини в умовах збройних конфліктів та відповідальність за їх порушення.

Значення цих принципів насамперед у тому, що вони є підґрунтям для визначення та законодавчого закріплення прав людини в Україні, а також критерієм законності діяльності будь-якої держави у сфері забезпечення і захисту прав людини, що є особливо актуальним сьогодні.

Список використаних джерел

1. Шуміло А. Міжнародна система захисту прав людини : навч. посібник. Київ : ФОП Голембовська О. О., 2018. 168 с.
2. Міжнародно-правове регулювання прав людини. URL: <https://justice-km.gov.ua/mizhnarodno---pravove-regulyuvannya-prav-lyudini> (дата звернення: 23.01.2022).
3. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.
4. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ : Реферат, 2007. 848 с.
5. Міжнародний білль про права людини. Харківська правозахисна група. Інформаційний портал «Права людини в Україні». URL: <https://khpg.org/1080655112> (дата звернення: 23.01.2022).
6. Завдання та мета ЮНЕСКО. URL: <https://uccs.org.ua/zavdannia-ta-meta-iunesko/> (дата звернення: 23.01.2022).
7. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.01.2022).
8. Слинко Т. М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в конституції України. Права людини і демократія : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 15 трав. 2018 р. Харків, 2018. С. 30–34. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko_30-34.pdf (дата звернення: 28.01.2022).
9. European Court of Human Rights. Overview 1959-2017. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592017_ENG.pdf (дата звернення: 29.01.2022).
10. Деркач А. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їх відображення в Конституції України. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 8. С. 124–127.

References

1. Shumilo, I. A. (2018). *Mizhnarodna systema zakhystu prav liudyny: navchalnyi posibnyk [International human rights system: a textbook]*. Kyiv: FOP Holembovska O.O. [in Ukrainian].
2. *Mizhnarodno-pravove rehulivuvannya prav liudyny [International legal regulation of human rights]*. URL: <https://justice-km.gov.ua/mizhnarodno---pravove-regulyuvannya-prav-lyudini> [in Ukrainian].
3. *Zahalna teoriia prava: Pidruchnyk [General theory of law: Textbook]* (2015) / za zah. red. M.I. Koziubry. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
4. Shevchuk, S. (2007). *Sudovi zakhyst prav liudyny: Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u konteksti zakhidnoi pravovoi tradytsii [Judicial protection of human rights: The case law of the European Court of Human Rights in the context of the Western legal tradition]*. Kyiv: Referat [in Ukrainian].
5. *Mizhnarodnyi bill pro prava liudyny. Kharkivska pravozakhysna hrupa. Informatsiyni portal «Pravaliudyny v Ukraini» [International Bill of Human Rights]*. Retrieved from <https://khpg.org/1080655112> [in Ukrainian].
6. *Zavdannia ta meta YuNESKO [Tasks and objectives of UNESCO]*. Retrieved from <https://uccs.org.ua/zavdannia-ta-meta-iunesko/> [in Ukrainian].
7. *Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku. [The Constitution of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
8. Slinko, T. M. (2018). *Mizhnarodno-pravovi standarty v haluzi prav liudyny ta yikh vidobrazhennia v konstytutsii Ukrainy. Pravaliudyny i demokratiia [International legal standards in the field of human rights and their reflection in the Constitution of Ukraine]: zb. nauk. st. zamaterialamynauk. konf., m. Kharkiv, 15 trav.*

- 2018 r. Kharkiv, 2018. S. 30-34. Retrieved from http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko_30-34.pdf [in Ukrainian].
9. European Court of Human Rights. Overview 1959-2017. Retrieved from https://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592017_ENG.pdf [in English].
10. Derkach, A. (2019). Mizhnarodno-pravovi standarty zakhystu prav liudyny ta yikh vidobrazhennia v Konstytutsii Ukrainy [International legal standards for the protection of human rights and their reflection in the Constitution of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 8, 124-127 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.02.2022.

Олександр Одинак,

суддя Апеляційного суду Чернівецької області
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1384-9711>

Наталія Голота,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри правознавства і гуманітарних
дисциплін Вінницького навчально-наукового
інституту економіки Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4113-7743>

ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність зазначеної теми дослідження обумовлена, з одного боку, важливістю дослідження механізмів захисту прав споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану, а з іншого – наявністю теоретичних та практичних правових проблем, пов'язаних з організацією державного контролю у цій сфері. За своїм правовим змістом воєнний стан – це особливий правовий режим, який може бути введено за певних умов на території усієї України, або на окремих її територіях. Підставою для запровадження воєнного стану може бути як збройна агресія або загроза нападу, так і загроза державній незалежності України та територіальній цілісності країни. Для відвернення загроз для національної безпеки відповідним органам влади, військовим адміністраціям, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування надаються необхідні повноваження під час воєнного стану.

Метою наукового дослідження є проведення комплексного наукового аналізу теоретичних, практичних і нормативних проблем забезпечення захисту прав споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану та розроблення пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства з метою гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу.

Автор зазначає, що на основі аналізу екстрених нормативних актів Національного банку України, спрямованих на забезпечення захисту прав споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану, можна зробити певні **висновки**.

Положення про захист споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану мають захищати інтереси споживачів, заохочуючи надання якісних послуг та чесну конкуренцію. Відхід з ринку тих учасників, послуги яких безпосередньо пов'язані з фінансовими установами держави-агресора, низькою якістю і засновані на обмані та зловживаннях, або тих, хто прагне максимального збільшення прибутку в короткий термін на шкоду довготривалій цінності для клієнтів та акціонерів, є насправді однією з основних цілей такого нормативно-правового регулювання.

Ключові слова: воєнний стан, права споживачів, фінансові послуги, міжнародні санкції, безпека споживачів фінансових послуг.

Odynak O., Holota N.

Protection of the rights of consumers of financial services in conditions of maritime

The relevance of this research topic is due, on the one hand, the importance of studying the mechanisms of protection of consumers of financial services in martial law, and on the other - the presence of theoretical and practical legal issues related to state control in this area. According to its legal content, martial law is a special legal regime that can be imposed under certain conditions throughout Ukraine or in some of its territories. The basis for the imposition of martial law may be armed aggression or the threat of attack, as well as the threat to state independence of Ukraine and the territorial integrity of the country. In order to avert threats to national security, the relevant authorities, military administrations, military command and local self-government bodies are given the necessary powers during martial law.

The purpose of the research is to conduct a comprehensive scientific analysis of theoretical, practical and regulatory issues of protection of consumers of financial services in martial law and develop proposals to improve existing legislation to harmonize national legislation with European Union law.

The author notes that based on the analysis of emergency regulations of the National Bank of Ukraine aimed at

protecting the rights of consumers of financial services in martial law, a number of conclusions can be drawn.

Provisions on the protection of consumers of financial services in martial law should protect the interests of consumers by encouraging the provision of quality services and fair competition. Withdrawal from the market of those participants whose services are directly related to the financial institutions of the aggressor state, low quality and based on fraud and abuse, or those who seek to maximize profits in the short term to the detriment of long-term value to customers and shareholders in fact, one of the main purposes of such regulation.

Keywords: martial law, consumer rights, financial services, international sanctions, security of consumers of financial services.

Постановка проблеми. Президент України Володимир Зеленський підписав Указ «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 [1]. Відповідно до положень Указу, воєнний стан запроваджують о п'ятій годині тридцять хвилин 24 лютого 2022 р. строком на тридцять діб. Зазначене рішення ухвалено в зв'язку з військовою агресією росії проти України і на основі пропозиції РНБО й відповідно до положень законодавства України.

За своїм правовим змістом воєнний стан – це особливий правовий режим, який може бути введено за певних умов на території усієї України, або на окремих її територіях. Підставою для запровадження воєнного стану може бути як збройна агресія або загроза нападу, так і загроза державній незалежності України, та територіальній цілісності країни. Як зазначає Дж. Лент *Lent J.A. (1947)*, для відвернення загроз для національної безпеки відповідним органам влади, військовим адміністраціям, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування надаються необхідні повноваження під час воєнного стану [2, с. 47].

В умовах правового режиму воєнного стану можливе, на думку Р. Дан Паоло (*Pangilinan-Jamolin, Lei A., de Guzman, Rowena P. and Yema, Dan Paolo R. (2021)*) тимчасове, зумовлене загрозою національній безпеці, обмеження конституційних прав і свобод людини, а також прав та законних інтересів юридичних осіб [3, с. 47].

Вичерпний перелік зі встановленням строку дії зазначених обмежень, а також тимчасові обмеження прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб із зазначенням строку дії зазначених обмежень зазначається в Указі Президента України про введення військового стану. Зазначений Указ затверджується додатково Верховною Радою України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичну базу наукового дослідження становлять праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців-правників, які вивчали особливості захисту прав і свобод громадян у період запровадження воєнного або надзвичайного стану, як *Pangilinan-Jamolin, Lei A., de Guzman, Rowena P. and Yema, Dan Paolo R., Гарбінська-Руденко А., Солошкіна, І. В., Мацелик Т., Lent J.A., Кармаліта М., Менджул М., Хараберюш І., Duong T.T. Nguyen, Linh H.T. Tran, Nhung, Yen H. Hoang, T.H. Nguyen, Irfan, M., Sarwar, A. Asma, Rashid, Ngoc B. Vu. Akhtar, S., Q. U. A. Oleksandr O. Bryhinets, Oksana R. Shevchuk, Ivo Svoboda, Yevgen V. Kotukh, Valentyna Yu. Radich Loukoianova, E., D.C. Loukoianova, E., Davidovic, S., Sullivan, H. Tourre*. Їхні позиції мають здебільшого узагальнений характер. Таким чином, на сьогодні існує об'єктивна необхідність глибокого й ґрунтовного дослідження питання захисту прав споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану.

Мета статті – дослідити теоретичні, практичні й нормативні проблеми забезпечення захисту прав споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану та розробити пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства з метою гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принцип відповідального фінансування – базовий принцип надання фінансових послуг у період воєнного стану – це надання роздрібних фінансових послуг за принципами прозорості та справедливості. Стратегії стимулювання відповідального фінансування охоплюють регулювання захисту прав споживачів; стандарти постачальників фінансових послуг та галузеві стандарти, такі як кодекси поведінки; а також ініціативи щодо підвищення обізнаності та фінансової спроможності споживачів. У цій статті основна увага приділяється захисту прав споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану, особливо для людей з низькими доходами. Правове регулювання захисту прав споживачів сфокусовано переважно на фінансових продуктах, а пруденційне регулювання спрямовано на збереження міцного фінансового становища і спроможності фінансових установ та, у ширшому сенсі, фінансової системи. Пруденційне регулювання, тим не менш, також робить свій внесок у захист прав споживачів в умовах воєнного стану, прагнучи запобігти збиткам дрібних недосвідчених вкладників та заохочуючи надійних постачальників, здатних запропонувати надійний доступ до фінансових послуг протягом значного періоду часу [4].

У рамках здійснення пруденційних заходів Національний банк України у своєму відкритому листі «Щодо заходів, пов'язаних із воєнною агресією Російської Федерації проти України» від 12 березня 2022 р. закликає учасників світового ринку фінансових послуг, а саме: іноземні страхові компанії, а також іноземні

професійні організації страховиків та перестраховиків, не проводити страхування усіх ризиків, країнами походження яких є росія та республіка білорусь [5].

Для підвищення стабільності ринку фінансових послуг Національний банк України закликає українців не вивозити готівкову гривню, адже українці або взагалі не можуть обміняти її за кордоном, або обмін буде проведено за дуже невигідним курсом.

Готівкову гривню рекомендовано завчасно зарахувати в Україні на свої карткові рахунки. Це можна зробити: у будь-якому відділенні банку, за наявності паспорта; через платіжні пристрої, оснащені функцією приймання готівки – банкомати з функцією приймання готівки, термінали самообслуговування. А тоді за кордоном проводити розрахунки картою.

Оскільки збитки, які російська армія завдала інфраструктурі України, сягають щонайменше 120 млрд дол США, або майже 3,6 трлн грн, і ця цифра зростає кожного наступного дня. Міністерство економіки співпрацює з урядами інших держав для розробки механізмів передачі Україні конфіскованих золотовалютних резервів центрбанку російської федерації у розмірі 415 млрд дол. США для відшкодування збитків, завданих військовими росії.

Термінове неформальне засідання Європейської ради – саміт ЄС, який відбувся у ніч на п'ятницю 11 березня 2022 р., завершився схваленням декларації, яка містить компромісне визнання перспектив членства України в ЄС. Для підтримки ринку фінансових послуг Європейська комісія вже виплатила Україні 300 млн євро макрофінансової екстреної допомоги.

Національний банк України спростовує інформацію про обмеження доступу українським громадянам до системи SWIFT.

Важливим кроком для підтримки фінансової спроможності громадян було прийняття Постанови Правління НБУ «Про здійснення купівлі облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації» у період дії воєнного стану» від 8 березня 2022 р. № 43, відповідно до положень зазначеного акта в період дії воєнного стану НБУ не вимагає в банків перевіряти джерела походження готівкових коштів осіб у разі купівлі ними військових облігацій [6].

Завдяки зазначеним пруденційним заходам станом на 11 березня 2022 р. для підтримки Збройних Сил України перерахували 11,3 млрд грн на спецрахунок НБУ. Завдяки цьому НБУ для гуманітарних цілей на рахунок Міністерства соціальної політики перераховано 194 млн грн.

Банк міжнародних розрахунків – *Bank for International Settlements* призупиняє участь центрального банку російської федерації у діяльності цієї найбільш авторитетної міжнародної фінансової організації, її часто називають «центральним банком центральних банків», у зв'язку з військовою агресією росії проти України.

У відповідь на лист Національного банку Банк міжнародних розрахунків обмежує доступ центрального банку російської федерації до всіх своїх сервісів, засідань та інших форм діяльності.

Європейський інвестиційний банк (*European Investment Bank*), банк Європейського Союзу, уже здійснив перші фінансові перекази на загальну суму у 129 млн євро уряду України на стабілізацію фінансового стану. Ці кошти є невеликою частиною екстрених заходів підтримки України від ЄІБ, в рамках якого 4 березня Рада директорів банку схвалила рішення про виділення 668 млн євро для нашої країни. Фінансування гарантовано ЄС у межах Мандатів зовнішнього кредитування та доповнює інші фінансові пруденційні ініціативи, анонсовані інституціями ЄС.

Важливим екстреним нормативним актом НБУ, що спрямований на захист прав споживачів фінансових послуг, є постанова Правління Національного банку України «Про використання банками хмарних послуг в умовах воєнного стану в Україні» від 08 березня 2022 року № 42, відповідно до положень якої банки отримують можливість надавати фінансові послуги, а також здійснювати фінансові операції із застосуванням електронних платіжних засобів, а саме: платіжних карток, застосовуючи хмарні сервіси, які надаються з використанням обладнання, яке розміщене на території Великобританії, Канади, США. Ця норма буде діяти в період воєнного стану, а також впродовж двох років після його припинення [7].

Також НБУ оновлює перелік системно важливих банків України, зокрема до нього повернувся «Кредобанк».

25 лютого 2022 р. Національний банк ухвалив історичне рішення відкликати банківську ліцензію та припинити діяльність банків, що перебувають під керівництвом росії: акціонерне товариство «Міжнародний резервний банк», який на відсотків належить акціонерному товариству «Сбербанк Росії», та акціонерне товариство «Акціонерний промислово-інвестиційний банк» («Промінвестбанк»), який на 99,77% належить Державній корпорації «ВЕБ.РФ».

Право прийняти такі рішення Національному банку надає постанова «Про особливості припинення діяльності банків в умовах воєнного стану» від 24 лютого 2022 р. № 19. [8] Рішення ухвалено одногосно 25 лютого 2022 р. – № 90-рш/БТ «Про відкликання банківської ліцензії і ліквідацію акціонерного товариства «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк» [9] та № 91-рш/бт «Про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію акціонерного товариства «Міжнародний резервний банк» Правлінням НБУ [10].

Міжнародні системи фінансових переказів MoneyGram, Western Union, Ria Money Transfer, TransferGo, IntelExpress скасували оплату за переказ фінансових активів в Україну. Ria та Western Union ухвалили це тимчасове рішення на період до 31 березня, IntelExpress та MoneyGram – термін не встановили.

Платіжна фінансова мережа Euronet скасовує плату за послуги для громадян України: держателі платіжних карток, емітованих в Україні, зможуть без комісій знімати готівку в банкоматах мережі Euronet в Польщі, Словаччині, Угорщині, Румунії, Україні.

Окрім цього, до кінця березня ПриватБанк скасував комісію за здійснення SWIFT-переказів з-за кордону. Отримати міжнародні перекази громадяни можуть цілодобово через Приват-24, в терміналах самообслуговування та банкоматах. З початку військових дій в Україні клієнти ПриватБанку одержали через торгові точки понад 1 млрд грн готівкою завдяки банківському сервісу «Готівка на касі». Ця послуга дає можливість під час покупки товару на касі магазину отримати кошти з банківської картки – від 500 до 6 тис. гривень. Щоденно видачу готівки здійснює 7 тис. POS-терміналів ПриватБанку. На сьогоднішні отримати готівку можна в касах 21 національних та локальних торгових мереж, АЗС та аптек.

Найближчим часом до цієї важливої фінансової послуги підключаться ще 16 торгових мереж та АЗС, а 11 проводять тестування технології для надання фінансової послуги.

Крім цього, за два тижні війни з 24 лютого по 12 березня обсяг коштів на рахунках громадян в Ощадбанку зростає більш як на 8,7 млрд грн.

Міжнародний валютний фонд надає Україні додаткове фінансування на суму 1,4 млрд дол. США за програмою екстреної підтримки МВФ для його держав-членів за рахунок інструментів швидкого фінансування – *Rapid Financing Instrument*.

Завдяки зазначеним заходам станом на 12 березня на спецрахунок НБУ для фінансування Збройних Сил України зараховано 11,1 млрд. грн. На рахунки Міністерства соціальної політики для гуманітарних цілей НБУ перераховано 170 млн. грн.

Незважаючи на досягнуті успіхи механізм захисту прав споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану не буде працювати, якщо у ньому відсутній контроль та забезпечення виконання нормативно-правових актів, вкладених у захист прав вкладників і споживачів фінансових послуг. При цьому санкції щодо примусового забезпечення захисних правил мають відповідати ризикам, що походять від споживання різних видів послуг та продуктів. Так, ризики за іпотечним кредитом не можна порівняти з ризиками споживчих позик, а ризики банкрутства великого банку – з ліквідацією кредитної спілки [11]

Нормативно-правове регулювання діяльності фінансових установ, що проводиться в рамках пруденційного нагляду як основний захист прав споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану охоплює страхування вкладів. Наразі на міжнародному рівні відновилася дискусія щодо можливості страхування депозитів мікрофінансових організацій. У зв'язку з цим варто звернути увагу на усталену авторитетну думку, спрямовану проти страхування депозитів, останнє довело свою здатність стримувати «набіги» на банки [12] Проте запровадження страхування вкладів навіть для депозитної частини мікрофінансової галузі може спричинити великі проблеми.

У зв'язку з відсутністю надійних статистичних даних за великим історичним періодом, важко визначити навіть розмір гарантійного фонду, не кажучи вже про фінансове навантаження на державу та донорів. Відповідальне фінансування як основа відповідальних ринків фінансових послуг не може обмежуватися лише створенням нормативно-наглядової системи держави та програм фінансової грамотності, які підтримуються також державними органами. Забезпечення відповідального фінансування пов'язане ще з однією опорою – соціально-відповідальним бізнесом.

Основне завдання держави у справі захисту прав споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану – створення умов, які забезпечують відповідальне фінансування. Захист споживачів у рамках проведення пруденційного та непруденційного нагляду базується на створенні комплексу норм, обов'язкових для дотримання фінансових організацій. Аналіз, який провели фахівці CGAP, показує, що поведінка поставачальників фінансових послуг, незалежно від компетентності та рівня доходів клієнтів, має відповідати

трьом основним принципам: чітке розкриття ключової інформації до, під час та після здійснення угоди; справедливе й етичне ставлення до клієнтів; забезпечення можливості звернення за допомогою для вирішення спорів. Нормативно-наглядова система, побудована на основі цих принципів, є другим елементом захисту прав споживачів фінансових послуг [13].

Міжнародні організації, які вивчають проблеми доступу громадян до якісних фінансових послуг, найбільше стурбовані тим, щоб заходи, що вживаються в її рамках, не заважали розширенню доступності фінансових послуг і відповідали потребам малозабезпечених (як наслідок, малодосвідчених) споживачів; не призводили до того, що відповідальні постачальники послуг відмовляться працювати з цією категорією. Адже центральна проблема, з якою стикаються такі споживачі, є обмежений вибір якісних фінансових послуг, необхідних для допомоги у важких життєвих ситуаціях. Тому заходи захисту прав споживачів, які зумовлюють звільнення з ринку безвідповідальних постачальників, не можна розцінювати як збитки реалізації цілей розширення доступу.

Висновки. Отже на основі аналізу екстрених нормативних актів Національного банку України, спрямованих на забезпечення захисту прав споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану, можна зробити певні висновки.

Положення про захист споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану мають захищати інтереси споживачів, заохочуючи надання якісних послуг та чесну конкуренцію. Відхід з ринку тих учасників, послуги яких мають безпосередній зв'язок з фінансовими установами держави-агресора, низьку якість і засновані на обмані та зловживаннях, або тих, хто прагне максимального збільшення прибутку в короткий термін на шкоду довготривалій цінності для клієнтів та акціонерів, є насправді однією з основних цілей такого нормативно-правового регулювання.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 12.02.2022)
2. Lent J. A. (1947). The Philippine press under martial law. *Index on Censorship*. 1974; 3(1), 47–59. doi:10.1080/030642274085322972.
3. Pangilinan-Jamolin, Lei A., de Guzman, Rowena P. and Yema, Dan Paolo R. (2021). Experiences of selected University of the Philippines Los Banos (UPLB) community members during Martial Law in the Philippines (2021). *Journal Articles*. 3949. URL: <https://www.ukdr.uplb.edu.ph/journal-articles/3949> (дата звернення 12.02.2022).
4. Akhtar, S., Irfan, M., Sarwar, A. Asma, Rashid, Q. U. A. (2019). Factors influencing individuals' intention to adopt mobile banking in China and Pakistan: The moderating role of cultural values. *Journal of Public Affairs*, 19(1), Article e1884. URL: <https://doi.org/10.1002/pa.1884> (дата звернення 12.02.2022).
5. Відкритий лист НБУ «Щодо заходів, пов'язаних із воєнною агресією Російської Федерації проти України» від 12 березня 2022 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article (дата звернення 12.02.2022).
6. «Військові облигації» у період дії воєнного стану: Постанови Правління НБУ від 8 березня 2022 року № 43. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_08032022_43 (дата звернення 12.02.2022).
7. Постанова Правління Національного банку України «Про використання банками хмарних послуг в умовах воєнного стану в Україні» від 08 березня 2022 року № 42. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_08032022_42 (дата звернення 12.02.2022).
8. Про особливості припинення діяльності банків в умовах воєнного стану: Постанова Правління Національного банку від 24 лютого 2022 року № 19 URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_08032022_42 (дата звернення 12.02.2022).
9. Про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію Публічного акціонерного товариства «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк»: Постанова Правління Національного банку від 25 лютого 2022 року № 90-рш/БТ. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Decision_25022022_90_rsh_bt (дата звернення 12.02.2022)
10. Про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію акціонерного товариства «Міжнародний резервний банк»: Постанова Правління Національного банку від 25 лютого 2022 року № 91-рш/БТ URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Decision_25022022_91_rsh_bt (дата звернення 12.02.2022).
11. Oleksandr O. Bryhinets, Ivo Svoboda, Oksana R. Shevchuk, Yevgen V. Kotukh, Valentyna Yu. Radich (2020). Public value management and new public governance as modern approaches to the development

of public administration institutions. Revista San Gregorio institutions. Special edition institutions-2020. Núm. 42 (2020).

12. Washington, D. C. Lukonga, I. (2018). Fintech, Inclusive Growth and Cyber Risks: Focus on the MENAP and CCA Regions. Working Paper No. 18/201, International Monetary Fund, Washington, D. C.
13. Khera, P., S. Ng, S. Ogawa, and R. Sahay (2021). Measuring Digital Financial Inclusion in Emerging Market and Developing Economies: A New Index." IMF Working Paper No. 21/xx, International Monetary Fund.

References

1. *Ukaz Prezidenta Ukrainy Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukraini [Decree of the President of Ukraine on the imposition of martial law in Ukraine № 64/2022 dated February 24, 2022.]*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].
2. Lent, J. A. (1947). *The Philippine press under martial law. Index on Censorship*, 3(1):47-59. Retrieved from doi:10.1080/030642274085322972 [in English].
3. Pangilinan-Jamolin, Lei A., de Guzman, Rowena P. and Yema, Dan Paolo R. (2021). *Experiences of selected University of the Philippines Los Banos (UPLB) community members during Martial Law in the Philippines. Journal Articles*. 3949. Retrieved from <https://www.ukdr.uplb.edu.ph/journal-articles/3949> [in English].
4. Akhtar, S., Irfan, M., Sarwar, A. Asma, Rashid, Q. U. A. (2019). *Factors influencing individuals' intention to adopt mobile banking in China and Pakistan: The moderating role of cultural values. Journal of Public Affairs*, 19(1), Article e1884. Retrieved from <https://doi.org/10.1002/pa.1884> [in English].
5. *Vidkrytyy lyst NBU «Shchodo zakhodiv, pov'yazanykh iz voyennoyu ahresiyeyu Rosiyskoyi Federatsiyi proty Ukrainy» [Open letter of the NBU «On measures related to the military aggression of the Russian Federation against Ukraine» from March 12, 2022]*. Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article [in Ukrainian].
6. *Postanovy Pravlannya NBU Pro zdiysnennya kupivli oblihatiiv vnutrishn'oyi derzhavnoyi pozyky «Viyskovi oblihatiiv» u period diyi voyennoho stanu [Resolutions of the NBU Board on the purchase of domestic government bonds «Military bonds» during martial law of March 8, 2022 № 43]*. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_08032022_43 [in Ukrainian].
7. *Postanova Pravlannya Natsional'noho banku Ukrainy «Pro vykorystannya bankamy khmarnykh posluh v umovakh voyennoho stanu v Ukraini» [Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine «On the use of cloud services by banks in martial law in Ukraine» of March 8, 2022 № 42]*. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_08032022_42 [in Ukrainian].
8. *Pro osoblyvosti pryypynennya diyalnosti bankiv v umovakh voyennoho stanu: Postanova Pravlannya Natsional'noho banku [On the peculiarities of the termination of banks in martial law: Resolution of the Board of the National Bank of February 24, 2022 № 19]*. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_08032022_42 [in Ukrainian].
9. *Postanova Pravlannya Natsional'noho banku Pro vidklykannya bankivs'koyi litsenziyi ta likvidatsiyu Publichnoho aktsionernoho tovarystva «Aktsionernyy komertsyynyy promyslovo-investytsyynyy bank [Resolution of the Board of the National Bank On revocation of the banking license and liquidation of the Public Joint-Stock Company «Joint-Stock Commercial Industrial and Investment Bank of February 25, 2022 № 90-puu / ET]*. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/legislation/Decision_25022022_90_rsh_bt [in Ukrainian].
10. *Postanova Pravlannya Natsional'noho banku Pro vidklykannya bankivs'koyi litsenziyi ta likvidatsiyu Aktsionernoho Tovarystva «Mizhnarodnyy Rezervnyy Bank» [Resolution of the Board of the National Bank On revocation of the banking license and liquidation of the Joint Stock Company «International Reserve Bank»]*. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/legislation/Decision_25022022_91_rsh_bt [in Ukrainian].
11. Oleksandr Bryhinets, Ivo Svoboda, Oksana R. Shevchuk, Yevgen V. Kotukh, Valentyna Yu. Radich (2020). *Public value management and new public governance as modern approaches to the development of public administration institutions. Revista San Gregorio institutions. Special edition institutions-2020. Núm. 42*.
12. Washington, D.C. Lukonga, I. (2018). Fintech, Inclusive Growth and Cyber Risks: Focus on the MENAP and CCA Regions. Working Paper No. 18/201, International Monetary Fund, Washington, D. C.
13. Khera, P., S. Ng, S. Ogawa, and R. Sahay (2021). *Measuring Digital Financial Inclusion in Emerging Market and Developing Economies: A New Index. IMF Working Paper No. 21/xx*, International Monetary Fund.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2022.

DOI: 10.35774/app2022.01.049
УДК 35.08 (477)

Оксана Шевчук,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6453-355X>

Наталія Ментух,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1016-7635>

ІНВЕСТИЦІЙНА ПІДТРИМКА ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ АКТУАЛЬНИХ ЗАКОНОДАВЧИХ НОВАЦІЙ

Розкрито проблематику забезпечення інвестиційної складової забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах воєнного стану.

Теоретичний та практичний інтерес до дослідження проблем правового забезпечення військової безпеки насамперед пов'язаний із соціальними, економічними та геополітичними метаморфозами, що відбуваються у світі останніми роками. У сучасних реаліях Україна стикається з низкою питань, вирішення яких безпосередньо пов'язане з виявленням та аналізом джерел реальних та потенційних загроз національним інтересам. Значна кількість глобальних загроз вимагає створення спеціальних адміністративно-правових механізмів регулювання суспільних відносин, що виникають за надзвичайних ситуацій військового, соціального, техногенного та природного характеру.

***Метою** цієї статті є дослідження окремих форм реалізації інвестиційної підтримки державної інформаційної безпеки України в умовах воєнного стану.*

***Автори дійшли висновку,** що бізнес продовжив сплату податків до державного бюджету і навіть сплачує їх заздалегідь. У лютому 2022 р. до загального фонду державного бюджету надійшло 104,6 млрд грн (перевиконання місячного розпису на 29,3%, або 23,7 млрд грн). Запланованого дефіциту у сумі 66,2 млрд грн у перші два місяці 2022 р. профіцит загального фонду становив 13,1 млрд грн, а державного бюджету України загалом – 24 млрд грн.;*

НБУ оперативно переказав частину прибутку на розподіл у сумі майже 19 млрд грн до держбюджету України для фінансового забезпечення функціонування держави в умовах воєнного стану;

Міжнародні організації та країни-партнери зобов'язалися виділити великі обсяги фінансування на зміцнення обороноздатності, підтримку економіки України та гуманітарні питання. За оцінками НБУ, сумарно міжнародна фінансова, технічна та гуманітарна підтримка становить понад \$15 млрд, із них понад \$5 млрд. – одразу до бюджету;

Додатковим джерелом фінансування потреб української армії є кошти, зібрані організаціями та громадянами України та інших країн, на рахунках НБУ. Зокрема, на 2 березня 2022 р. на спецрахунок для підтримки ЗСУ перераховано вже понад 6 млрд грн в еквіваленті. Із них понад 1,6 млрд грн регулятор уже спрямував на потреби військових. Крім того, 1 березня Міністерством фінансів України було розміщено «військові» ОВДП, що дало змогу залучити до державного бюджету 8,1 млрд грн.

***Ключові слова:** воєнний стан, доступ до інформації, інформаційна безпека, іноземні інвестиції, інвестиційна підтримка.*

Shevchuk O., Mentukh N.

Investment support of the state information security of Ukraine in the conditions of martial law: the analysis of actual legislative innovations

This scientific article highlights the issue of ensuring the investment component of information security of the state in martial law.

Theoretical and practical interest in the study of the problems of legal security of military security is primarily related to the social, economic and geopolitical metamorphoses that have taken place in the world in recent years. In the current realities of Ukraine, it faces a number of issues, the solution of which is directly related to the identification and analysis of sources of real and potential threats to national interests. A significant number of global threats require the creation of special administrative and legal mechanisms for regulating public relations that arise in emergencies of military, social, man-made and natural nature.

The purpose of this article is to study some forms of investment support for state information security of Ukraine in martial law.

The authors conclude that the business has continued to pay taxes to the state budget and even pays them in advance. In February 2022, the general fund of the state budget received UAH 104.6 billion (overfulfillment of the monthly schedule by 29.3%, or UAH 23.7 billion). With the planned deficit of UAH 66.2 billion in the first two months of 2022, the general fund surplus amounted to UAH 13.1 billion, and the state budget of Ukraine as a whole - UAH 24 billion;

The NBU promptly transferred part of the profits for distribution in the amount of almost UAH 19 billion to the state budget of Ukraine to finance the functioning of the state under martial law;

International organizations and partner countries have pledged large amounts of funding to strengthen defense capabilities, support Ukraine's economy and humanitarian issues. According to the NBU, the total international financial, technical and humanitarian support is more than \$ 15 billion, of which more than \$ 5 billion - immediately to the budget.

Keywords: martial law, access to information, information security, foreign investments, investment support.

Постановка проблеми. Теоретичний та практичний інтерес до дослідження проблем правового забезпечення військової безпеки насамперед пов'язаний із соціальними, економічними та геополітичними метаморфозами, що відбуваються у світі протягом останніх років. У сучасних реаліях Україна стикається з низкою питань, вирішення яких безпосередньо пов'язане з виявленням та аналізом джерел реальних та потенційних загроз національним інтересам. Значна кількість глобальних загроз, з позиції І. Ізитової (Izhutova, I. (2019)), вимагає створення спеціальних адміністративно-правових механізмів регулювання суспільних відносин, що виникають за надзвичайних ситуацій військового, соціального, техногенного та природного характеру [1, с. 127].

Один із них, на думку Дж. Роберт (Bagby, John W. and Aalberts, Robert J. (2020)) – інститут правового режиму воєнного стану – невід'ємний елемент забезпечення національної безпеки держави [2].

Незважаючи на загальну соціальну напруженість поки що масштабного відпливу вкладів не відбувається і банківська фінансова система працює у звичайному режимі, оскільки Нацбанк, Мінекономрозвитку та Кабмін поспішили запевнити, що ситуація контрольована і не така критична, як її описували спочатку.

У зв'язку з цим експерти не знаходять передумов для повторення ситуації з відпливом коштів із банківської системи, що відбувалось на тлі драматичних подій 2014 р. Фінансовим установам поки не варто побоюватися несподіванки і з боку корпоративних клієнтів. З точки зору інвестиційних аналітиків Forbes, бізнес не бачить необхідності змінювати затверджені стратегії у зв'язку із запровадженням короткочасного воєнного стану в країні [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичною основою аналітичного дослідження стали праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, які досліджували особливості захисту інформаційної безпеки в період запровадження воєнного або надзвичайного стану. Проблеми вдосконалення та розвитку надзвичайних правових режимів у своїх працях розглядали як дослідники кінця XIX – початку XX ст. А. С. Алексєєв, В. М. Гессен, Я. М. Магазинер, так і сучасні зарубіжні науковці Bagby, John W., Aalberts, Robert J., Janet McLean, Arie Rosen, Nicole Roughan & Jesse Wall. Водночас висловлені ними позиції мають здебільшого узагальнювальний характер. Таким чином, на сьогодні існує об'єктивна необхідність глибокого і ґрунтовного дослідження питання захисту інформаційної безпеки в умовах воєнного стану.

Компаративний аналіз інституту правового режиму воєнного стану зумовлений підвищенням рівня економічного, політичного та воєнного впливу одних держав і союзів та зростання впливу інших держав, які претендують на всеосяжне домінування у різноманітних процесах.

Метою статті є відображення результатів дослідження окремих форм реалізації інвестиційної підтримки державної інформаційної безпеки України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Президент Володимир Зеленський підписав Указ №64/2022 «Про запровадження воєнного стану в Україні». Згідно з Указом, військовий стан запроваджується з 5:30, 24 лютого 2022 р. терміном на тридцять діб. Таке рішення прийнято у зв'язку з військовою агресією росії проти України, на підставі пропозиції РНБО та відповідно до положень українського законодавства [4].

Першими на допомогу Збройним силам України прийшли громадяни України. Українці ще 23 лютого зібрали 20,5 млн грн на допомогу українській армії через благодійний фонд «Повернись живим». За один день зібрали більше коштів, ніж за весь останній рік. Відповідну постанову № 158 Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2021 р. № 1272 (Деякі питання надання допомоги у рамках Програми «є Підтримка») Кабмін ухвалив 25.02. 2022 р. [5].

Варто зазначити, що Уряд сформував пакет рішень, на виконання доручення Президента Володимира Зеленського, які мають підтримати український бізнес під час війни. Цю інформацію у своєму відеозверненні повідомив Прем'єр-міністр Денис Шмигаль, зазначивши, що «від сплати ЄСВ звільнять фізичних осіб-підприємців I та II групи на час воєнного стану та протягом року після його завершення. Також звільнять підприємства та фізичних осіб-підприємців III групи від сплати ЄСВ за найманих працівників, яких призвали до лав ЗСУ, інших збройних формувань (у т. ч. територіальної оборони). Збір буде сплачено за рахунок держави» [6].

Окрім цього, Уряд відтермінує сплату податків для усіх підприємств, які не мають змоги їх сплатити, та буде відкладено впровадження РРО для усіх фізичних осіб-підприємців.

За твердженням Прем'єр-міністра: «Уряд скасує усі заходи ринкового та споживчого нагляду у всіх питаннях, крім регулювання цін та контролю за ціноутворення. Також вже встановлено мораторій на проведення перевірок всіх видів для бізнесу» [6].

Очільник Уряду зазначив, що усі ці рішення, а також інших додаткові рішення, необхідні для того, щоб цей пакет підтримки запрацював, вже ухвалені або найближчим часом будуть ухвалені державними органами влади [6].

У звичайних обставинах, як зазначають окремі зарубіжні науковці, діяльність уряду регулюється законом. Зазвичай Уряд робить все для того, щоб захистити людей від свавільного здійснення державних повноважень, перед якими вони вразливі, наполягаючи на тому, що управління має здійснюватися за допомогою правил, а не просто через погрози чи застосування сили [7].

Для потреб Збройних Сил України Кабінет Міністрів вирішив передати певні види майна і для цього 26 лютого 2022 р. ухвалив розпорядження № 186-р «Про передачу майна для потреб Збройних Сил» [8].

Відповідно до цього розпорядження вирішено передати у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України та цивільного захисту населення в умовах воєнного стану, необхідне для здійснення заходів щодо забезпечення національної безпеки та оборони: безхазяйне майно; майно, за яким не було звернення власника до кінця терміну зберігання (в т. ч. майно, визначене у ст. 184 Митного кодексу), яке за правом наслідування або шляхом інших законних способів перейшло у власність держави; конфісковане майно; до сфери управління Міністерства оборони, інших центральних органів державної виконавчої влади та інших державних органів, які здійснюють керівництво військовими формуваннями, що утворені відповідно до закону, та правоохоронними органами [8].

Також постановою Кабінету Міністрів України від 25.02.2022 №159 було внесено зміни до додатку 15 до постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. № 704 («Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового та начальницького складу та деяких інших осіб») [9].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 2022 р. № 174 зазначається, що на Уряд покладається «координація роботи з визнання гуманітарною допомогою товарів, що необхідні для здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та цивільного захисту населення» [10].

Варто зауважити, що згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2022 р. № 182-р №182-р «Деякі питання казначейського обслуговування» встановлено, що Державна казначейська служба за погодженням з Міністром фінансів здійснює перерозподіл, наближення та фінансове забезпе-

чення видатків на національну безпеку та оборону, заходи правового режиму військового стану, а також платежі за видатками головних розпорядників бюджетних коштів в межах затверджених для них Законом України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» бюджетних призначень з подальшим внесенням змін до розпису Державного бюджету України на 2022 р. у встановленому порядку, враховуючи введене військове становище в Україні [11].

Також, Уряд своєю постановою від 25.02. 2022 р. № 156 «Про випуск облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації»» [12] вирішив здійснити державні внутрішні запозичення обсягом до 400 млрд грн шляхом поетапного випуску облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації»: ставка доходу – 11 відсотків річних; купонний період – один рік; номінальна вартість однієї облігації – 1000 гривень; термін звернення – до 15 років.

Залучені від розміщення облігацій кошти зараховуються до державного бюджету.

У зв'язку з нарощуванням політики ескалації збройної агресії проти України з боку російської федерації та підвищенням загрози виникнення інцидентів, які пов'язані з охороною портових суден, засобів, які мають право плавати під Державним прапором України та відповідно до Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі 1974 р., підпункту 4.1 пункту 4 частини А Міжнародного кодексу з охорони суден та портових засобів, Указу Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 «Про запровадження військового стану в Україні» встановлено рівень охорони 3 до морських та річкових портах України з 25 лютого 2022 р., на період запровадження воєнного стану відповідно до розпорядження №183-р 25.02. 2022 р. [13].

Крім того, з 24 лютого валютний ринок працює в режимі обмежень: офіційний курс зафіксовано: долар – 29,2549 грн, євро – 33,1707 грн [14].

Уповноваженим банкам заборонено торгувати валютними цінностями, крім операцій із купівлі іноземної валюти на придбання товарів критичного імпорту за переліком, що затверджений Кабінетом Міністрів України, а також валютних операцій задля проведення мобілізаційних та інших заходів у сферах забезпечення національної безпеки та оборони.

Запроваджено заборону проведення транскордонних валютних платежів, але виняток становлять розрахунки та переведення в готівку шляхом використання платіжних карт за кордоном та низку інших операцій. Це потрібно задля безперебійної роботи об'єктів критичної інфраструктури, а також забезпечення стабільного й надійного функціонування фінансової системи країни та максимального забезпечення діяльності ЗСУ.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі вищевикладеного можна зробити основні висновки, що протекціоністські нормативно-правові заходи стимулювання економіки сприяють позитивним змінам в економіці.

Бізнес продовжив сплату податків до державного бюджету і навіть сплачує їх заздалегідь. У лютому 2022 р. до загального фонду державного бюджету надійшло 104,6 млрд грн (перевиконання місячного розпису на 29,3%, або 23,7 млрд грн). За планового дефіциту у сумі 66,2 млрд грн у перші два місяці 2022 р. профіцит загального фонду становив 13,1 млрд грн, а державного бюджету України загалом – 24 млрд грн;

НБУ оперативно переказав частину прибутку на розподіл у сумі майже 19 млрд грн до держбюджету України для фінансового забезпечення функціонування держави в умовах воєнного стану;

Міжнародні організації та країни-партнери зобов'язалися виділити великі обсяги фінансування на зміцнення обороноздатності, підтримку економіки України та гуманітарні питання. За оцінками НБУ, сумарно міжнародна фінансова, технічна та гуманітарна підтримка становить понад \$15 млрд, із них понад \$5 млрд. – одразу до бюджету;

Додатковим джерелом фінансування потреб української армії є кошти, зібрані організаціями та громадянами України та інших країн, на рахунках НБУ. Зокрема, станом на 2 березня 2022 р. на спецрахунок для підтримки ЗСУ перераховано вже понад 6 млрд грн в еквіваленті. Із них понад 1,6 млрд грн регулятор уже спрямував на потреби військових. Крім того, 1 березня Міністерством фінансів України було розміщено «військові» ОВДП, що дало змогу залучити до державного бюджету 8,1 млрд грн.

Загалом значимо, що українська інвестиційна система гідно витримала перший шок від початку військової агресії російської федерації і поки що є доволі стабільною.

Список використаних джерел

1. Izhutova I. (2019). Ukrainian Strategic Communications and martial law. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*, 9 (5), 127. URL: <https://doi.org/10.33445/sds.2019.9.5.8> (дата звернення 12.03.2022).
2. Bagby John W. and Aalberts, Robert J.(2020) Medical Martial Law: Towards a More Effective Pandemic Policy (July 9, 2020). URL: <https://ssrn.com/abstract=3647275> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3647275> (дата звернення 12.03.2022).
3. Війна. Все, що відбувається з економікою, бізнесом в Україні та світі. URL: <https://forbes.ua/news/viyna-vse-shcho-vidbuvaetsya-z-ekonomkoyu-biznesom-v-ukraini-ta-sviti-03032022-4086> (дата звернення 12.03.2022).
4. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 12.03.2022).
5. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2021 р. № 1272 : постанова Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2022 р. № 158 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 12.03.2022).
6. Уряд сформував пакет рішень, які мають підтримати український бізнес під час війни. URL: <https://auc.org.ua/novyna/uryad-sformuvav-paket-rishen-yaki-mayut-pidtrymaty-ukrayinskyu-biznes-pid-chas-viyny> (дата звернення 12.03.2022).
7. Janet McLean, Arie Rosen, Nicole Roughan & Jesse Wall (2021) Legality in times of emergency: assessing NZ's response to Covid-19, *Journal of the Royal Society of New Zealand*, 51:sup1, S197-S213, DOI: 10.1080/03036758.2021.1900295 (дата звернення 12.03.2022).
8. Про передачу майна для потреб Збройних Сил: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 лютого 2022 р. № 186-р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/Kr220186?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.10221301.1377554279.1647274675-1607622.1645513991 (дата звернення 13.03.2022).
9. Про внесення зміни в додаток 15 до постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. N 704: постанова Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2022 р. № 159. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/KP220159?_ga=2.208384338.1377554279.1647274675-1607622.1645513991 (дата звернення 13.03.2022).
10. Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану: постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 2022 р. № 174. URL: https://ips.ligazakon.net/document/kp220174?an=1&ed=0000_00_00 (дата звернення 13.03.2022).
11. Деякі питання казначейського обслуговування: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2022 р. № 182-р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KR220182?an=1> (дата звернення 13.03.2022).
12. Про випуск облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації»: постанова Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2022 р. № 156. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/KP220156?_ga=2.110883269.1377554279.1647274675-1607622.1645513991 (дата звернення 13.03.2022).
13. Про встановлення рівня охорони у морських та річкових портах України, портових засобах, суднах, які мають право плавання під Державним прапором України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2022 р. № 183-р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KR220183?an=1> (дата звернення 13.03.2022).
14. Військовий стан: що відбувається з банками та держфінансами в Україні. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/voennoe-polozhenie-chto-proishodit-s-bankami-i-gosfinansami-v-ukraine/> (дата звернення 13.03.2022).

References

1. Izhutova, I. (2019). Ukrainian Strategic Communications and martial law. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*, 9(5), 127. Retrieved from <https://doi.org/10.33445/sds.2019.9.5.8> [in English]
2. Bagby, J. W. & Aalberts, R. J. (2020). *Medical Martial Law: Towards a More Effective Pandemic Policy* (July 9, 2020). Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3647275> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3647275> [in English]

3. *Viyna. Vse, shcho vidbuvayet'sya z ekonomikoyu, biznesom v Ukraini ta sviti* [War. Everything that happens to the economy, business in Ukraine and the world] Retrieved from <https://forbes.ua/news/viyna-vse-shcho-vidbuvayet'sya-z-ekonomikoyu-biznesom-v-ukraini-ta-sviti-03032022-4086> [in Ukrainian]
4. *Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukraini* [Decree of the President of Ukraine on the imposition of martial law in Ukraine] dated February 24, 2022. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].
5. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro vnesennya zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 9, 2021 № 1272]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].
6. *Uryad sformuvav paket rishen, yaki mayut pidtrymaty ukrayinsky biznes pid chas viyny*. [The government has formed a package of decisions to support Ukrainian business during the war]. Retrieved from <https://auc.org.ua/novyna/uryad-sformuvav-paket-rishen-yaki-mayut-pidtrymaty-ukrayinsky-biznes-pid-chas-viyny> [in Ukrainian].
7. Janet McLean, Arie Rosen, Nicole Roughan & Jesse Wall (2021). *Legality in times of emergency: assessing NZ's response to Covid-19*, *Journal of the Royal Society of New Zealand*, 51:sup1, S197-S213, DOI: 10.1080/03036758.2021.1900295 [in English]
8. *Pro peredachu mayna dlya potreb Zbroynykh Syl: rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy* [On the transfer of property for the needs of the Armed Forces: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine] of February 26, 2022 № 186-r. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/Kr220186?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.10221301.1377554279.1647274675-1607622.1645513991 [in Ukrainian].
9. *Pro vnesennya zminy v dodatok 15 do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy* [About modification of appendix 15 to the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 30, 2017 N 704: the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/KP220159?_ga=2.208384338.1377554279.1647274675-1607622.1645513991 [in Ukrainian].
10. *Deyaki pytannya propusku humanitarnoyi dopomohy cherez mytnyy kordon Ukrainy v umovakh voyennoho stanu: postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy* [Some issues of passing humanitarian aid across the customs border of Ukraine under martial law: resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 1, 2022 № 174] Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/kp220174?an=1&ed=0000_00_00 [in Ukrainian].
11. *Deyaki pytannya kaznacheys'koho obsluhovuvannya: rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy* [Some issues of treasury service: orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 25, 2022 № 182-r]. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/view/KR220182?an=1> [in Ukrainian].
12. *Pro vypusk oblihat'siy vnutrishn'oyi derzhavnoyi pozyky «Viys'kovi oblihat'siyi»: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy* [On the issue of domestic government bonds «Military Bonds»: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 25, 2022 № 156]. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/KP220156?_ga=2.-1607622.1645513991 [in Ukrainian].
13. *Pro vstanovlennya rivnyia okhorony u mors'kykh ta richkovykh portakh Ukrainy, portovykh zasobakh, sudnakh, yaki mayut' pravo plavannya pid Derzhavnym praporom Ukrainy: rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy* [On establishing the level of protection in sea and river ports of Ukraine, port facilities, vessels entitled to sail under the State Flag of Ukraine: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 25, 2022 № 183]. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/view/KR220183?an=1> [in Ukrainian].
14. *Viyskovyi stan: shcho vidbuvayetsya z bankamy ta derzhfinansamy v Ukraini*. [Martial law: what is happening with banks and public finances in Ukraine]. Retrieved from <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/voennoe-polozenie-chto-proishodit-s-bankami-i-gosfinansami-v-ukraine/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.02.2022.

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2022.01.055

УДК 341.645.5

Ольга Зигрій,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7092-5306>

Катерина Кійко,

студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

Світлана Мацук,

студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТА ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Розкрито актуальність екологічних прав людини у контексті національної та міжнародної правової доктрини. Проаналізовано законодавче забезпечення екологічних прав людини в міжнародному вимірі, відображено гарантії та механізм їхньої реалізації. Здійснено науково-теоретичне дослідження та аналіз сутності прав громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище з огляду на російську військову агресію в Україні. Розкрито широке коло питань щодо становлення та захисту екологічних прав громадян в Україні під час війни та міжнародних екологічних прав. Досліджено практику ЄСПЛ з питань захисту екологічних прав людини.

Ключові слова: екологічні права, міжнародні стандарти екологічних прав, навколишнє середовище, природне середовище, екологічна безпека, міжнародно-правові договори, практика європейського суду, дотримання екологічних прав та обов'язків.

Zyhrii O., Kiiko K., Matsuk S.

Interpretations and Protection of Environmental Human Rights: International Standards and Ukrainian Realities

The article is devoted to environmental human rights, which belong to the fundamental natural rights. We have revealed the relevance of environmental human rights in the context of national and international legal doctrine. Analyzed the legislative provision of environmental human rights, guarantees and the mechanism of their implementation. Carried out a scientific and theoretical study of the essence of citizens' rights to an environmentally safe environment. The article reveals a wide range of issues related to the formation of environmental law in Ukraine and international environmental law. Much attention is paid to the violation of environmental rights of citizens during the Russian military aggression.

The article also examines the formation of international standards in the field of environmental protection, and clarifying their impact on modern environmental legislation of Ukraine. We analyzed the regulations relating to international environmental law, and also the case law of the European Court of Human Rights in the field of nature management.

Keywords: environmental rights, international standards of environmental rights, environment, natural environment, environmental security, international legal treaties, case law of the European Court, observance of environmental rights and obligations.

Постановка проблеми. Дотримання й ефективне забезпечення екологічних прав і свобод людини – це невід'ємна складова правової, демократичної держави, що має надзвичайно важливе значення не тільки для України, а й для всіх цивілізованих демократичних країн. Для нашої держави зараз це надзвичайно болюча тема, адже російські окупанти, окрім найціннішого життя та здоров'я людей, знищують та руйнують навколишнє середовище, спричиняють техногенні катастрофи (обстріляна ракетами нафтобаза у Василькові та Охтирці, захоплено Чорнобильську та Запорізьку АЕС, підірвано газопровід у Харкові), знищують об'єкти військової та критичної інфраструктури. Відбувається масштабне забруднення ґрунтів, порушення ландшафтів, природоохоронних об'єктів та територій держави. Все ще ускладнена санітарно-гігієнічна ситуація, існують ризики для життя і здоров'я людей. Саме тому дослідження сутності прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище та їх реалізація має займати чільне місце серед національних інтересів України, що виявляється у виборі теми, яка на сьогодні надзвичайно актуальна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання дотримання, реалізації, ефективного забезпечення та захисту основних екологічних прав людини часто є предметом дослідження багатьох учених. Зокрема, окремі аспекти цієї проблеми аналізували такі науковці, як В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, М.І. Васильєва, О. В. Зигрій, С. М. Кравченко, М. В. Краснова, К. В. Медведева, Т. В. Морозовська, В. В. Носік, С. Р. Тагієва, Ю. С. Шемшученко та ін. Питання становлення та розвитку інституту екологічних прав людини у законодавстві України є об'єктом наукових досліджень таких учених, як А. П. Гетьман та В. В. Костицький.

Мета статті полягає у дослідженні сутності основних екологічних прав людини і громадянина на основі аналізу законодавства України, основних нормативно-правових актів природоохоронного спрямування в умовах російської військової агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Конституції України як основного закону нашої держави екологічне право – це право кожної людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50). Отже, екологічні права належать до основоположних, невідчужуваних, природних прав громадян.

На сьогодні екологічні права людини є одними із найважливіших соціальних цінностей. Розвиток правової думки про них пов'язаний з усвідомленням українського та міжнародного співтовариства щодо необхідності не лише збереження й ефективного використання ресурсної бази навколишнього природного середовища, а й створення екологічно безпечних умов існування, потреби дихати чистим повітрям, пити чисту воду, споживати екологічно безпечну їжу й задовольняти інші біологічні та духовні потреби. У багатьох країнах світу екологічні права вважаються не лише самостійними правами, а й важливою основою для правового забезпечення задоволення біологічних, екологічних та естетичних потреб людини [8, с. 3].

Сучасний стан розвитку щодо регулювання екологічного права в Україні характеризується наявністю розгалуженої системи законодавчих та нормативно-правових актів. Саме вони регулюють суспільні відносини в сфері використання природних ресурсів, їх відтворення, охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки.

В умовах посиленого використання природних ресурсів та підвищеної уваги до стану екологічної ситуації актуальним є питання визначення взаємодії екологічних прав та обов'язків громадян. Екологічний обов'язок – це важливий спосіб забезпечення екологічних прав, умова їхньої ефективності та реальності. Екологічні обов'язки належать особі, яка має обрати один із передбачених правом варіант поведінки, тобто здійснювати певні дії або утримуватись від них. У такому разі право визначає межі необхідної поведінки. Імперативом сучасної екологічної свідомості стає турбота про знаходження і збереження екологічної рівноваги [6, с. 132].

Після визнання екологічних прав українська держава зробила крок у напрямі створення правової держави. Екологічні права в законодавстві є свідченням демократизації держави. Визнання прав сприяє зростанню правової та екологічної свідомості, залученню громадян до охорони довкілля, стимулює діяльність держави в природоохоронній сфері, оскільки реалізація права на сприятливе довкілля, передбачає можливість вимагати відповідної поведінки від інших суб'єктів, насамперед від державних органів. Також слід зазначити, що регулювання екологічних прав сприяє зміцненню авторитету держави, що визнається на рівні європейської та світової спільноти [4, с. 720].

З метою створення демократичної та правової держави Верховна Рада України визнала та закріпила екологічні права у Конституції України (ст. 50), вивівши їх на рівень конституційних прав. Згодом екологічні права набули подальшого розвитку та закріплення в нормативно-правових актах, зокрема у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 9), Законах України: «Про охорону атмосферного повітря», «Про екологічну експертизу», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру» та ін. [5, с. 66].

Зокрема, у Земельному (ст. 40), Водному (ст. 44), Лісовому (ст. 18, 19) кодексах, в Кодексі про надра (ст. 24), у Законі «Про тваринний світ» (ст. 26) закріплені обов'язки відповідно земле-, лісо-, та водокористувачів, користувачів надр, тваринного світу, які деталізують і спеціалізують загальні обов'язки в галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до певного природного ресурсу та з урахуванням специфіки його правового режиму.

Екологічні права доволі різноманітні. Це дає змогу провести класифікацію цих прав за різними підставами. Науковець В. Андрейцева поділяє екологічні права громадян на галузеві (ті, що реалізуються переважно на галузевому рівні) та міжгалузеві (реалізуються на міжгалузевому рівні) [1, с. 208].

Якщо розглядати екологічні права на міжнародному рівні, то регулювання екологічного питання є поширеним та затребуваним, адже негативний вплив на навколишнє середовище спричиняли і гірничодобувні діяльності, і інфраструктура, й поведінка людей, і клімат, і глобальне потепління. Важливо відобразити це питання у законах та політиці задля здійснення прав та обов'язків у сфері природокористування. Саме тому в ООН більш активно зайнялися захистом екологічного питання, що спричинило збільшення міжнародних актів, судових рішень та різних досліджень.

У положеннях Загальної декларації прав людини 1948 р., Міжнародного пакту про політичні і громадянські права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. та факультативних протоколів до них питання щодо екологічних прав людини не було належно врегульоване, проте проте відображене в інших нормативно-правових актах.

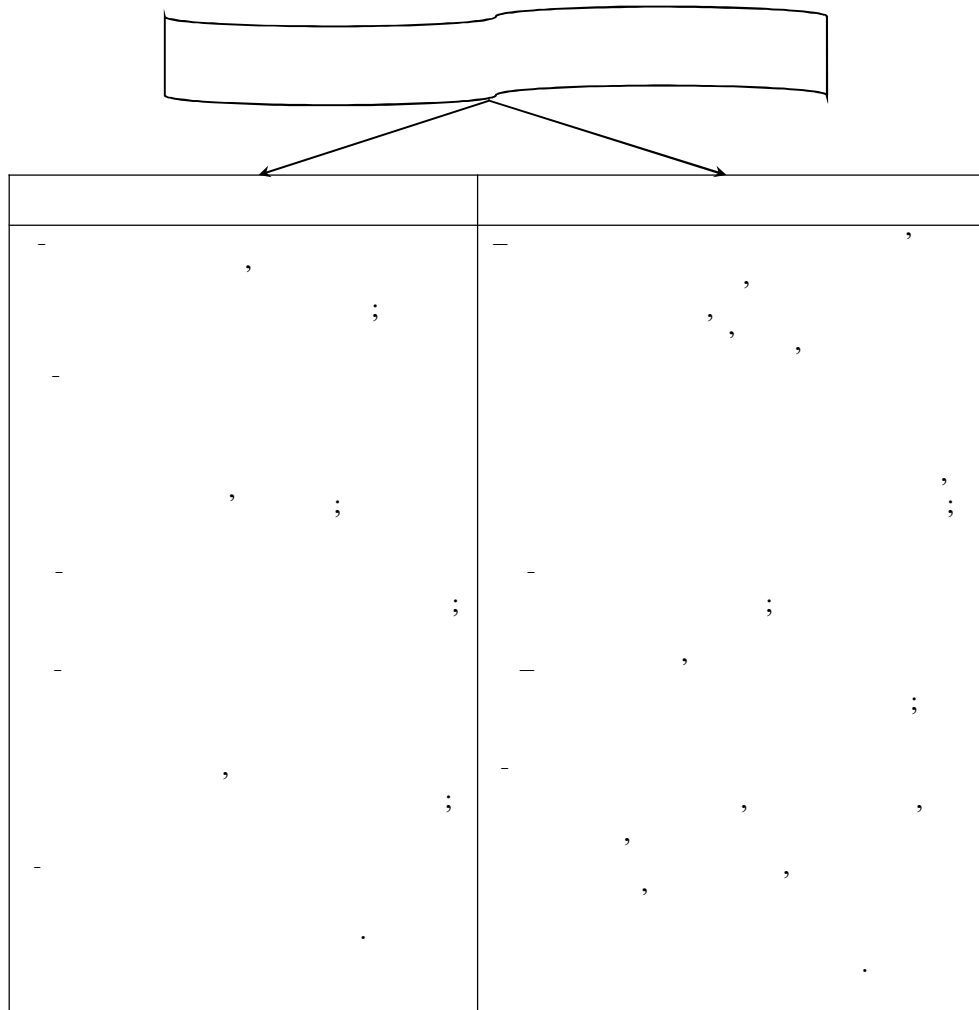

Рис. 1. Класифікація екологічних прав [1, с. 208]

Доктор юридичних наук Надія Кобецька запропонувала класифікацію екологічних прав громадян, що відображена на рис. 2.

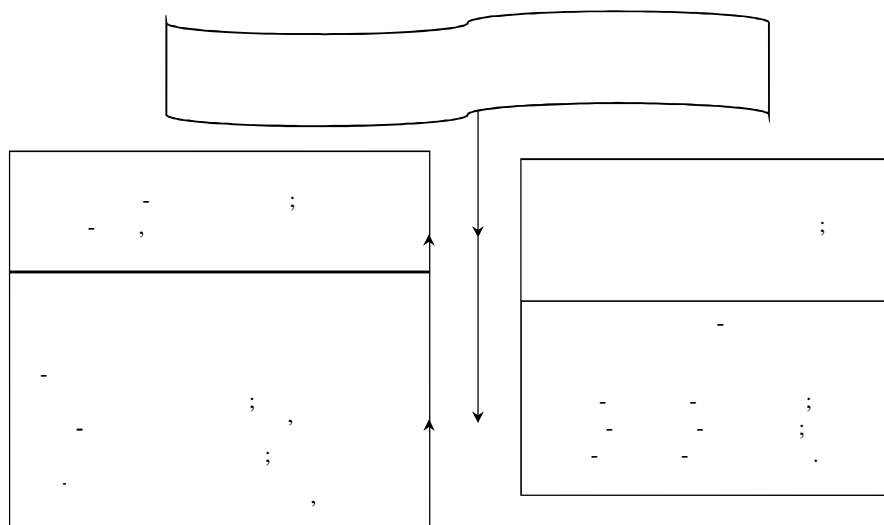

Рис. 2. Класифікація екологічних прав за теорією Н. Кобецької [2, с. 8]

Нормативно-правовий акт (документ)	Зміст
Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (ст. 12)	Держави-учасниці Пакту визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, а заходи, які вживаються державами для повного здійснення цього права, включають поліпшення всіх аспектів гігієни навколишнього середовища і гігієни праці в промисловості.
Зауваження загального порядку № 14 (2000) «Право на найвищий досяжний рівень здоров'я (ст. 12)»	Поліпшення всіх аспектів гігієни навколишнього середовища і гігієни праці в промисловості (п. 2 b) ст. 12) включає заходи щодо необхідності забезпечувати адекватне постачання безпечною питною водою та базовими санітарними послугами; попередження і зниження рівня впливу на населення таких шкідливих речовин, як радіація і небезпечні хімікати, або інших згубних екологічних умов, які прямо чи опосередковано впливають на здоров'я людини (п. 15).

З 1972 р. було прийнято декілька міжнародно-правових актів, що різною мірою врегульовували питання, пов'язані із визнанням, розумінням та забезпеченням екологічних прав людини.

Нормативно-правовий акт (документ)	Зміст та наслідки
Африканська хартія прав та народів (1981)	Закріпила право усіх народів на задовільне навколишнє середовище, сприятливе для їх розвитку
Друга Конференція ООН з проблем навколишнього середовища та розвитку (1992)	Схвалена Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку, відповідно до якої було уточнене право людини на сприятливе навколишнє середовище в контексті концепції сталого розвитку, щоб у взаємодії людини та природи були задоволені потреби не тільки сьогодишніх, а й майбутніх поколінь [9, с.185]. Прийнято Резолюцію про принципи збереження лісових екосистем світу та програмний документ «Порядок ХХІ століття»
Конференція Організації Об'єднаних Націй (1992)	Прийнята Міжнародна Конвенція «Про контроль суднових баластних вод й осадів та управління ними» 2004 р.

Перелік таких міжнародно-правових актів можна продовжувати, але простежується певна тенденція. Право на сприятливе навколишнє середовище визнається одним з основних прав людини, проте воно визнане та закріплене лише на галузевому рівні, а не в документах про основні права та свободи людини.

Всесвітня організація охорони здоров'я визначила, що термін «гігієна довкілля» поширюється на сукупність усіх фізичних, хімічних і біологічних факторів, що впливають на людину зовні, а також на всі пов'язані з ними фактори, які впливають на поведінку. Гігієна довкілля також охоплює оцінку і контроль тих екологічних факторів, які можуть потенційно впливати на здоров'я [3, с. 357].

Аналізуючи міжнародне законодавство повністю погоджуємося з тим, що права людини і навколишнє середовище взаємопов'язані, оскільки дотримання прав людини неможливе без безпечного, чистого і здорового навколишнього середовища, а стале екологічне управління не можна забезпечити без дотримання і поваги прав людини [13]. Середовище для проживання є невід'ємною частиною існування людей і насамперед сприяє здійсненню своїх прав та свобод, таких як право на життя, право на здоров'я, харчування, воду.

«Замість того, щоб розглядати природу як власність відповідно до закону, статті Rightsfor Nature визнають, що природа в усіх її формах життя має право існувати, зберігатися, підтримувати та відновлювати свої життєві цикли». Прийняття закону про права на природу в Еквадорі послужило натхненням для створення Глобального альянсу за права природи, організації, яка працює над встановленням законних прав для екосистеми Землі в усьому світі [15].

Незважаючи на таку велику кількість уваги до екологічного питання, законодавче закріплення, конференції та акти, питання екологічних прав сьогодні актуальне.

Декілька ремарок про світ. Варто згадати лише минулорічні пожежі в Австралії, що спричинили викиди небезпечних газів у повітря, вбили тваринність на цих територіях та знищили рослини, зробивши землю неможливою для виконання своїх функцій у сфері рослинності.

Крім цього численні викиди шкідливих речовин, зливання відходів у водойми, викиди радіації, пожежі, глобальне потепління – це невелика частина того, що в 21 ст. можна було би перелічувати та про що розповідати детально. Вважаємо, що найбільша проблема до початку війни (24.02.2022 р.) полягала у маргінальності людей, у відсутності стійкої позиції, недбальства з боку фабрик чи заводів та цілковитого ігнорування своїх екологічних обов'язків через відсутність належних санкцій та контролю.

Тепер розглянемо ситуацію в нашій державі. Зараз техногенні екологічні катастрофи відбуваються по всій Україні. Окупанти нанесли удари по цивільній та промисловій інфраструктурі, що становить загрозу життю і здоров'ю людей. Захоплення російськими військами Чорнобильської та Запорізької АЕС може спровокувати порушення режиму функціонування даних об'єктів. Забруднення води, повітря позначається на здоров'ї людей, що порушує екологічні права громадян України.

Вперше питання про порушення права на життя у зв'язку із негативними факторами навколишнього природного середовища було порушено ЄСПЛ у справі «Гуерра та інші проти Італії» (Case of Guerra and Others v. Italy) (заява №14967/89, рішення від 19.02.1998) [10]. Особливу увагу в цьому рішенні ЄСПЛ звернув на дотримання принципу субсидіарності, згідно з яким передбачається, що встановлення порядку забезпечення екологічних прав покладається саме на державу, яка має забезпечити місцеве населення інформацією про ризики, передбачити процедуру отримання інформації та порядку відшкодування збитків.

На сьогодні ЄСПЛ розглянув і декілька справ проти України, що стосуються охорони довкілля. Таких рішень небагато, але вони особливо цінні. Зокрема, це справи:

- «Дубецька та інші проти України» (заява №30499/03, рішення від 10.02.2011);
- «Гримковська проти України» (заява № 38182/03, рішення від 21.07.2011);
- «Дземюк проти України» (заява № 42488/02, рішення від 04.09.2014).

Аналізуючи судову практику щодо екологічних спорів за минулі роки, бачимо, що порушення екологічних прав, інтересів та свобод громадян відбувалося практично на всіх рівнях навколишнього середовища. На той час найбільш актуальні з них такі: утворення, збирання та утилізації, знешкодження і захоронення відходів; збереження, використання вод, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення; володіння, користування та розпоряджання лісами, забезпечення їх охорони та відтворення; використання та відтворення рослинного й тваринного світу; охорони й використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду; охорони атмосферного повітря; екологічна експертиза, забезпечення доступу до екологічної інформації, проведення екологічних перевірок контролюючим органом [10, с. 8]. Неабияку проблему становили питання відходів в Україні, видобуток бурштину, який назвали «бурштинова лихоманка», що призводить до знищення лісів та псування ґрунту, та торф'яні пожежі, що призводять до забруднення повітря. Вирубання лісів належало до окремої категорії порушення екологічних прав, а отже, й конституційних прав громадян.

Звичайно, що основним на сьогодні є життя та здоров'я людей, тому забруднена вода, повітря, навколишнє середовище негативно впливають на стан здоров'я. Надалі існує як екологічна, так і гуманітарна проблеми. Існує понад 500 міжнародних природоохоронних організацій, тому необхідно усім екологічним спільнотам світу згуртуватися проти ворога, що веде війну на всій території України, наслідки якої будуть відчутними для усього світу. У світовому вимірі відомі міжнародні документи, що захищають населення. Конвенція про закони та звичаї суходільної війни, Гаазька Конвенція 1907 р., Четверта Женевська Конвенція про захист населення під час війни від 1949 р., перша Женевська Конвенція від 1949 р. про захист поранених та хворих солдат і найголовніше – це протокол Женевських конвенцій від 1972 р., який стосується захисту мирного населення під час міжнародних збройних конфліктів.

Висновки. Підсумовуючи обрану тему, зазначимо, що коли в Україні йде війна, внаслідок бойових дій зростає гуманітарне та екологічне руйнування, надії багатьох екологів, науковців спрямовані на захист своєї країни, своєї сім'ї, дуже важко навіть подумати про навколишнє середовище, яке не в центрі уваги. Адже за кілька годин після російського вторгнення Обсерваторія конфліктів і навколишнього середовища заявила, що зафіксувала інциденти із забрудненням, які поставили людей та екосистеми під загрозу гострої та довгострокової шкоди. Варто розуміти, що навіть якщо війна припиниться завтра, навколишнє середовище, адаптація до клімату та скорочення викидів ще будуть на порядку денному. Тому сьогодні потрібно негайно звертатися до Міжнародного суду ООН, до Міжнародного кримінального суду, що розглядає військові злочини та злочини військової агресії, злочини проти людяності, в тому числі, злочини проти довкілля, та встановити причинно-наслідковий зв'язок. Особливо зараз активізується система моніторингу стану довкілля. Відповідно до цього питання щодо захисту екологічні права громадян все ще відкрите.

Проте ми сподіваємось, що надалі права та свободи в контексті екологічного права будуть невід'ємною частиною суспільних цінностей в Україні та в усьому світі, адже без їх реалізації жодна країна не може бути по-справжньому суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою.

Список використаних джерел

1. Андрейцев В. І. Екологічне право: Курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів. Київ : Вентурі, 2017. 208 с. (дата звернення 14.02.2022).
2. Анісімова Г. В. Здійснення громадянами екологічних права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018 (дата звернення: 10.02.2022).
3. Воеводін І. С. Закріплення екологічних прав людини в міжнародних універсальних актах у галузі захисту навколишнього середовища. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 9. С. 366–358 (дата звернення: 01.02.2022).
4. Екологічне право України. Академічний курс : підручник. 2-ге вид.; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2017. 720 с. (дата звернення: 14.01.2022).
5. Екологічне право України : підручн. / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків, 2016. С. 66–67 (дата звернення: 18.01.2022).
6. Зигрій О., Крамарчук С., Крамарчук Т. Поняття та структура екологічного обов'язку. Актуальні проблеми правознавства. 2020. 3 (23). С. 131–136. (дата звернення: 18.01.2022).
7. Калишук Л. А. Становлення та розвиток екологічних прав громадян у національному та міжнародному праві. Південноукраїнський правничий часопис. 2017. № 4. С. 126–128 (дата звернення: 20.01.2022).
8. Медведєв К. В. Екологічні права громадян України: гарантії їх судового захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. К. В. Медведєв; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2018. 214 с. (дата звернення: 05.02.2022).
9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 13.02.2022 р.).
10. Міжнародний судовий форум «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (м. Київ, 7 листопада 2019 року) : зб. матеріалів. Київ, 2019. 192 с. (дата звернення 01.02.2022).
11. Питання охорони довкілля в практиці ЄСПЛ та їх вплив на судову практику в Україні. *Ecobusiness. Екологія підприємства*. Актуальні роз'яснення. 2020. URL: <https://ecolog-ua.com/news/pytannya-ohorony-dovkillya-v-praktyci-yespl-ta-yih-vplyv-na-sudovu-praktyku-v-ukrayini> (дата звернення: 10.12.2021)
12. Шомпол О. А. Міжнародно-правові засади забезпечення екологічних прав людини. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 83 (Частина II), 2009. С. 183–187 (дата звернення 20.01.2022)
13. Ярошенко А. С., Матвієнко Є. І., Кир'янова В. О. Особливості юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 131–134 (дата звернення 28.12.2021).
14. Environmental Rights. URL: <https://www.pachamama.org/environmental-rights> (дата звернення 13.12.2021).
15. Human Rights and the Environment. Електронний журнал. Oct 22, 2021. URL: <https://www.genevaenvironmentnetwork.org/resources/updates/human-rights-and-the-environment> (дата звернення: 10.12.2021).
16. Ukraine's hope for a green city lost amid devastated Mariupol's rubble. 03/14/2022. *Independent*. URL: <https://www.independent.co.uk> (дата звернення: 14.03.2022).

References

1. Andreytsev, V. I. (2017). *Ekolohichne parvo: kurs lekcii [Environmental law: Course of lectures: Textbook]*. Kyiv: Venturi [in Ukrainian].
2. Anisimova, G. V. (2018). *Zdiysnenia gromadanamy ekolohichnykh prav: avtoraferat... [Exercise of environmental rights by citizens: Author's abstract... dis. ... Cand. jurid. Science]*. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Voevodin, I. S. (2020). *Zakriplenja ekolohichnykh prav ludyny v miznarodnykh uniwel'salnykh aktach u haluzi zachystu navkolyshnjoho seredovycza. [Consolidation of environmental human rights in international universal acts in the field of environmental protection]*. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 9, 366-358 [in Ukrainian].
4. *Ekolohichne parvo Ukrainy [Environmental law of Ukraine. Academic course: Textbook]*. (2017). Second edition. For the head. ed. Yu.S. Shemshuchenko. K.: LLC «Publishing House» Legal Thought [in Ukrainian].
5. *Ekolohichne parvo Ukrainy [Environmental law of Ukraine: Textbook]* (2016). Kharkiv, 66-67 [in Ukrainian].

6. Zigriy, O., Kramarchuk, S. & Kramarchuk, T. (2020). *Poniattia ta struktura ekolohichnoho obov'iazku [The concept and structure of environmental duty. Current problems of jurisprudence]*, 3 (23), 131–136 [in Ukrainian].
7. Kalishuk, L. (2017). *Stavlenia ta rozvytok ekolohichnykh prav hromadian u nacionalnomu ta miznarodnomu pravi [Formation and development of environmental rights of citizens in national and international law. South Ukrainian Law Journal]*, 4, 126 -128 [in Ukrainian].
8. Medvede, K. V. (2018). *Ekolohichni prava hromadian Ukrainy: harantii ii sudovoho zachystu [Ecological rights of citizens of Ukraine: guarantees of their judicial protection]: dis. ... Cand. jurid. Science: 12.00.06.. Kyiv. v. T. Shevchenko. Kyiv* [in Ukrainian].
9. *Miznarodnyy pakt pro ekonomichni, socialni i kulturni prava [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]*. Ratified by the Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR, N 2148-VIII (2148-08) of 19.10.73. (1973). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].
10. *Miznarodnyy sudovyj forum: «Sudovyj zachyst pryrodnoho dovkilia ta ekolohichnykh prav». [International Judicial Forum: «Judicial Protection of the Natural Environment and Environmental Rights»]: Collection of materials.* (2019). Kyiv [in Ukrainian].
11. *Pytania ochorony dovkilia v praktyci ESPL ta jich vplyv na sudovu praktyku v Ukraini [Environmental issues in the case law of the European Court of Human Rights and their impact on judicial practice in Ukraine]* (2020). *Ecobuisness. – ekolohiia pidpryemstva – Ecobuisness. Ecology of enterprise.* Retrieved from <https://ecolog-ua.com/news/pytannya-ohorony-dovkillya-v-praktyci-yespl-ta-yih-vplyv-na-sudovu-praktyku-v-ukrayini> [in Ukrainian].
12. Shompol, O. A. (2009). *Miznarodno-pravovi zasady zabezpechenia ekolohichnykh prav ludyny [International legal principles of environmental human rights]. Current problems of international relations*, 83 (II), 183-187 [in Ukrainian].
13. Yaroshenko, A. S., Matvienko, E. I. & Kiryanova, V.O. (2020). *Osoblyvosti jurydychnoi vidpovidalnosti za porushenia ekolohichnoho zakonodavstva. [Features of legal liability for violation of environmental legislation]. Legal scientific electronic journal*, 1, 131-134 [in Ukrainian].
14. *Environmental Rights* (2022). Retrieved from <https://www.pachamama.org/environmental-rights> [in English].
15. *Human Rights and the Environment* (22 Oct 2021). Retrieved from <https://www.genevaenvironmentnetwork.org/resources/updates/human-rights-and-the-environment> [in English].
16. *Ukraine's hope for a green city lost amid devastated Mariupol's rubble.* (03/14/2022). *Independent.* Retrieved from <https://www.independent.co.uk> [in English].

Стаття надійшла до редакції 19.02.2022.

Олександра Олійничук,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри безпеки та правоохоронної
діяльності
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9359-7560>

Ольга Ронська,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри безпеки та правоохоронної
діяльності
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9856-3105>

ПРОТИПРАВНІ ДІЇ У СФЕРІ БАНКРУТСТВА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Окреслено деструктивний вплив банкрутства з корисливих мотивів на економіку країни. Розглянуто порушення вимог у сфері банкрутства: «фіктивне банкрутство», «приховування банкрутства», «умисне доведення до банкрутства». Здійснено порівняння змісту визначень їхніх понять та розмежування за певними критеріями. Акцентовано увагу на складнощах притягнення до кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства. На основі наведених аргументів обґрунтовано висновок про доцільність декриміналізації такого виду протиправного діяння.

Ключові слова: банкрутство, фіктивне банкрутство, приховування банкрутства, доведення до банкрутства.

Олійничук А., Ронская О.

Противоправные действия в сфере банкротства: концептуальные и сравнительно-правовые аспекты

В данной статье очерчено деструктивное влияние банкротства по корыстным мотивам на экономику страны. Рассмотрены нарушения требований в сфере банкротства: «фиктивное банкротство», «сокрытие банкротства», «преднамеренное доведение до банкротства». Произведено сравнение содержания определений их понятий и разграничение по ряду критериев. Акцентировано внимание на сложностях привлечения к уголовной ответственности за доведение до банкротства. На основе приведенных аргументов обоснован вывод о целесообразности декриминализации данного вида противоправного деяния.

Ключевые слова: банкротство, фиктивное банкротство, сокрытие банкротства, доведение до банкротства.

Oliynyshuk O., Ronska O.

Illegal actions in the field of bankruptcy: conceptual and comparative law aspects

The article is devoted to the issues of illegal actions in bankruptcy.

The aim of the article is to study the conceptual and comparative law aspects of illegal actions in the field of bankruptcy.

This article outlines the destructive impact of bankruptcy for selfish motives on the economy. Deliberately bankrupting a business entity is contrary to market laws, worsens the business climate in the country, and undermines investor confidence. Such situations often do not have local consequences, but can have a negative impact on the economy of the industry and / or region and the country as a whole.

Violations of bankruptcy requirements are considered, namely: “fictitious bankruptcy”, “concealment of bankruptcy”, “making bankrupt”. A comparison of the content of definitions of their concepts and differentiation by a number of criteria. It is concluded that all concepts refer to acts of illegal nature in bankruptcy proceedings, which are a deviation from good economic practice; in all types of illegal actions related to bankruptcy, there is emphasis on “great

material damage” to creditors or the state; “fictitious bankruptcy” and “making bankrupt” are somewhat opposed in their content to “concealment of bankruptcy”; “fictitious bankruptcy” and “concealment of bankruptcy” in accordance with current legislation are administrative offenses, while “making bankrupt” is a criminal offense; in all three cases, a fine is provided, and in the event of making bankrupt, the penalty is accompanied by deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for up to three years.

It is reasonably stated that there are significant difficulties in proving the fact of making bankrupt of a business entity. The data of the Unified State Register of Judgments in this category of cases were studied and it was established that during the period from 01.01.2012 to 01.01.2022 no verdict was passed. The conclusion is made about the expediency of decriminalization of making bankrupt and transfer of this offense to the administrative legal and economic legal planes.

Keywords: *bankruptcy, fictitious bankruptcy, concealment of bankruptcy, making bankrupt.*

Постановка проблеми. Кризові явища в економіці, спричинені зокрема пандемією COVID-19, виступають потужним генератором загроз економічній безпеці підприємств, а відтак чимало з них втрачають здатність конкурувати, розвиватися, забезпечувати власну платоспроможність, задовольняти вимоги кредиторів та банкрутують. Банкрутство суб'єктів господарювання є свідченням неспроможності їхнього подальшого функціонування та водночас виступає своєрідним механізмом очищення ринку.

Впродовж останніх років про банкрутство почали оголошувати всесвітньо відомі бренди. Так, британський ритейлер Arcadia Group, у складі якого є бренди Topman, TopShop, Burton, Dorothy Perkins, Miss Selfridge, Wallis, Evans і Outfit, оголосив про банкрутство, що можна визнати одним із найбільш потужних обвалів роздрібною торгівлі у Сполученому Королівстві з початку пандемії. Також один зі світових лідерів із оренди автомобілів Hertz Global Holdings Inc. у травні 2020 року оголосив про початок процедури банкрутства. Фінансові труднощі компанії були спричинені суттєвим зниженням попиту на її послуги під час пандемії [14]. Щодо значної кількості відомих українських компаній також було порушено справу про банкрутство, зокрема відкрито провадження у справі про банкрутство компанії «Пакко холдинг», яка керувала мережею магазинів «Пакко» та «Вопак», ТОВ «Курганський бройлер» (потужного виробника м'яса птиці на сході України), Одеського олійноекстракційного заводу, який займається виробництвом масел та жирів та ін. [1].

Водночас процедуру банкрутства можна використовувати також з корисливими мотивами з порушенням законодавства та принципів доброчесності господарської діяльності. Суб'єктивний чинник банкрутства має деструктивний вплив на розвиток економіки, адже руйнує концептуальні засади підприємництва – отримання прибутку у результаті взаємовигідних партнерських відносин між учасниками фінансово-господарських операцій, які при цьому виступають у ролях боржника та кредитора. Навмисне доведення суб'єкта господарювання до банкрутства суперечить ринковим законам, погіршує бізнес-клімат у країні, підриває довіру інвесторів. Такі ситуації часто зумовлюють не локальні наслідки, а можуть негативно позначатися на економіці галузі чи/та регіону і загалом країни. Відтак дослідження різних спектрів банкрутства має актуальне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема банкрутства відображена в економічному та юридичному контекстах. Так, Р. Б. Поляков дослідив становлення конкурсного процесу (процедури банкрутства) та його розвиток у 1990-х роках у незалежній Україні [16] та разом з В. В. Радзивілюк розглянув проблеми застосування господарсько-процесуальних норм у процедурі банкрутства (неплатоспроможності) [17]. В. В. Кудрявцева, Ж. П. Бернацька розглянули Кодекс України з процедур банкрутства крізь призму антикорупційного реформування системи неплатоспроможності [11]. А. Д. Марушев розглянув особливості визначення способів вчинення злочинів з доведення до банкрутства [12]. С. В. Черкашин надав кримінально-правову характеристику доведення до банкрутства [19]. О. В. Кришевич, І. О. Рощина розглянули розмежування доведення до банкрутства та шахрайства [10]. У ракурсі цього дослідження перебуває сукупність порушень вимог у сфері банкрутства суб'єктів господарської діяльності.

Мета статті полягає у дослідженні концептуальних та порівняльно-правових аспектів протиправних дій у сфері банкрутства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Кодексі України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. визначено, що: «банкрутство – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури» [7]. Дещо вужче тлумачення банкрутства з огляду на відсутність згадок про про-

цедури санації та реструктуризації, але, фактично, аналогічне за змістом, подане в Господарському кодексі України (ГКУ) (ч. 2 ст. 209) [2].

Справи про банкрутство розглядають господарські суди у порядку, передбаченому Господарським процесуальним кодексом України (ГПКУ) від 06.11.1991 р. №1798-ХІІ з урахуванням особливостей, встановлених Кодексом України з процедур банкрутства. Ст. 247 ГПКУ визначає, що справи про банкрутство не можуть бути розглянуті у порядку спрощеного позовного провадження [3]. Водночас ГКУ (ст. 209) закріплює, що: «суб'єктом банкрутства (банкрутом) може бути лише суб'єкт підприємницької діяльності. Не можуть бути визнані банкрутом казенні підприємства» [2]. Ст. 215 ГКУ встановлює відповідальність за порушення законодавства про банкрутство. Так, зокрема, вказано, що: «У випадках, передбачених законом, суб'єкт підприємництва – боржник, його засновники (учасники), власник майна, а також інші особи несуть юридичну відповідальність за порушення вимог законодавства про банкрутство, зокрема фіктивне банкрутство, приховування банкрутства або умисне доведення до банкрутства» [2].

Отже, чинне законодавство до порушень вимог у сфері банкрутства відносить: «фіктивне банкрутство», «приховування банкрутства», «умисне доведення до банкрутства». Порівняння змісту визначень цих понять, поданих в ГКУ та Методичних рекомендаціях щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства (далі – Методичні рекомендації) [13], а також відповідних положень Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУАП) [8] і Кримінального кодексу України (ККУ) [9] дає змогу зробити такі висновки:

1) всі поняття позначають дії неправомірного характеру у процедурах, пов'язаних із банкрутством, які є відхиленням від доброчесної господарської практики. Очевидно, що вони скеровані протиправним умислом зацікавленої (зацікавлених) особи (осіб). Керуючись корисливим мотивом, суб'єкти цих правопорушень вчиняють діяння, спрямовані на досягнення певних сприятливих для себе наслідків, які водночас суперечать концептуальним засадам підприємництва;

2) у всіх видах неправомірних дій, пов'язаних з банкрутством, акцентується увага на «великій матеріальній шкоді» кредиторам або державі. Відтак, саме розмір шкоди є ключовою кваліфікуючою ознакою. У примітці до ст. 166-17 «Фіктивне банкрутство» КУАП вказано, що: «матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [8]. Аналогічне визначення міститься і в примітці ст. 219 ККУ «Доведення до банкрутства» [9]. Виходячи з положення Податкового кодексу України (ПКУ), що неоподатковуваний мінімум доходів громадян (НМДГ), вказаний в диспозиції норм для настання адміністративної і кримінальної відповідальності, встановлюється на рівні податкової соціальної пільги – 1/2 прожиткового мінімуму для працездатних осіб станом на 1 січня поточного року [15], що на 01.01.2022 р. становив 1240,50 грн., то «велика матеріальна шкода» в грошовому вимірнику на цю дату еквівалентна 620250 грн. і більше;

3) «фіктивне банкрутство» та «умисне доведення до банкрутства» за своїм змістом дещо протиставлені «приховуванню банкрутства». Обґрунтуванням є наявність відмінного мотиву: якщо фіктивне банкрутство та умисне доведення до банкрутства вчиняються здебільшого з метою невиконання зобов'язань перед кредиторами та державою, то приховування банкрутства має на меті укриття факту стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарювання;

4) «фіктивне банкрутство» та «приховування банкрутства» відповідно до чинного законодавства становлять склад адміністративних правопорушень, передбачених ст. 166-17 «Фіктивне банкрутство» та ст. 164-15 «Приховування стійкої фінансової неспроможності» КУАП, тоді як «умисне доведення до банкрутства» є кримінально караним діянням, відповідальність за яке передбачено ст. 219 «Доведення до банкрутства» ККУ. Таким чином, законодавець оцінює «фіктивне банкрутство» та «приховування банкрутства» як діяння, що посягають на «громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління» (ст. 9 КУАП) [8], а «умисне доведення до банкрутства» як «суспільно небезпечне винне діяння» (ст. 11 ККУ) [9];

5) у всіх трьох випадках передбачено накладення штрафу, а при доведенні до банкрутства покарання супроводжується ще й «позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років». При цьому за досліджувані правопорушення мінімальний розмір штрафу – сімсот п'ятдесят неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а максимальний – чотири тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Узагальнену характеристику досліджуваних правопорушень відображено у табл. 1.

Таблиця 1

Розмежування понять «фіктивне банкрутство», «приховування банкрутства», «умисне доведення до банкрутства»*

Критерії розмежування	Фіктивне банкрутство	Приховування банкрутства	Умисне доведення до банкрутства
Джерела нормативного регулювання	КУАП, ГКУ, Методичні рекомендації	КУАП, ГКУ, Методичні рекомендації	ККУ, ГКУ, Методичні рекомендації
Вид правопорушення	адміністративне	адміністративне	кримінальне
Об'єктивна сторона правопорушення	неправдива заява до суду щодо нездатності виконати свої зобов'язання при фактичній платоспроможності	приховування стійкої фінансової неспроможності шляхом подання недостовірних відомостей (Методичні рекомендації) або неподання до господарського суду у встановлений строк заяви про порушення справи про банкрутство юридичної особи у законодавчо передбачених випадках (КУАП)	вчинення дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності
Суб'єкт правопорушення	суб'єкт підприємництва (ГКУ); засновник (учасник) або службова особа суб'єкта господарської діяльності, а також громадянин – підприємець (Методичні рекомендації)	громадянин-засновник (учасник) або службова особа суб'єкта господарської діяльності (Методичні рекомендації)	громадянин-засновник (учасником) або службова особа суб'єкта господарської діяльності (Методичні рекомендації; ККУ)
Сторона, якій завдано шкоду	кредитор або держава (Методичні рекомендації)	підприємство-кредитор (Методичні рекомендації; КУАП)	держава чи кредитор (Методичні рекомендації; ККУ)
Санкція	штраф (від 750 до 2000 НМДГ)	штраф (від 2000 до 3000 НМДГ)	штраф (від 2000 до 4000 НМДГ) з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 років.

*Джерело: авторське узагальнення на основі [2; 8; 9; 13].

Отже, згідно з табл. 1, умисне вчинення дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, яке кваліфікується як доведення його до банкрутства, становить суспільну небезпеку та посягає на суспільні відносини у сфері господарської діяльності. За твердженням Д. Трута, А. Молчанова: «У сучасних українських реаліях питання доведення до банкрутства та відповідальних у ньому стоїть гостро як ніколи. Фінансові аналітики очікують, що в перспективі найближчих двох років кожні 195 із 200 українських справ про банкрутство завершуватимуться ліквідацією боржника із втратою кредиторами 50 – 70% від вартості їх вимог. Вже зараз практично кожна українська справа про банкрутство так чи інакше підпадає під одну чи кілька формальних ознак доведення до банкрутства» [18]. Такі ознаки спостерігаються, зокрема, у ситуації з ПрАТ «Івано-Франківський арматурний завод», яке є одним із провідних виробників різних видів трубопровідної арматури в Україні. Його продукцію використовують підприємства нафтогазової промисловості, хімічні, енергетичні та водопостачальні підприємства, затребувана вона й у роботі металургійної галузі. На підприємстві працює близько 250 осіб [6]. Однак впродовж останніх 2 років підприємство фактично припинило свою діяльність, незважаючи на укладені контракти на замовлення з чеськими, українськими підприємствами, Рівненською АЕС. З грудня 2020 р. припинилася виплата зарплати працівникам і заборгованість досягла 8 млн грн. Усунення керівництва від виконання обов'язків, відключення електропостачання, недопуск працівників до робочих місць спонукало робочий колектив звернутися до депутатів Івано-Франківської міської ради, які направили звернення до прем'єр-міністра Д. Шмигала та голови СБУ І. Баканова щодо критичної ситуації, яка склалася на ПрАТ «Івано-Франківський арматурний завод», та проведення «перевірки можливих спроб умисного знищення стратегічно важливого підприємства та створення умов для виплати заробітної плати та відновлення роботи підприємства» [4].

На практиці досить важко притягнути до кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства. Складність такої категорії кримінальних проваджень полягає в наступному:

1) значна кількість компаній в Україні у складі засновників мають інших юридичних осіб, а також складну міжнародну структуру власності й управління, а суб'єктом кримінального правопорушення може бути тільки фізична осудна особа;

2) необхідність доведення правоохоронними органами умислу (доволі часто об'єктивно неможливо визначити обставини укладання правочину, які суперечать ринковим умовам, умисної бездіяльності службових осіб); причинно-наслідкового зв'язку між окремими діями (управлінськими рішеннями) та «стійкою фінансовою неспроможністю», яка, як відомо, може відбутися і в результаті дії несприятливих ринкових факторів, нестабільної ситуації в державі, недобросовісних дій з боку контрагентів, проте не завжди – виключним наслідком певних дій вищевказаних суб'єктів; корисливого мотиву (тобто що дійсно особа або треті особи отримали (мали отримати) особисту вигоду, чи пов'язані треті особи – вигодонабувачі із суб'єктом правопорушення); складність визначення шкоди в нібито фіктивних правочинах, де передбачено невинуватого тривалий строк виконання зобов'язань протилежною стороною; або укладення та виконання правочинів за відсутності «економічної доцільності»;

3) судова практика за цим питанням сформувалася таким чином, що перед вироком суду має бути постановою господарського суду про визнання суб'єкта господарської діяльності банкрутом. Проте не завжди мається на увазі комерційна компанія, оскільки відомий випадок, коли банкрутом було визнано неприбуткову організацію. У такому разі службову особу не було притягнуто до відповідальності за ст. 219 ККУ, тому що диспозиція такої норми передбачає доведення до банкрутства саме суб'єкта господарської діяльності [18].

Отже, вищезазначене дає змогу стверджувати про наявність значних труднощів у доказуванні факту умисного доведення до банкрутства суб'єкта господарської діяльності. Відтак, ми дослідили дані Єдиного державного реєстру судових рішень за цією категорією справ і встановлено, що впродовж періоду з 01.01.2012 р до 01.01.2022 р. не було винесено жодного вироку [5]. Це вказує на рідкісне застосування такої кримінально-правової норми на практиці. Таким чином, постає питання доцільності декриміналізації доведення до банкрутства і переведення цього правопорушення в адміністративно-правову та господарсько-правову площину. На наш погляд, це сприятиме удосконаленню кримінального законодавства та його «актуалізації»; оптимізації суддівської діяльності через уникнення тривалого кримінального судочинства, що потребує значних коштів, часу та засобів; дасть змогу розвантажити діяльність правоохоронних органів. Проте важливою умовою є забезпечення належної реакції на такі протиправні дії у сфері банкрутства, закріплення законодавцем відповідного складу адміністративного правопорушення та адміністративного стягнення.

Висновки. Отже, банкрутство, з одного боку, можна розглядати як природний процес очищення ринку від суб'єктів господарювання, які не здатні швидко адаптуватися до мінливих умов ринку та відповідати встановленим тенденціям, реагувати на виклики та загрози, нейтралізувати їх, а з іншого боку, у випадку вчинення неправомірних дій у сфері банкрутства, можна це розцінювати як загрозу економічній безпеці держави, регіону чи галузі, адже це порушує принципи доброчесної господарської практики, погіршує бізнес-клімат, підриває довіру інвесторів. У ході дослідження проаналізовано законодавчо визначені порушення вимог у сфері банкрутства: «фіктивне банкрутство», «приховування банкрутства», «умисне доведення до банкрутства», проведено розмежування за рядом критеріїв, що дало змогу дійти висновку про різну оцінку законодавцем їхньої шкоди суспільним інтересам і, відповідно, встановлення різних видів відповідальності: адміністративної (за фіктивне банкрутство та приховування банкрутства) і кримінальної (за доведення до банкрутства). Водночас обґрунтовано доцільність декриміналізації доведення до банкрутства з огляду на значні труднощі притягнення до кримінальної відповідальності та відсутність вироків за цією категорією справ впродовж останнього десятиліття, проте за умови забезпечення адекватної реакції на неправомірні дії такого характеру та встановлення відповідного складу адміністративного правопорушення та адміністративного стягнення.

Список використаних джерел

1. Банкрутство у листопаді: мережа магазинів «Пакко» не впоралась з боргами, а МВФ чекає від уряду повернення активів збанкрутілих банків. Банкрутство&Ліквідація в Україні. 07.12.2021. URL: <https://bankruptcy-ua.com/articles/18215> (дата звернення: 05.02.2022).
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003. №436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>(дата звернення: 05.02.2022).
3. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991. №1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 06.02.2022).
4. Доводять до банкрутства арматурний завод: Франківська міськрада просить Шмигала і СБУ відреагувати. 24.12.2021. URL: <https://bankruptcy-ua.com/news/18343> (дата звернення: 05.02.2022).

5. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 06.02.2022).
6. Івано-Франківський арматурний завод, ПрАТ. URL: <https://www.ua-region.com.ua/00218271> (дата звернення: 07.02.2022).
7. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 07.02.2022).
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. №8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 07.02.2022).
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 07.02.2022).
10. Кришевич О. В., Рощина І. О. Доведення до банкрутства: кримінально-правовий аспект та розмежування з шахрайством. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2015. № 1. С. 143–147.
11. Кудрявцева В. В. Бернацька Ж. П. Кодекс України з процедур банкрутства, як спроба антикорупційного реформування системи неплатоспроможності. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : Юридичні науки. 2020. № 10. С. 38–43.
12. Марушев А. Д. Особливості визначення способів вчинення злочинів з доведення до банкрутства. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. 2016. Вип. 22. С. 166–169.
13. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджені Наказом Міністерства економіки України 19.01.2006 №14 (у редакції наказу Міністерства економіки України 26.10.2010 №1361). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06#Text> (дата звернення: 09.02.2022).
14. Морковник Х. Гучні банкрутства 2020: які компанії вилетіли в трубу, які – вибралися з боргової ями. 16.12.2020. URL: <https://thepage.ua/ua/business/yaki-kompaniyi-viletily-v-trubu-yaki-vibralisya-z-borgovoyi-yami> (дата звернення: 09.02.2022).
15. Податковий кодекс України від 02.12.2012. №2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 09.02.2022).
16. Поляков Р. Б. Становлення конкурсного процесу (процедури банкрутства) та його розвиток у 1990-х роках в незалежній Україні. Економіка та право. 2020. № 3. С. 27–33.
17. Радзивілюк В. В., Поляков Р. Б. Проблеми застосування господарсько-процесуальних норм у процедурі банкрутства (неплатоспроможності). Право України. 2020. № 7. С. 147–158.
18. Трут Д., Молчанов А. Доведені до краю: проблеми відповідальності за доведення до банкрутства в українських реаліях. Юрист&Закон. 2017. № 42. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010933 (дата звернення: 09.02.2022).
19. Черкашин С. В. Кримінально-правова характеристика доведення до банкрутства. Право і суспільство. 2016. № 1. С. 208–213.

References

1. Bankrutstvo u lystopadi: merezha mahazyniv «Pakko» ne vporalas z borhamy, a MVF chekaie vid uriadu povernennia aktyviv zbankrutilykh bankiv [Bankruptcy in November: the Pakko chain of stores has failed to cope with debt, and the IMF is waiting for the government to return the assets of bankrupt banks]. *Bankrutstvo & Likvidatsiia v Ukraini – Bankruptcy & Liquidation in Ukraine*. 07.12.2021. Retrieved from: <https://bankruptcy-ua.com/articles/18215> [in Ukrainian].
2. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003. №436-IV* [Economic Code of Ukraine of January 16, 2003 №436-IV.]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].
3. *Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 06.11.1991. №1798-XII*. [Economic Procedural Code of Ukraine of November 6, 1991 №1798-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian].
4. *Dovodiats do bankrutstva armaturnyi zavod: Frankivska miskrada prosyt Shmyhalia i SBU vidreahuvaty* [The valve plant is being bankrupted: the Frankivsk City Council asks Shmygal and the SBU to react]. 24.12.2021. Retrieved from <https://bankruptcy-ua.com/news/18343> [in Ukrainian].
5. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/> [in Ukrainian].

6. *Ivano-Frankivskiy armaturnyi zavod, PrAT [Ivano-Frankivsk Valve Plant, PJSC]*. Retrieved from <https://www.ua-region.com.ua/00218271> [in Ukrainian].
7. *Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva vid 18.10.2018. № 2597-VIII. [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures dated 18.10.2018 № 2597-VIII]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> [in Ukrainian].
8. *Kodeks Ukrainy pro administrativni pravoporushennia vid 07.12.1984. №8073-X [Code of Ukraine about Administrative Offenses of 07.12.1984 №8073-X]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
9. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001. №2341-III [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001 №2341-III]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
10. Kryshevych, O. V. & Roshchyna, I. O. (2015). Dovedennia do bankrutstva: kryminalno-pravovy aspekt ta rozmezhuвання z shakhraistvom [Bankruptcy: criminal law aspect and delimitation with fraud]. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo – Legal Bulletin. Air and space law, 1*, 143-147. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2015_1_29 [in Ukrainian].
11. Kudriavtseva, V. V. & Bernatska, Zh. P. (2020). Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva, yak sprobа antykoruptsiinoho reformuvannia systemy neplatospromozhnosti [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, as an attempt to anti-corruption reform of the insolvency system]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriya : Yurydychni nauky – International scientific journal «Internauka». Series: Legal Sciences, 10*, 38-43. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjju_2020_10_7 [in Ukrainian].
12. Marushev, A. D. (2016). Osoblyvosti vyznachennia sposobiv vchynennia zlochyniv z dovedennia do bankrutstva [Features of determining the methods of committing crimes of bankruptcy]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Pravo – Bulletin of Karazin Kharkiv National University. Series: Law, 22*, 166-169. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2016_22_43 [in Ukrainian].
13. *Metodychni rekomendatsii shchodo vyiavlennia oznak neplatospromozhnosti pidpriemstva ta oznak dii z prykhovuvannia bankrutstva, fiktivnoho bankrutstva chy dovedennia do bankrutstva, zatverdzeni Nakazom Ministerstva ekonomiky Ukrainy 19.01.2006 №14 (u redaktsii nakazu Ministerstva ekonomiky Ukrainy 26.10.2010 №1361) [Methodical recommendations on identifying signs of insolvency of the enterprise and signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or bringing to bankruptcy, approved by the Order of the Ministry of Economy of Ukraine 19.01.2006 №14 (as amended by the order of the Ministry of Economy of Ukraine 26.10.2010 361361)]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06#Text> [in Ukrainian].
14. Morkovnyk, Kh. (2020). Huchni bankrutstva 2020: yaki kompanii vyletily v trubu, yaki – vybralysia z borhovoi yamy [Loud bankruptcies 2020: which companies flew into the pipe, which got out of debt]. 16.12.2020. Retrieved from <https://thepage.ua/ua/business/yaki-kompaniyyi-vyletili-v-trubu-yaki-vybralysia-z-borhovoyi-yami> [in Ukrainian].
15. *Podatkovy kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] vid 02.12.2012. №2755-VI*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].
16. Poliakov, R. B. (2020). Stanovlennia konkursnogo protsesu (protsedury bankrutstva) ta yoho rozvytok u 1990-kh rokakh v nezalezhnii Ukraini [Formation of the bankruptcy process (bankruptcy proceedings) and its development in the 1990s in independent Ukraine]. *Ekonomika ta pravo – Economics and law, 3*, 27-33. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpr_2020_3_5 [in Ukrainian].
17. Radzyviliuk, V. V. & Poliakov, R. B. (2020). Problemy zastosuvannia hospodarsko-protsesualnykh norm u protseduri bankrutstva (neplatospromozhnosti). *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 7*, 147-158 [in Ukrainian].
18. Trut, D. & Molchanov, A. (2017). Dovedeni do kraiu: problemy vidpovidalnosti za dovedennia do bankrutstva v ukrainskykh realiakh [Criminal-legal characteristics of bankruptcy]. *Yuryst & Zakon – Lawyer & Law*. Retrieved from https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010933 [in Ukrainian].
19. Cherkashyn, S. V. (2016). Kryminalno-pravova kharakterystyka dovedennia do bankrutstva [Criminal-legal characteristics of bankruptcy]. *Pravo i suspilstvo – Law and society, 1*, 208-213. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_1_38 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.02.2022.

Лілія Паращук,

кандидат юридичних наук,

викладач кафедри цивільного права і процесу

Західноукраїнського національного

університету

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2269-1626>

Іванна Чапля,

студентка юридичного факультету

Західноукраїнського національного

університету

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРУ ПРО СУРОГАТНЕ МАТЕРИНСТВО В КОНТЕКСТІ ГАРМОНІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Розглянуто проблему правового регулювання відносин з надання послуг сурогатного материнства в Україні. З'ясовано, що нині в нашій державі відсутня чітка регламентація інституту сурогатного материнства, що на практиці призводить до порушення прав сторін договору про сурогатне материнство, а також створює загрозу правам дітей, народжених у результаті застосування методу сурогатного материнства. Незважаючи на відсутність комплексного регулювання сурогатного материнства в Європейському Союзі, врахування позитивного досвіду європейських країн, а також практики Європейського Суду з прав людини сприятиме наближенню вітчизняного законодавства у сфері сурогатного материнства до європейських стандартів захисту прав людини.

Ключові слова: сурогатне материнство, договір про сурогатне материнство, сурогатна дитина, репродуктивні технології, послуга.

Paraschuk L., Chaplia I.

Problematic aspects of legal regulation of the surrogacy agreement in the context of harmonization of Ukrainian legislation with the legislation of the European Union

One of the types of assisted reproductive technologies is surrogacy. Despite the fact that surrogacy has been used worldwide for centuries and promotes the right of a person to paternity / maternity, at present the attitude to it in different countries remains ambiguous - from a strict ban on its use to the use of surrogacy on a commercial basis.

The aim of the article is to study the problematic aspects of the legal regulation of the surrogacy agreement in Ukraine, to study the European experience in regulating legal relations that arise in the process of exercising the right to surrogacy.

The problem of legal regulation of relations on the provision of surrogacy services in Ukraine is considered. It was found that today in our country there is no clear regulation of the institution of surrogacy, which in practice violates the rights of the parties to the surrogacy agreement, as well as threatens the rights of children born as a result of surrogacy. Despite the lack of comprehensive regulation of surrogacy in the European Union, taking into account the positive experience of European countries and the case law of the European Court of Human Rights will contribute to the approximation of domestic legislation on surrogacy to European human rights standards.

The study concluded that the improvement of surrogacy in Ukraine should be improved by adopting a separate law that will take into account all important aspects related to the rights and obligations of the parties to the surrogacy agreement and the surrogate child.

Keywords: surrogacy, surrogacy agreement, surrogate child, reproductive technologies, service.

Постановка проблеми. З розвитком репродуктивних технологій у медицині з'являються нові можливості. За цими швидкими темпами право не завжди встигає своєчасно та адекватно врегулювати правовідносини, пов'язані з появою нових медичних явищ. Це стосується також такого виду допоміжних ре-

продуктивних технологій, як сурогатне материнство, виникнення якого актуалізувало проблеми, пов'язані з реалізацією права на сурогатне материнство.

Репродуктивні технології, що охоплюють штучне запліднення та сурогатне материнство, ставлять під загрозу права та свободи людини, а отже, потребують чіткого правового регулювання. Незважаючи на багаторічну практику застосування в нашій державі методики сурогатного материнства, це питання на законодавчому рівні недостатньо врегульоване, що створює прогалини не лише юридичного, а й морально-етичного характеру. Запозичення європейського досвіду регулювання правовідносин сурогатного материнства сприятиме створенню якісного правового підґрунтя для договірних відносин сурогатного материнства в нашій державі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти досліджуваної нами проблематики вивчали такі науковці, як: Н. Квіт, О. Рябенко, Ю. Савелова, І. Степанов, Ю. Таланов, Н. Федорченко та ін.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів правового регулювання договору про сурогатне материнство в Україні, вивчення європейського досвіду регулювання правовідносин, які виникають у процесі реалізації права на сурогатне материнство.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні у вітчизняному законодавстві відсутнє поняття «сурогатне материнство». 28 грудня 2021 р. у Верховній Раді України було зареєстровано Проект Закону про допоміжні репродуктивні технології № 6475, яким сурогатне (змішане) материнство визначається як методика допоміжних репродуктивних технологій, у результаті якої ембріон людини, зачатий генетичними батьками за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, переноситься в організм сурогатної (замінної) матері для виношування і народження дитини [1]. Ю. Таланов, узагальнивши наукові позиції вчених-правників, розкриває це поняття як запліднення генетично сторонньої жінки (без використання її біологічного матеріалу) шляхом імплантації або трансплантації ембріона з використанням генетичного матеріалу чоловіка та жінки, які перебувають у шлюбі, з метою виношування і народження дитини, яка надалі буде визнана такою, що походить від подружжя, на підставі відповідного договору між подружжям та сурогатною матір'ю [2, с. 361].

На основі аналізу вищенаведених понять, спостерігаємо виправдану позицію щодо виключення можливості генетичного зв'язку ембріона із сурогатною матір'ю, що унеможливує у майбутньому оспорування нею материнства на підставі кровного споріднення. Водночас у запропонованих поняттях різняться підходи щодо суб'єктного складу донорів генетичного матеріалу. Запропонований науковий підхід ґрунтується на закріпленому у Сімейному кодексі України (далі – СК України) (ч. 2 ст. 123) положенні, що в організм іншої жінки переноситься ембріон людини, зачатий саме подружжям (чоловіком та жінкою) [3]. Однак це не підтримано в законопроекті, у сучасній вітчизняній медичній практиці також застосовуються інші способи використання генетичного матеріалу, зокрема сперми чоловіка та яйцеклітини донора, сперми донора та яйцеклітини дружини. Тому в разі набуття чинності законопроекта коло осіб, які можуть бути залучені до цього процесу, розшириться, що, на наше переконання, є невиправданим.

Незважаючи на те, що існування сурогатного материнства корінням сягає в глибоку давнину і в тій чи іншій формі його використовували в різних країнах світу, сьогодні ставлення до такого інституту неоднозначне – від суворої заборони, зокрема у Франції, Італії, Швеції, використання альтруїстичного сурогатного материнства – Канада, Великобританія, Бельгія, до застосування, наприклад, в Україні методу сурогатного материнства на комерційній основі.

Свідченням вищезгаданого підходу до все ще дискусійного питання можливості застосування у конкретній країні методу сурогатного материнства є звіт Сенату Франції (від 25.06.2008 р.). У ньому пропонувався дозволити сурогатне материнство для подружніх пар фертильного віку, які з медичних причин не можуть мати власних дітей. Звертає на себе увагу те, що такі пари повинні були б укласти договір, схожий за правовою природою на усиновлення, і суддя мав надати їм дозвіл на перенесення ембріона в організм сурогатної матері [4, с. 40]. Однак навіть такий більш контрольований, ніж просто укладання договору про сурогатне материнство, підхід не було підтримано у вищезазначеній країні.

Заборона застосування сурогатного материнства не підтверджує, що в конкретній країні відсутня або в інший спосіб вирішена проблема реалізації права на батьківство / материнство подружжям, яке за медичними показниками не може самостійно народити дитину. Подібні заборони призвели до того, що подружні пари масово виїжджають за кордон у країни, де вони можуть отримати шанс реалізувати своє право на батьківство / материнство. Однією з таких країн є Україна, в якій відсутність чіткої регламентації сурогатного материнства, корупційність, зубожіння населення та зниження морального рівня суспільства дає змогу іноземним парам вирішувати дану проблему за межами власної країни.

Якщо на боці замовників виступає іноземне подружжя, народження дитини у законний спосіб і відсутність претензій з боку сурогатної матері ще не гарантує того, що ці особи без перешкод набудуть статусу батьків у своїй країні. Прикладом є рішення Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справах *Mennesson v. France*, *Labassee v. France*, обставини яких стосувалися відмови Франції визнати відносини батько-дитина, законно встановлені за кордоном [5]. Незважаючи на те, що в обох випадках Суд із посиланням на статтю 8 Європейської конвенції з прав людини (право на повагу до приватного та сімейного життя) визнавав порушення зазначеної статті щодо права дітей на повагу до їх приватного життя, [вважав, що це протиріччя підривало ідентичність дітей у французькому суспільстві, зазначав, що прецедентне право повністю виключало створення законних відносин між дітьми, народженими внаслідок законного методу сурогатного материнства за кордоном і їх біологічним батьком, що перевищувало широкі межі розсуду держав в сфері рішень стосовно сурогатного материнства] [5], країни, де заборонене сурогатне материнство, й надалі докладатимуть максимум зусиль, щоб мінімізувати випадки застосування такого виду репродуктивної технології як такого, що на їх думку, порушує права дітей та сурогатної матері.

Зростаюча кількість справ у ЄСПЛ, пов'язаних із сурогатним материнством, відсутність комплексного регулювання відносин сурогатного материнства на міжнародному рівні та єдиної позиції європейського співтовариства щодо інституту сурогатного материнства, вказує на складність та багатоаспектність досліджуваного питання, яке стосується різних площин – моральної, етичної, юридичної.

Сурогатне материнство лише поверхнево регулюється законодавством України. Ст. 123 СК України визначає суб'єктний склад договору про сурогатне материнство та вимогу щодо виключення можливості генетичного зв'язку сурогатної матері з виношуваною нею дитиною [3], Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) – основні вимоги до договору, зокрема: ст. ст. 3, 6, 627 спрямовані на забезпечення свободи договору [6]. Серед нормативних актів, які регулюють репродуктивні технології, можна виокремити наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» № 787 від 09 вересня 2013 року [7].

Главою 63 ЦК України «Договори про надання послуг» (правова природа договору про сурогатне материнство є наближеною до договору про надання послуг) встановлено загальні положення про договір про надання послуг, тому їх можна застосовувати до такого виду правовідносин. Так, відповідно до ст. 901 ЦК України за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором [6].

На основі підходів до питання якості послуг, запропонованих Н. Федорченко, а саме: якість надання послуг необхідно пов'язувати з фактом досягнення або недосягнення певного результату; якість надання послуг слід визначати через оцінку лише поведінки (дій, операцій, діяльності) виконавця; якість надання послуг в одних випадках визначатиметься через досягнення (або недосягнення) передбачуваного результату, а в інших – необхідно піддавати оцінці тільки поведінку виконавця (залежно від конкретних обставин виконання певного зобов'язання) [8, с. 302] стає можливим встановлення, що саме вважатиметься якістю надання послуги в процесі виконання договору про сурогатне материнство. Оскільки подружжя, яке виступає замовником послуги, заінтересоване не стільки у поведінці виконавця послуги (сурогатної матері) – хоча вона піддається суворому контролю, зокрема з боку медичного закладу, який забезпечує діяльність щодо медичного обстеження, запліднення, медичного обслуговування протягом вагітності та родів, забезпечення житлом та ін., скільки в результаті – народженні здорової дитини.

У такому контексті виникає питання – чи можна вважати, що надана сурогатною матір'ю послуга є якісною, якщо вона дотримувалась усіх необхідних вимог, однак, наприклад, стався викидень, дитина народилася мертвою або з певними вадами розвитку? Тобто за якісно наданої послуги відсутній очікуваний замовниками результат. На нашу думку, це мають враховувати усі сторони договору сурогатного материнства, особливістю надання послуги сурогатного материнства є відсутність наперед передбачуваного результату у вигляді народження здорової дитини. Замовники – подружжя – наперед мають бути поінформовані про можливі негативні для них наслідки застосування методу сурогатного материнства і про обов'язок сприйняти будь-які наслідки так, як би вони самі народили власну дитину. Це особливий вид послуги – такий, що пов'язаний з народженням нового самостійного суб'єкта. Тому, вважаємо, що якість надання послуги сурогатною матір'ю має визначатись лише через оцінку її поведінки протягом усього періоду дії такого договору.

На основі аналізу положень договорів, які укладають клініки (благодійні фонди), І. Степанов та Ю. Савелова виокремлюють такі основні положення договору про сурогатне материнство: предмет договору – надання сурогатною матір'ю послуг з виношування дитини та передача дитини генетичним батькам після її народження; умови виношування дитини: місце проживання сурогатної матері, умови життя, витрати, медичний супровід вагітності; порядок розрахунків між сторонами: сума компенсації за виношування дитини, оплата медичних послуг, страхування життя та здоров'я, поточні витрати протягом вагітності тощо; права та обов'язки сурогатної матері та генетичних батьків: право вивозу дитини за кордон, право на інформування про стан здоров'я плоду та сурогатної матері під час вагітності тощо; відповідальність сторін за невиконання умов договору; конфіденційність, страхування, порядок передачі та реєстрації дитини, можливо, право на відвідування дитини сурогатною матір'ю [9].

За правовою природою договір про сурогатне материнство є цивільно-правовим. Але, не зважаючи на те, що він частково регулюється СК України та ЦК України, це питання потребує самостійного врегулювання шляхом доповнення зазначених законів відповідними главами та прийняття нового закону, який би повною мірою регулював ці відносини.

Як вже зазначалось, сторонами договору про сурогатне материнство, з одного боку, виступає сурогатна матір, а з іншого – подружжя. Подружжя – чоловік та жінка, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. Це означає, що одинока людина чи особи, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, не можуть бути сторонами договору. Іншою стороною договору є сурогатна матір. Сурогатною матір'ю може бути особа, яка є повнолітньою, дієздатною, фізично та психічно здоровою, має власну дитину, пройшла медичні обстеження і не має протипоказань до сурогатного материнства, уклала письмовий договір з подружжям про безоплатне чи платне надання послуг сурогатного материнства. Якщо ця жінка перебуває у шлюбі, необхідна згода чоловіка на її участь у такій програмі.

На нашу думку, з метою отримання сторонами необхідних гарантій цей договір необхідно обов'язково укладати в письмовій формі та посвідчувати нотаріально. Відсутність в Україні жорсткого контролю з боку держави за станом забезпечення прав дітей, народжених у результаті застосування методу сурогатного материнства, чіткої законодавчої регламентації даного процесу призводить до того, що діти стають товаром у руках у дорослих. На нашу думку, серед позитивних моментів Проекту Закону про допоміжні репродуктивні технології № 6475 є положення щодо заборони генетичного зв'язку між сурогатною матір'ю та дитиною (п. 4 ч. 2 ст. 8); встановлене право сурогатної матері переривати вагітність у випадку виникнення загрози її життю та за наявності медичних показань, або за наявності затверджених Кабінетом Міністрів України підстав, в разі виникненні яких можливе штучне переривання вагітності (п. 4 ч. 1 ст. 11); письмова форма договору та обов'язковість його нотаріального посвідчення (ч. 2 ст. 13). Натомість, передбачена Проектом закону можливість зв'язку майбутньої дитини як з генетичними батьками (які є подружжям), так і з одним із них (заохочення випадків, коли лише один із подружжя буде мати генетичний зв'язок з дитиною) лише збільшить ризик залишення дитини без належного батьківського піклування, зважаючи на те, що перший зв'язок матері та дитини виникає під час вагітності жінки, батька – під час перебування біля жінки, яка виношує його дитину [1]. Доведено, що дитина, перебуваючи у лоні матері, вже відчуває батьківську та материнську любов. Чи зможе повною мірою компенсувати дитина, виношена «чужою» жінкою, народжена від іншого з подружжя, потребу мати власну дитину, якщо відсутній генетичний зв'язок з нею? Американська захисниця прав дитини Кеті Фауст наголошує, що первинні рани сурогатно народжені діти отримують від втрати рідної матері. Сурогатне материнство за своєю природою є несправедливістю щодо дитини. Народження має бути продовженням зв'язку матері та дитини, а не моментом, коли дитина отримує навмисне первинне поранення. Це день, коли дитина повинна побачити маму, яку вона вже любить вперше... не востаннє [10].

Оскільки нині відбувається активний процес гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу, звернемо увагу на те, що, незважаючи на відсутність єдиного правового регулювання сфери сурогатного материнства в Європейському Союзі, актами, які містять важливі для цього виду правовідносин положення, є Конвенція про захист прав і основоположних свобод 1950 року, зокрема ст. 8 якої встановлено право на повагу до приватного і сімейного життя, ст. 14 – заборону дискримінації за будь-якою ознакою [11]; Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину 1997 року (будь-яке втручання у сферу здоров'я може здійснюватися тільки після добровільної та свідомої згоди на нього відповідної особи (ст. 5); якщо законодавство дозволяє проводити дослідження на ембріонах *in vitro*, воно забезпечує належний захист ембріона (ст. 18)) [12].

Крім зазначених актів, важливим нормативним актом, що регулює договірні відносини в Європейському Союзі, є Принципи європейського контрактного права. Серед основних положень цього акта акцентуємо на деяких з них. Ст. 1:102 «Свобода договору» встановлено, що «сторони вільні укладати контракт та визначати його зміст, дотримуючись вимог добросовісності та чесного ведення справ, а також обов'язкових правил, встановлених цими Принципами» [13]. Відсутність законодавчого регулювання договірних правовідносин сурогатного материнства в Україні створює необхідність застосування свободи договору – одного із базових принципів цивільного права, який забезпечує існування та розвиток договірних відносин. Свобода договору за ЦК України передбачає можливість сторін укладати договори, які не передбачені актами цивільного законодавства, але відповідають загальним засадам цивільного законодавства; право сторін врегулювати у договорі, який не передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані актами цивільного законодавства; можливість сторін у договорі врегулювати свої відносини на власний розсуд тощо (ст. 6 ЦК України) [6]. В разі реалізації принципу свободи договору сторони повинні враховувати вимоги ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості (ст. 627 ЦК України) [6]. Реалізація в Україні принципу свободи договору, в тому числі в процесі укладення договору про сурогатне материнство, є важливим кроком на шляху адаптації договірного права в Україні до законодавства Європейського Союзу. Однак вбачаємо, що у досліджуваному договорі на рівні законодавства необхідно максимально врахувати усі аспекти, пов'язані з правами та обов'язками усіх учасників такого виду правовідносин, навіть певним чином обмежуючи у такий спосіб свободу договору.

Увагу викликає також положення ст. 2:101 Принципів європейського контрактного права: «Договір не обов'язково повинен бути складений чи засвідчений письмово, та не вимагає додержання іншого врегулювання щодо форми. Існування контракту може бути доведене будь-якими засобами, включаючи свідків» [13]. Оскільки предметом договору сурогатного материнства є виношування та народження дитини, невиконання будь якої з його важливих умов може призвести до негативних наслідків для самої дитини або сурогатної матері. Тому важливо встановити на законодавчому рівні саме письмову форму договору і обов'язкове його нотаріальне посвідчення.

Реалізація права подружжя на батьківство / материнство шляхом сурогатного материнства – це дискусійне питання. Відсутність зваженого законодавчого підходу до регулювання договірних відносин сурогатного материнства вже сьогодні перетворює сурогатну дитину на товар. Материнство поступово стає договірною роботою. Крім цього, за дев'ять місяців вагітності дитина в утробі психологічно пов'язується з сурогатною матір'ю, як і мати з дитиною. Релігія також не підтримує такий інститут, адже він має аморальний характер, руйнує святість шлюбу та сім'ї, знецінює людське життя. Прибічники такої репродуктивної технології обстоюють свою позицію тим, що це єдиний шанс для батьків, які самостійно не можуть мати дітей, мати генетично рідну для них дитину. А дії сурогатної матері розглядають як прояв людяності [14, с. 37].

Отже, законодавче врегулювання сурогатного материнства потребує вдосконалення як в Україні, так і за кордоном. В нашій державі основними недоліки такі: відсутність окремого правового акта, чітких правових норм у СК України та ЦК України. Щоб вдосконалити законодавство у сфері сурогатного материнства, потрібно, по-перше, чітко визначити суб'єктів, які мають право користуватися послугою сурогатного материнства. На нашу думку, з огляду на те, що в результаті реалізації права на повагу до приватного та сімейного життя за посередництвом застосування методу сурогатного материнства народжується особа (дитина), яка також має право на повагу до свого приватного життя; враховуючи ризики, яким може піддаватись у майбутньому життя і здоров'я дитини; в цілях забезпечення найкращих інтересів дитини варто дозволяти застосовувати сурогатне материнство лише подружнім парам, які через певні фізичні вади самостійно не можуть реалізувати право на батьківство / материнство (з використанням тільки їх генетичних матеріалів). По-друге, максимально детально регламентувати правовідносин між сторонами договору про сурогатне материнство у цивільному та сімейному законодавстві. По-третє, заборонити іноземцям, у чийй країні заборонене сурогатне материнство, користуватися таким правом у нашій державі. По-четверте, дозволити лише альтруїстичне сурогатне материнство.

Звісно, такий інститут має соціальну значимість, але, на нашу думку, лише максимально зважений законодавчий підхід із детальним вивченням досвіду високорозвинених, у т. ч. європейських країн, практики Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із застосуванням сурогатного материнства, дасть змогу не перетворити реалізацію права на приватне та сімейне життя одних (подружжя) за рахунок інших (дитини та сурогатної матері).

Список використаних джерел

1. Проект Закону про допоміжні репродуктивні технології № 6475 від 28 грудня 2021 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73524 (дата звернення: 18.02.2022)
2. Таланов Ю. Ю. Актуальні проблеми сурогатного материнства в законодавстві України. Вісник ХНУВС. 2012. № 1 (56). С. 360–368.
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 17.02.2022).
4. Квіт Н. М. Інститут сурогатного материнства: проблеми колізійного регулювання. Альманах міжнародного права. 2016. Вип. 14. С. 38–49.
5. Гестаційне сурогатне материнство. URL: <https://www.echr.com.ua/publication/gestacijne-surogatne-materinstvo/> (дата звернення: 13.02.2022).
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 16.02.2022).
7. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» № 787 від 09 вересня 2013 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text> (дата звернення: 12.02.2022).
8. Федорченко Н. В. Якість послуг в умовах глобалізації. Актуальні проблеми приватного права. Збірник наукових праць до 85-річчя з дня народження і 55-річчя науково-педагогічної та громадської діяльності Володимира Васильовича Луця. Тернопіль : Підручники та посібники, 2018. С. 302–312.
9. Степанов І., Савелова Ю. Договір про сурогатне материнство: як правильно укласти та декларувати. Юридична газета. № 50 (704). 10 грудня 2019. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/dogovir-pro-surogatne-materinstvo-yak-pravilno-ukladati-ta-deklaruvati.html> (дата звернення: 12.02.2022).
10. Grace Melton, Melanie Israel. How Surrogacy Harms Women and children. May 5th, 2021. URL: <https://www.heritage.org/marriage-and-family/commentary/how-surrogacy-harms-women-and-children> (дата звернення: 12.02.2022).
11. Конвенція про захист прав і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.02.2022).
12. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 04 квітня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_334 (дата звернення: 12.02.2022).
13. Принципи європейського контрактного права. URL: <https://www.lawanalytics.top/pages/pecl/> (дата звернення: 15.02.2022).
14. Рябенко О. В. Право осіб мати дитину шляхом застосування сурогатного материнства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2015. Вип. 17 (2). С. 35–38.

References

1. *Proekt Zakonu pro dopomizhni reproduktyvni tekhnolohiyi № 6475 vid 28 hrudnya 2021 roku [Draft Law on Assisted Reproductive Technologies from December 28 2021, № 6475]* (2021). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73524 [in Ukrainian].
2. Talanov, Yu. Yu. (2012). Aktualni problemy surohatnoho materynstva v zakonodavstvi Ukrayiny [Current issues of surrogacy in the legislation of Ukraine]. *Visnyk KHNUV – Bulletin of the KhNUIA*, 1 (56), 360-368 [in Ukrainian].
3. Simeynyy kodeks Ukrayiny [Family Code of Ukraine]. (2002, January 10) №2947-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> [in Ukrainian].
4. Kvit, N. M. (2016). Instytut surohatnoho materynstva: problemy kolizyynoho rehulyuvannya [Institute of Surrogacy: Problems of Conflict Regulation]. *Almanakh mizhnarodnoho prava – Almanac of International Law*, 14, 38-49 [in Ukrainian].
5. *Hestantsiine surohatne materynstvo [Gestational surrogacy]*. Retrieved from: <https://www.echr.com.ua/publication/gestacijne-surogatne-materinstvo/> [in Ukrainian].
6. *Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny [Civil Code of Ukraine]*. (2003, January 16). № 435-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
7. *Nakaz Ministerstva okhorony zdorovya Ukrayiny «Pro zatverdzhennya Poryadku zastosuvannya dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnolohiy v Ukrayini» [Order of the Ministry of Health of Ukraine «On approval of the*

- Procedure for the use of assisted reproductive technologies in Ukraine»*] (2013, September 9). № 787. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text> [in Ukrainian].
8. Fedorchenko, N. V. (2018). Yakist posluh v umovakh hlobalizatsiyi. Aktualni problemy pryvatnoho prava [Quality of services in the conditions of globalization. Current issues of private law]. *Aktualni problemy pryvatnoho prava. Zbirnyk naukovykh prats do 85-richchya z dnya narodzhennya i 55-richchya naukovo-pedahohichnoyi ta hromads'koyi diyal'nosti Volodymyra Vasyl'ovycha Lutsya – Collection of scientific works dedicated to the 85th anniversary of the birth and 55th anniversary of scientific-pedagogical and public activity of Volodymyr Vasyliovych Luts*, 302-312 [in Ukrainian].
 9. Stepanov, I., & Savelova, Yu. (2019). Dohovir pro surohatne materynstvo: yak pravyl'no ukladaty ta deklaruvaty [Agreement on surrogacy: how to properly conclude and declare]. *Yurydychna hazeta – Legal newspaper*, 50 (704). Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/dogovir-pro-surogathe-materinstvo-yak-pravilno-ukladati-ta-deklaruvati.html> [in Ukrainian].
 10. Melton, G., & Israel, M. (2021). *How Surrogacy Harms Women and children*. May 5th. Retrieved from <https://www.heritage.org/marriage-and-family/commentary/how-surrogacy-harms-women-and-children> [in English].
 11. *Konventsia pro zakhyst prav i osnovopolozhnykh svobod vid 04 lystopada 1950 roku [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 04 1950]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
 12. *Konventsia pro zakhyst prav i hidnosti lyudyny shchodo zastosuvannya biolohiyi ta medytsyny: Konventsia pro prava lyudyny ta biomedycyny vid 04 kvitnya 1997 roku [Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine from April 04 1997]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_334 [in Ukrainian].
 13. *Pryntsypy yevropeys'koho kontraktnoho prava [Principles of European contract law]*. Retrieved from <https://www.lawanalytics.top/pages/pecl/> [in Ukrainian].
 14. Ryabenko, O. V. (2015). Pravo osib maty dytnu shlyakhom zastosuvannya surohatnoho materynstva [The right of persons to have a child through the use of surrogacy]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 17 (2), 35-38 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.02.2022.

Сергій Банах,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та процесу, декан юридичного
факультету Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2300-1220>

Андрій Грубінко,

доктор історичних наук, професор, професор
кафедри теорії та історії держави і права,
директор Центру стратегічної аналітики
та міжнародних студій Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4856-5831>

Ілля Онищук,

студент юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ОРГАНАХ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА УКРАЇНИ

Відображено результати дослідження особливостей впровадження системи електронного кримінального провадження в органах досудового слідства в Україні.

Зазначено невідворотність процесів діджиталізації у сфері електронного кримінального провадження. Цьому сприяє глобальний тренд перенесення інформації в цифру, державна політика та пандемія COVID-19. Однак відомі значні ризики, що не дозволяють у максимально швидкі строки трансформувати кримінальний процес. Діяти у щодо такого питання необхідно зважено, дотримуючись стратегії, рекомендацій міжнародних партнерів та аналізу отриманих даних від працівників відповідних компетентних відомств. Лише дотримуючись таких кроків електронне кримінальне провадження принесе заплановані результати та покращить довіру населення до системи правопорядку України.

Ключові слова: кримінальний процес, система електронного кримінального провадження, електронний документообіг, досудове слідство, Єдиний реєстр досудових розслідувань, eCase MS.

Banakh S, Hrubinko A., Onyshchuk I.

Advantages and disadvantages of implementation of the Electronic criminal procedure system in the pre-trial investigative bodies of Ukraine

The proposed article reflects the results of a study of the peculiarities of the implementation of the system of electronic criminal proceedings in pre-trial investigation bodies in Ukraine.

At the beginning of 2020, the process of digitalization began in Ukraine. In February 2020, the President of Ukraine together with the team of the Ministry of Digital Transformation presented the mobile application «State and I», abbreviated – «Action». All this indicates the active development of electronic services and digitalization. At present, it is necessary to analyze in more detail the features of electronic criminal proceedings as one of the potential elements of the «State in a smartphone».

The authors note the inevitability of digitalization processes in the field of electronic criminal proceedings. This is facilitated by the global trend of information transfer, public policy and the COVID-19 pandemic. However, there are a number of significant risks that do not allow to transform the criminal process as soon as possible. It is necessary to act prudently in this matter, following the strategy, recommendations of international partners and analysis of data received from employees of relevant competent agencies. Only by following such steps will e-criminal proceedings bring

the planned results and improve public confidence in Ukraine's law and order system.

Keywords: *criminal process, system of electronic criminal proceedings, electronic document circulation, pre-trial investigation, Unified Register of pre-trial investigations, eCase MS.*

Постановка проблеми. На початку 2020 р. в Україні активно розпочався процес діджиталізації. В лютому 2020 р. Президент України спільно з командою Міністерства цифрової трансформації презентував мобільний додаток «Держава і Я», скорочено – «ДіЯ». Цей застосунок, та пізніше створений портал, виконують функцію цифрового асистента і надають онлайн-послуги для Громадян України: від е-документів, до push сповіщень щодо перевірки кредитної історії особи [1].

Усе це вказує на активний розвиток сфери надання електронних послуг та цифровізації. Наразі варто детальніше проаналізувати особливості електронного кримінального провадження як одного з потенційних елементів «Держави в смартфоні».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики вивчали такі науковці, як А. Антонюк, А. Білецький, Є. Короткова, О. Сіренко, А. Столітній, М. Цапок, М. Свам та ін.

Мета дослідження – здійснити критичний огляд переваг та недоліків впровадження системи електронного кримінального провадження в органах досудового слідства в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Електронне кримінальне провадження – це режим кримінальної процесуальної діяльності, заснований на композиційних алгоритмах автоматизованих кримінальних процесуальних процедур Єдиного реєстру досудових розслідувань та інтегрованих із ним електронних інформаційних систем. Таке провадження реалізується суб'єктами в електронному форматі та фіксується в офіційному електронному процесуальному документі [2, с. 24].

З прийняттям у 2012 р. нового Кримінально-процесуального кодексу в роботу українських органів правопорядку було введено Єдиний реєстр досудових розслідувань. Він становить автоматизовану систему електронної бази даних, відповідно до якої здійснюються збирання, зберігання, захист, облік, пошук, узагальнення даних, які використовуються для формування звітності, а також надання інформації про відомості, внесені до Реєстру, з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства та законодавства, яким врегульовано питання захисту персональних даних і доступу до інформації з обмеженим доступом [3].

За останні 10 років цей механізм довів свою ефективність і заклав фундамент до подальшої цифровізації кримінального провадження. Загалом можна стверджувати, що ЄРДР достатньо для ведення провадження. Однак є аспекти, які можна і варто удосконалити.

Упродовж 2015–2017 рр. декілька груп експертів було залучено до аналізу та опису бізнес-процесів у межах кримінального провадження, який пізніше мав стати основою для розробки програмного продукту eCase MS для Національного антикорупційного бюро України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Вищого антикорупційного суду. Згодом Антикорупційна ініціатива Європейського Союзу в Україні розпочала роботу з вивчення технічної можливості виконання проєкту. За її результатами у 2018–2019 рр. програма технічної допомоги Євросоюзу провела тендер на розроблення eCase MS [4, с. 11].

eCase MS – інформаційно-телекомунікаційна система, створена з метою збирання, зберігання, обміну, захисту, обліку, пошуку, узагальнення, управління інформацією щодо кримінальних корупційних правопорушень із дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства та законодавства, яким врегульовано питання захисту персональних даних та доступу до інформації з обмеженим доступом [4, с.18].

Водночас виникає логічне запитання щодо можливості дублювання цих систем. Однак відповідь у такому разі буде негативною, адже перш за все згадана друга система охоплює такі функції:

- онлайн-обмін документами між визначеними КПК України посадовими особами – детективами, слідчими та суддями з цифровим підписом;
- онлайн-доступ учасників процесу до матеріалів кримінальних проваджень;
- надання електронних документів підозрюваним, свідкам та їхнім представникам;
- електронне управління досудовим розслідуванням, модифікація його відповідно до законодавства;
- автоматизоване заповнення шаблонів процесуальних документів (розроблено понад 200 таких шаблонів);

- календар завдань і автоматизоване надсилання нагадувань про терміни закінчення процесуальних дій;
- інтеграція обміну документами з усіма наявними в учасників процесу документообігами («Д-3», «Трембіта», «АСКОД», «Мегаполіс»);
- обмін даними з реєстрами ЄРДР ОГП та ЄДРСР Державної судової адміністрації України (далі – ДСА);
- оперативний аналіз управлінських даних кримінального процесу та статистичних звітів [4, с. 11–12].

Як видно, функціонал eCase MS набагато ширший та дозволяє автоматизувати процеси ведення кримінального провадження, покращити міжнародне співробітництво з правоохоронними органами інших держав, надати дієвий механізм роботи таких структур під час пандемії COVID-19.

На думку А. В. Столітнього, запровадження ЕКП спрямоване на досягнення таких позитивних результатів:

1) спрощення процедури досудового розслідування шляхом запровадження електронного формату спілкування між суб'єктами провадження та забезпечення віддаленого доступу до матеріалів досудового розслідування. Це забезпечуватиме зручність та оперативність, зменшення ймовірності втрати, видалення чи фальсифікації матеріалів досудового розслідування, усунення необхідності перевезення чи пересилання паперових документів;

2) удосконалення систем процесуального контролю та нагляду шляхом самостійного отримання суб'єктами нагляду (контролю) актуальної інформації в мінімальні строки; забезпечення автоматизованого контролю за процесуальними порушеннями шляхом опрацювання розширеної бази аналізованого матеріалу (за рахунок переведення значної частини паперових даних в електронні) в стислі терміни;

3) економія бюджетних коштів завдяки: скороченню видатків на витратні матеріали (папір, фарба), пересилання (конверти, поштові послуги), процесуальну експедицію; економії фонду заробітної плати внаслідок скорочення чисельності працівників наглядових та відділів контролю, канцелярії, експедиції, а також ресурсів на зберігання паперових проваджень (зменшення розмірів архівів);

4) покращення якості роботи органів прокуратури та досудового розслідування за рахунок усунення бюрократичних процедур і перерозподілу ресурсів на реальне розслідування злочинів;

5) збільшення соціального капіталу: суспільної довіри до правоохоронних та судових органів; рівня довіри експертного середовища (адвокати, юристи) до правоохоронних та судових органів; покращення рейтингу України у відповідних міжнародних реєстрах ефективності правоохоронних та судових систем тощо.

За результатами реалізації Концепції кримінальне провадження під час досудового розслідування в Україні здійснюватиметься на основі ефективної, продуктивної та скоординованої системи електронної взаємодії суб'єктів досудового розслідування, буде вільним від будь-якого позапроцесуального впливу та відповідатиме стандартам і передовим практикам країн Європейського Союзу [2, с. 33–34]. Надавати будь-яку практичну оцінку діяльності eCase MS наразі важко, адже лише 16 грудня 2021 р. там було зареєстроване лише перше кримінальне провадження [5]. Незважаючи на це та усі можливості, які відкриває eCase MS, у практики та теоретики права мають застереження та поради щодо покращення такої системи.

Перш за все, зосередимо нашу увагу на юридичних аспектах впровадження такої системи. Основа діяльності такої системи викладена у статті 1061 Кримінально-процесуального кодексу та Наказі від 15 грудня 2021 року, який підписало НАБУ, Рада суддів України та Офіс Генерального прокурора. Дотичними до діяльності ЕКП будуть також Закон України «Про державну таємницю», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних мережах», Указ Президента України «Про Положення про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні», Постанова Кабінету Міністрів України №373 «Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах».

Відповідно до цієї нормативно-правової бази, а також Концепції системи ЕКП, держателем призначено Національне антикорупційне бюро України, оскільки її (систему) створювали саме для організації роботи антикорупційних органів. Але якщо буде прийняте рішення про повний перехід органів досудового розслідування на таку систему, то ми не вважаємо за доцільне створення альтернативного застосунку для решти структур, оскільки це зумовить додаткові фінансові та ресурсні витрати. Набагато ефективніше було би призначити держателем eCase MS Офіс Генерального прокурора як вищого органу прокуратури

України, який забезпечує належне функціонування Єдиного реєстру досудових розслідувань та ведення досудового розслідування відповідними органами.

На цьому етапі, вважаємо за доцільне повне інтегрування ЄРДР в систему eCase MS, де Реєстр буде функціонувати як складова інформаційно-телекомунікаційної системи, яка має стати єдиним цифровим продуктом для працівників органів досудового розслідування. Схожа думка висловлена у Висновку на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування»: «На наш погляд, доцільно розглянути можливість існування єдиної системи, яка містила б всі матеріали та інформацію (відомості) досудового розслідування у кримінальному провадженні, з можливістю градації обсягу доступу до інформації в ній залежно від категорії користувачів. Адже, наприклад, потерпілому, апріорі, не може бути наданий доступ до всієї інформації, до якої має доступ слідчий, прокурор за родом своєї діяльності» [6].

Важливим аспектом у роботі системи є кросплатформність, тобто можливість функціонування такого інструменту на різних операційних системах та платформах. Наразі усі органи досудового розслідування працюють на базі ОС Windows, але не врахована можливість роботи на MacOS та ОС Linux або навіть за допомогою iPadOS. Також можна говорити про створення відповідного мобільного застосунку, який може мати полегшений функціонал порівняно з десктопною версією, наприклад: календар, нагадування, робочий чат та можливість надати матеріали кримінального провадження стороні захисту, чи переглянути певні статистичні дані. Утім для створення таких цифрових продуктів потрібно насамперед покладатися на безпеку, особливо доступу до цієї інформації.

Згідно з ідеєю А. В. Столітнього, до системи eCase MS варто доєднати Єдиний реєстр адвокатів України та Державний реєстр судових експертів, за допомогою яких буде відбуватися ідентифікація та верифікація учасника досудового розслідування [2, с. 28]. Також не варто відкидати можливість приєднання механізмів аналізу та збору інформації про підозрюваного на базі AI, що в недалекій перспективі може скоротити час досудового розслідування та зекономити набагато більше ніж 200 годин на рік для систем без AI [5]. Крім цього, така система дає змогу дотримуватися соціального дистанціювання, що особливо актуально під час пандемії COVID-19.

Гарантувати безпеку даних можна шляхом впровадження технології блокчейн у роботу цієї системи. Це дасть змогу зберігати усю інформацію не в одному дата-центрі, що мінімізує ризики підробки даних, стороннього втручання чи DDOS атак. Вона є у всіх контрагентів розподіленої системи, а тому надійно захищена, відкрита і прозора. Немає необхідності в додатковій перевірці, верифікації інформації, документів (факти, рахунки, підписи і ін.). Це автоматично роблять учасники в середині системи. Наявна економія часу, праці та інших витрат [7].

Український довід не став унікальним. Як приклад європейської моделі електронних кримінальних проваджень можна розглянути механізм функціонування e-Case Managements System Чеської Республіки та Integruotos baudžiamojo proceso informacinės sistemos (IBPS) Литовської Республіки.

Електронне кримінальне провадження у Чехії функціонує на основі чеської моделі e-Case Managements System (введена в дію у 2006 р.). Там уповноважені поліцейські, які здійснюють розслідування усіх злочинів, можуть в онлайн-режимі стежити за всіма справами, які знаходяться у відділі, бачити процес виконання всіх поставлених ними або прокурорами завдань [8, с. 1].

Електронний документообіг між e-Case Managements System та іншими суб'єктами (органами державної влади та місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами, наділеними повноваженнями в галузі державного управління) здійснюється з допомогою віртуальних поштових скриньок, які діють на підставі Закону Чеської Республіки «Про електронні дії та авторизоване перетворення документів» від 1 липня 2009 року № 300/2008) [9]. Особу, яка отримала електронного листа, вважають повідомленою належним чином.

До литовської системи IBPS інтегровано 20 інформаційних (реєстраційних) систем Республіки, серед яких: Реєстр подій, що реєструються поліцією; Відомчий реєстр злочинів; Реєстр підозрюваних, обвинувачуваних і засуджених осіб; Реєстр жителів Литовської Республіки; Реєстр актів арешту майна; Реєстр даних ДНК та інші.

Під час закриття кримінального провадження всі документи досудового розслідування формуються у так званий е-коробці, яка «закривається та опечатується» в е-форматі підписом слідчого або прокурора [10, с. 339].

Як ще один доказ, що працівники правоохоронних органів розуміють необхідність впровадження ЕКП наведемо статистику, яку подав А. Б. Антонюк, яка стверджує, що необхідність активізації міжнарод-

ної співпраці за допомогою ЕКП підтримують 67,1% слідчих, 58,4% оперативних працівників органів Національної поліції та 71,3% працівників прокуратури [11]. Проте для збереження об'єктивності визначити труднощі, які виникатимуть у процесі впровадження такої системи. Найбільш очевидними є недостатній рівень цифрової компетентності і бази підготовки працівників органів досудового розслідування з електронними ресурсами.

Як вдало зауважив А. В. Столітній, прокурори навчаються роботі з Реєстром досудового розслідування переважно шляхом «спроб і помилок». Згідно з даними опитування прокурорів місцевих прокуратур, лише 7% опитаних засвідчили про навчання роботі з ЄРДР у місцевій та регіональній прокуратурі, водночас 32% навчаються за допомогою методичних рекомендацій, 30% – за допомогою колег, які мають відповідні навички, 17% – самостійно, безпосередньо при внесенні відомостей до Реєстру, 14% – інші відповіді [12, с. 123].

Логічно, що такі самі, а то й гірші проблеми спіткають eCase MS. Їх може вирішити створення програми тренажера для прокурорів. Цю тезу підтверджує статистика. Згідно з даними опитування прокурорів місцевих прокуратур, 69% прокурорів вказують на доцільність створення комп'ютерної програми для самостійного навчання роботі з ЄРДР та тренування навичок, 11% – розсилання методичних матеріалів з ілюстраціями, 10% – проведення вебінарів. На необхідність проведення лекцій вказали лише 6% прокурорів; 4% опитаних надали інші відповіді [12, с. 123].

Ще однією важливою засторогою є відсутність достатньої інфраструктури для організації повної роботи системи. Працівники правоохоронних органів працюють на застарілому технічному обладнанні, а подекуди трапляються випадки використання неліцензійних ОС, що не тільки не може гарантувати безпеку даних, а ще й унеможливує роботу в таких сервісах.

Також для обслуговування такої великої системи конфіденційної інформації, було б доцільно створити окрему команду швидкого реагування типу CERT-UA, адже зараз в Україні діє лише 1 така команда [13], яка гарантує безпеку усього кіберпростору нашої держави. В умовах агресії Росії, визнання кіберпростору ще однією зоною оперативних воєнних дій НАТО, а також останньої кібератаки на українські державні сайти 14 січня 2022 р. цього недостатньо для належного функціонування такої системи [14, 15].

Аналізуючи досвід Бангладешу у впровадженні електронної системи судочинства, зазначимо також на проблемі, яку відзначили місцеві практики, а саме: на високому ризику витоку конфіденційної інформації через можливий несанкціонований запис персональними пристроями [16, с. 14].

І останній, найважливіший фактор – проблема міграції даних між усіма електронними системами, а особливо між ЄРДР, eCase MS та ЄСІТС. Оскільки eCase MS створюється для системи органів НАБУ, САП і ВАКС, то відкритим є питання щодо того, в якому форматі відбуватиметься розгляд матеріалів у суді касаційної інстанції. Рекомендується залучити в процес розроблення відповідних змін і приєднати до цієї системи Верховний Суд (Третю судову палату Касаційного кримінального суду Верховного Суду) та органи судового самоврядування [2, с. 27].

На нашу думку, використання судами системи eCase MS є не правильним. Незважаючи на те, що Рада суддів України своїм підписом під Наказом між ОГП та НАБУ схвалила діяльність такої системи, зникає доцільність існування ЄСІТС як інформаційної системи суддів. У майбутньому така політика може розглядатися як зазіхання на втручання в роботу суддів, що може паралізувати роботу усієї системи правосуддя та громадської безпеки України. Тому необхідно розробити механізм безшовної міграції даних між системами ЄРДР, eCase MS та ЄСІТС.

Висновки. Підсумовуючи усе вище, зазначимо невідворотність процесів діджиталізації в сфері електронного кримінального провадження. Цьому сприяє глобальний тренд перенесення інформації в цифру, державна політика та пандемія COVID-19. Однак є значні ризики, що не дають змогу в максимально швидкі строки трансформувати кримінальний процес. Діяти в такому питанні необхідно зважено, дотримуючись стратегії, рекомендацій міжнародних партнерів та аналізу отриманих даних від працівників відповідних компетентних відомств. Лише дотримуючись таких кроків електронне кримінальне провадження принесе заплановані результати та покращить довіру населення до системи правопорядку України.

Список використаних джерел

1. У Дії запустили push-повідомлення про перевірку кредитної історії громадян: веб-сайт «Українська правда». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/01/4/7319466/> (дата звернення: 20.01.2022).
2. Столітній А. Концепція електронного кримінального провадження в Україні. Вісник Національної академії прокуратури України. 2018. № 4 (56). С. 24–34.

3. Про Затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідування, порядок його формування та ведення від 30.06.2020. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#n790> (дата звернення: 21.01.2022).
4. Білецький А., Цапок М. Правові аспекти введення електронної системи управління кримінальними провадженнями (e-Case Management System) у кримінальний процес щодо корупційних правопорушень. Київ: ТОВ РЕД ЗЕТ, 2020. 32 с.
5. НАБУ та САП зареєстрували перше кримінальне провадження в eCase MS : веб-сайт Антикорупційної ініціативи Європейського союзу в Україні (EUACI). URL: <https://euaci.eu/ua/news/nabu-and-sapo-have-registered-the-first-criminal-case-in-the-ecase-ms> (дата звернення: 20.01.2022).
6. Висновку на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування» від 14.04.2021. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71407 (дата звернення 20.01.2022).
7. Swan M. Blockchain: Blueprint for a New Economy. *O'Reilly Media*. 2015. 152 p.
8. Zákon o Policii České republiky: Zákon ze dne 17.07.2008 č. 273/2008 Sb. ve znění. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-273> (дата звернення: 20.01.2022).
9. Zákon o elektronických úkonech a autorizované konverzi dokumentů: Zákon ze dne 17.07.2008 č. 300/2008 Sb. ve znění. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-300> (дата звернення: 20.01.2022).
10. Сіренко О., Короткова Є. Досвід впровадження системи електронного кримінального провадження в Україні та ЄС. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 3. С. 338–340.
11. Антонюк А. Б. Процесуальні засади міжнародного співробітництва при розслідуванні кримінальних правопорушень : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. 16 с.
12. Столітній А., Навчання прокурорів роботі з функціоналом Єдиного реєстру досудових розслідувань. Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2018. № 58, С. 121–128.
13. На базі кіберцентру UA30 працює єдина в Україні команда реагування на надзвичайні події. Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3244658-na-bazi-kibercentru-ua30-pracuje-edina-v-ukraini-komanda-reaguvanna-na-nadzvizajni-podii.html> (дата звернення 22.01.2022).
14. НАТО визнає кіберпростір виміром колективної оборони. Веб-сайт центру міжнародної безпеки та партнерства. URL: <https://www.ispc.org.ua/archives/3599> (дата звернення 22.01.2022).
15. Кібератака на Україну: Microsoft розповіла подробиці розслідування. Веб-сайт BBC News / Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59936067> (дата звернення 22.01.2022).
16. Mohammad Ikbāl Hasana. Badsha Miab: Initiation of Virtual Court System during COVID-19 Pandemic and E-Judiciary: Challenges and Way Forward. *Daengku: Journal of Humanities and Social Sciences Innovation*. 2021. № 1. 67 p.

References

1. U Dii zapustyly push-povidomlennia pro perevirku kredytnoi istorii hromadian [Push-messages on checking the credit history of citizens were launched in the Action]: veb-sait «Ukrainska pravda». Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2022/01/4/7319466/> [in Ukrainian].
2. Stolitnii, A. (2018). Kontseptsiiia elektronnoho kryminalnoho provadzhennia v Ukraini [The concept of electronic criminal proceedings in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 4 (56), 24-34 [in Ukrainian].
3. Pro Zatverdzhennia Polozhennia pro Yedynyi reiestr dosudovykh rozsliduvannia, poriadok yoho formuvannia ta vedennia [On Approval of the Regulations on the Unified Register of Pre-trial Investigations, the procedure for its formation and maintenance] vid 30.06.2020. *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#n790> [in Ukrainian].
4. Biletskyi, A., Tsapok, M. (2020). *Pravovi aspekty vvedennia elektronnoi systemy upravlinnia kryminalnymy provadzhenniamy (e-Case Management System) u kryminalnyi protses shchodo koruptsiinykh pravoporushen [Legal aspects of the introduction of electronic system of criminal proceedings (e-Case Management System) in the criminal process for corruption offenses]*. Kyiv: TOV RED ZET [in Ukrainian].
5. *NABU ta SAP zareiestruvaly pershe kryminalne provadzhennia v eCase MS [NABU and SAP registered the first criminal case in eCase MS]*: veb-sait Antykoruptsiinoi initsiatyvy Yevropeiskoho soiuzu v Ukraini

- (EUACI). Retrieved from <https://euaci.eu/ua/news/nabu-and-sapo-have-registered-the-first-criminal-case-in-the-ecase-ms> [in Ukrainian] .
6. Vysnovku na projekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo zaprovadzhennia informatiino-telekomunikatsiinoi systemy dosudovoho rozsliduvannia» [Opinion on the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine on the introduction of information and telecommunications system of pre-trial investigation»] vid 14.04.2021. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy – *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71407 [in Ukrainian]
 7. Swan M. (2015). *Blockchain: Blueprint for a New Economy*. O'Reilly Media [in English].
 8. *Zákon o Policii České republiky [Law on the Police of the Czech Republic]*: Zákon ze dne 17.07.2008 č. 273/2008 Sb. ve znění. Retrieved from <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-273> [in Czech].
 9. *Zákon o elektronických úkonech a autorizované konverzi dokumentů [Law on Electronic Laws and Authorized Conversion Documents]*: Zákon ze dne 17.07.2008 č. 300/2008 Sb. ve znění. Retrieved from <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-300> [in Czech].
 10. Sirenko, O. & Korotkova, Ye. (2021). Dosvid vrovadzhennia systemy elektronnoho kryminalnoho provadzhennia v Ukraini ta YeS [Experience in implementing the system of electronic criminal proceedings in Ukraine and the EU]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 3, 338-340 [in Ukrainian].
 11. Antoniuk, A. B. (2016). *Protsesualni zasady mizhnarodnoho spivrobotnytstva pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen [Procedural principles of international cooperation in the investigation of criminal offenses]*: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Irpin [in Ukrainian].
 12. Stolitnii, A. (2018). Navchannia prokuroriv roboti z funktsionalom Yedynoho reiestru dosudovykh rozsliduvan [Training of prosecutors to work with the functionality of the Unified Register of Pre-trial Investigations]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity – Problems of engineering and pedagogical education*, 58, 121-128 [in Ukrainian].
 13. *Na bazi kibertsentru UA30 pratsiuie yedyna v Ukraini komanda reahuvannia na nadzvychaini podii [The only emergency response team in Ukraine operates on the basis of the UA30 cybercenter]*. Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy «Ukrinform». Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3244658-na-bazi-kibercentru-ua30-pracue-edina-v-ukraini-komanda-reaguvanna-na-nadzvicajni-podii.html> [in Ukrainian].
 14. *NATO vyznaie kiberprostir vymirom kolektivnoi oborony [NATO recognizes cyberspace as a dimension of collective defense]*. Veb-sait tsentru mizhnarodnoi bezpeky ta partnerstva. URL: <https://www.ispc.org.ua/archives/3599> [in Ukrainian].
 15. *Kiberataka na Ukrainu: Microsoft rozpovila podrobytsi rozsliduvannia [Cyberattack on Ukraine: Microsoft told the details of the investigation]*. Veb-sait BBC News / Ukraina. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59936067> [in Ukrainian].
 16. Mohammad Ikbali, Hasana, Badsha, Miab (2021). Initiation of Virtual Court System during COVID-19 Pandemic and E-Judiciary: Challenges and Way Forward [Initiation of Virtual Court System during COVID-19 Pandemic and E-Judiciary: Challenges and Way Forward]. *Journal of Humanities and Social Sciences Innovation – Journal of Humanities and Social Sciences Innovation*, 1 [in English].

Стаття надійшла до редакції 19.02.2022.

Петро Декайло,

старший викладач кафедри кримінального
права та процесу Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3711-0065>

Анна Дейнека,

студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

АНАЛІЗ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Проаналізовано запобіжні заходи, з'ясовано особливості їх застосування у кримінальних провадженнях та описання процедури застосування, зміни та припинення запобіжних заходів. Розглянуто положення чинного кримінального процесуального законодавства та згадано положення редакції Кримінально-процесуального кодексу 1960 року щодо видів запобіжних заходів та процедури їх застосування.

Ключові слова: запобіжний захід, кримінальне провадження, підозрюваний, засуджений, обвинувачений, особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою, затримання особи.

Декайло П., Дейнека А.

Анализ мер пресечения в уголовном производстве

Статья посвящена анализу мер предосторожности, выяснению особенностей их применения в уголовных производствах и описанию процедуры применения, изменения и пресечения мер пресечения. В статье рассмотрены положения действующего уголовного процессуального законодательства и упомянуто положение редакции Уголовно-процессуального кодекса 1960 года о видах мер и процедуры их применения.

Ключевые слова: мера пресечения, уголовное производство, подозреваемый, осужденный, обвиняемый, личное обязательство, личная поручительство, залог, домашний арест, содержание под стражей, задержание лица.

Dekailo P., Deineka A.

Analysis of preventive measures in criminal proceedings

The article is devoted to the analysis of precautionary measures, clarification of the features of their application in criminal proceedings and a description of the procedure for the application, change and suppression of preventive measures. The article examines the provisions of the current criminal procedural legislation and mentions the provision of the 1960 Criminal Procedure Code on the types of measures and the procedure for their application.

The conclusions state that precautionary measures are a set of methods to ensure criminal proceedings, aimed at ensuring the proper conduct of the suspect, accused. They shall apply to the trial on the merits. The CPC of Ukraine provides for 5 types of precautionary measures and 1 temporary, which differ from each other in the number of responsibilities imposed on the person. Each of the types is used, taking into account the grounds for application and the circumstances of the case. The «easiest» of them is a personal commitment, the «hardest» – detention. Their use is possible only if there are grounds – risks of obstruction of criminal proceedings and reasonable prosecution. Failure to perform or improper performance of duties under the precautionary measure shall be punishable by a fine and change of the precautionary measure to a more severe one. The application of a precautionary measure shall be carried out in court at the request of the investigator or prosecutor. The precautionary measure in the framework of criminal proceedings may be changed, extended or terminated, in the presence of appropriate circumstances provided by the CPC. All grounds for the application of precautionary measures provided by the court are assessed according to the criteria of «compliance» and «sufficiency». And only after such an assessment does the court take or not take into account the grounds for the application of precautionary measures provided by the parties to the criminal proceedings.

Keywords: preventive measure, criminal proceedings, suspect, convict, accused, personal obligation, personal guarantee, bail, house arrest, detention, detention of a person.

Постановка проблеми. Дуже часто в суспільстві піднімаються на розгляд питання, чи можна зменшити кількість кримінальних правопорушень та змусити винних відповідати за свої неправомірні дії. І на тлі цих обговорень увага фокусується на методах забезпечення кримінального процесу, які дозволяють з'ясувати особу правопорушника запобігти вчиненню наступних злочинів. Запобіжні заходи відіграють дуже важливу роль у кримінальному провадженні, оскільки дають змогу забезпечити належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого, засудженого.

Тому надзвичайно важливим є розуміння необхідності застосування певних видів запобіжних заходів у тих чи інших кримінальних правопорушеннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: правову оцінку важливості запобіжних заходів у кримінальному процесі досліджували: І. М. Ваганова, О. К. Жарий, А. В. Захарко, В. О. Іванцов, М. Ю. Картузов, М. В. Краснова, В. В. Половніков, С. С. Сасєв, Є. А. Таликін, О. А. Троянський та ін.

Мета дослідження – проведення аналізу зазначених у кримінальному процесуальному кодексі України видів запобіжних заходів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Запобіжні заходи – це сукупність превентивних способів забезпечення кримінального провадження, мета яких – забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, засудженого через певне звуження їхніх особистих прав [1].

Запобіжні заходи застосовуються в тому разі, коли особа ще не оголошена винною у вчиненні кримінального правопорушення (в такому випадку діє принцип презумпції невинуватості, коли особу вважають невинуватою до вступу в дію обвинувального вироку суду). Тобто застосування запобіжних заходів не є покаранням, воно вважається тільки певними обмеженнями особи, яку підозрюють чи обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення.

Ст. 176 Кримінального процесуального кодексу України відрізняє п'ять видів запобіжних заходів та один тимчасовий [2 с. 113].

1) Особисте зобов'язання полягає у покладенні на підозрюваного або обвинуваченого певного обсягу обов'язків:

- прибувати до службових осіб із певною періодичністю;
- без дозволу слідчого, суду не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований чи перебуває (проживає);
- повідомляти встановлених службових осіб про зміну місця роботи та проживання;
- певний період часу утримуватися від спілкування з особою, визначеною слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом;
- пройти курс лікування від алко- чи наркозалежності;
- проводити активний пошук місця роботи чи навчання;
- здати необхідні документи до ОДВ;
- носити електронний засіб контролю.

Цей запобіжний захід є дещо новим для кримінального процесу. Так, в КПК 1960 року в ч. 3 ст. 148 вказувалося, що за недостатчі підстав для застосування запобіжного заходу, від підозрюваного, обвинуваченого або підсудного береться письмове зобов'язання про негайну появу на виклик слідчого, прокурора або суду, та про повідомлення осіб, що проводять дізнання про зміну свого місця реєстрації та перебування [3]. Тому законодавець вдосконалив цю процедуру, об'єднавши підписку про невиїзд та письмове зобов'язання та додавши новий вид запобіжного заходу.

1. Особиста порука – це ще один із видів запобіжних заходів, яка передбачає надання особами (які викликають у суду довіру) письмового зобов'язання – поруки. Зазначимо, що необхідну кількість поручників визначає слідчий суддя або суд, котрі приймають рішення про застосування такого запобіжного заходу. Поручники беруть на себе додаткове зобов'язання доставляти підозрюваного або обвинуваченого на першу вимогу до органу досудового розслідування.

Особливістю цього запобіжного заходу є те, що відповідальність за поведінку підозрюваного, обвинуваченого несуть інші особи – поручителі, які добровільно погодилися виконувати свої функції та подали відповідне клопотання.

Поручителям необхідно роз'яснити:

- у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється або обвинувачується особа, за яку він ручається, та покарання, передбачене за відповідне правопорушення;
- їхні обов'язки, а також обов'язки підозрюваного, обвинуваченого відповідно до ст. 194 КПК [2 с. 115];

– обсяг відповідальності, яку вони несуть у разі неналежної поведінки обвинуваченого (розмір стягнень з поручителів, у разі неналежної поведінки обвинуваченого зазначена у ч. 5 ст. 180 КПК, прямо залежить від ступеня тяжкості вчиненого правопорушення) [2 с. 115, 116].

Трапляються випадки, коли поручитель відмовляється від взятих на себе зобов'язань, в такому разі він забезпечує явку підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування чи суду для вирішення питання про заміну йому особистої поруки на інший вид запобіжного заходу.

2. Застава – це запобіжний захід, який передбачає внесення встановленої суми коштів у національній грошовій одиниці на спеціальний рахунок, з метою гарантування підозрюваним беззаперечного виконання ним покладених на нього обов'язків під умовою надсилання внесених коштів у дохід держави в разі невиконання покладених на обвинуваченого обов'язків [4].

Її може вносити сам підозрюваний, обвинувачений або інша фізична чи юридична особа. Застава – це чи не найефективніший засіб, адже її основа – економічна заінтересованість у виконанні обов'язків. У певних випадках можливе стягнення судом суми застави і на виконання вироку в частині майнових стягнень.

Зазначимо, що в попередній редакції КПК 1960 р. було вказано, що предметом застави можуть бути гроші та інші матеріальні цінності [3], а у КПК 2012 р. зазначено, що предметом застави можуть бути тільки кошти у грошовій одиниці України, при чому на них не може бути накладено арешт [2 с. 116].

Розмір застави вираховується слідчим суддею, судом з урахуванням розміру мінімальної заробітної плати, обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та ризиків, передбачених у ст. 177 КПК. Застава не може бути завідомо непомірною для обвинуваченого.

На 2021 р. МРЗП становить 6500 грн, а тому ми вираховували розмір застави: від 6500 грн до 1950000 грн [5]. У виняткових випадках розмір застави може перевищувати 300 розмірів мінімальної заробітної плати, коли особу обвинувачують у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення.

Застава повертається в дохід держави якщо:

- особа переховується від слідчого, прокурора, суду або слідчого судді або не з'явилася на їх виклик;
- особа перешкоджає досудовому розслідуванню;
- особа не виконує покладених на її судом обов'язків під час встановлення запобіжного заходу.

Цей запобіжний захід може застосовуватися до усіх категорій осіб та незалежно від тяжкості кримінального правопорушення, у вчиненні якого їх підозрюють чи обвинувачують. Проте ч. 4 ст. 183 КПК передбачає, що застава може не визначатися у випадках: щодо злочину, вчиненого із насильством або погрозами; щодо злочину, який спричинив загибель людини; щодо особи, яка уже порушила заставу в цьому провадженні [2 с. 120].

3. Домашній арешт, згідно зі ст. 181 КПК полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби [2 с. 116]. Його суть – заборона підозрюваному, обвинуваченому пересування поза межами житла цілодобово або у визначений період часу. Цей запобіжний засіб має в собі ідею зменшення кількості осіб, яких тримають під вартою, тому він є певною альтернативою тримання під вартою. Здебільшого домашній арешт застосовується, коли застава – це занадто м'який запобіжний захід, а тримання під вартою – суворий.

У рішенні суду про застосування домашнього арешту, крім загальних вимог, зазначених у ст. 196 КПК, обов'язково визначаються:

- обов'язки, які покладаються на особу;
- точна адреса житла, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати;
- строки домашнього арешту, який не може перевищувати 2 місяці та не може бути продовженим за клопотанням прокурора на 6 місяців [2 с. 128, 129].

Контроль за виконанням такого запобіжного заходу здійснюють працівники ОВС, які ставлять особу на облік. Строк домашнього арешту не входить до строку тримання під вартою.

Особливістю цього запобіжного заходу є можливість застосовувати засоби електронного контролю, відмова від його носіння або спроба його зняття чи пошкодження є підставою для застосування більш жорсткого запобіжного заходу чи накладення грошового стягнення в розмірі від 0,25 до 2 МРЗП (ч. 2 ст. 179 КПК) [2 с. 114, 115].

4. Тримання під вартою – це запобіжний захід, який обмежує найбільше коло прав людини. Це винятковий запобіжний захід, а його застосування можливе тоді, коли прокурор доведе, що жоден з інших заходів не зможе запобігти ризикам, зазначених у ст. 177 КПК [2 с. 113, 114]. Під час постановлення ухвали про застосування тримання під вартою суд має визначити розмір застави, крім випадків, коли такий розмір може не визначатися.

Його суть – обмеження особистої свободи підозрюваного, обвинуваченого через поміщення їх до спеціальних установ (СІЗО, дисциплінарних ізоляторів чи карцерів установ виконання покарань, гауптвахти).

Строк тримання під вартою рахується з моменту затримання і не може перевищувати 60 днів. Цей строк може бути продовжений за клопотанням слідчого або прокурора, але сумарно становити не більше 6 місяців (у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості) та 12 місяців (у провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів).

Європейський суд акцентує увагу на тому, що особа може бути затриманою тільки у випадках, коли є підстави стверджувати, що звільнення особи створить реальну загрозу суспільству. Зазначити, що в даному питанні діє презумпція на користь звільнення, яка стверджує: «особа має бути звільнена до оголошення вироку, як тільки її тримання під вартою стає необґрунтованим».

Питання порядку тримання під вартою, прав та обов'язків підозрюваних, обвинувачених регламентуються Законом України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. Особа звільняється з-під варти у таких випадках: закінчення строку дії запобіжного заходу, після внесення застави, в разі зміни, скасування або відмови у продовженні тримання під вартою [6].

Порядок кримінального процесуального затримання регламентований параграфом 2 глави 18 КПК. Зазначимо, що затримання вважають саме видом запобіжних заходів, а не слідчою дією, так як здійснюється, (окрім його застосування з метою забезпечення приводу) до внесення відомостей про правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а слідчі дії можуть проводитись лише після цього (можливість проведення у невідкладних випадках слідчого огляду до внесення відомостей до Єдиного реєстру як екстраординарна дія не спростовує висловлене твердження). Також ще однією підставою стверджувати, що затримання – це запобіжний захід, є мета його здійснення, яка збігається з метою застосування запобіжних заходів, зазначених у ст. 176 КПК [2 с. 113].

КПК України передбачає два порядки затримання:

1) затримання підозрюваного, обвинуваченого на підставі ухвали слідчого судді, суду з метою приводу (ст. 187-191 КПК України);

2) затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, яке поділяється на законне затримання (ст. 207 КПК України) та затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК України) [2, с. 121, 134–136].

Строк затримання без відповідної ухвали слідчого судді або суду не може перевищувати 72 години. У цьому питанні важливе визначення моменту затримання, яке з'явилося у редакції кодексу 2012 р. Під моментом затримання розуміють момент, з якого особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою [7].

Зазначимо, що порядок затримання доволі часто оскаржується у суді через недотримання процедури його здійснення, строків та нікчемність підстави.

Після характеристики видів запобіжних заходів, пропонуємо перейти до відповідальності за порушення їхніх умов. Відповідальність за порушення умов запобіжного заходу різниться, залежно від його виду. Перш за все, після недотримання обов'язків, покладених на особу під час обрання запобіжного заходу, суд визначає інший, більш суворий захід, який гарантуватиме виконання підозрюваним своїх обов'язків. Далі з підозрюваного або іншої особи буде стягнуто матеріальне стягнення, розмір якого встановлений КПК України. Також залежно від виду запобіжного заходу на особу можуть накладатися додаткові обов'язки.

Виникає питання: яку роль виконують ці запобіжні заходи у кримінальному процесі та для чого їх застосовують. Мета і підстави застосування запобіжних заходів закріплені ст. 177 КПК [2 с. 113, 114]. Основною метою є беззаперечне виконання підозрюваним його процесуальних обов'язків задля виключення спроб:

- переховування від суду та органів досудового розслідування;
- знищення або підробки доказів;

- незаконного впливу на учасників цього кримінального провадження;
- продовження здійснення кримінального правопорушення або вчинення нового;
- будь-якого іншого перешкодження кримінальному процесу.

Підставами їх застосування є наявність обґрунтованої підозри та наявність вищеперелічених ризиків. За відсутності підстав для застосування запобіжного заходу прийняття рішення про його застосування та його ініціювання є неможливим.

Після встановлення підстав та визначення спектра ризиків для застосування запобіжних заходів суд має врахувати такі обставини:

- значимість доказів про здійснення кримінального правопорушення підозрюваним чи обвинуваченим;
- ступінь тяжкості злочину та розмір завданої шкоди;
- вік та стан здоров'я особи, якій обирається запобіжний захід;
- міцність його соціальних зв'язків, наявність родини чи утриманців, місця роботи або навчання;
- репутацію підозрюваного, обвинуваченого та наявність судимостей чи підозр про вчинення іншого кримінального правопорушення;
- сприяння підозрюваним, обвинуваченим досудовому розслідуванню;
- його майновий стан;
- сумлінне виконання особою раніше покладених на його процесуальних обов'язків;
- ризик продовження чи повторення протиправної поведінки [2 с. 114].

Застосування запобіжного заходу здійснюється у судовому порядку (не пізніше як 72 години після затримання або з моменту надходження до суду клопотання). Клопотання про застосування запобіжного заходу подають слідчий з погодженням прокурора або прокурор. У ньому вони вказують обставини, за наявності яких необхідно застосувати запобіжний захід. Згідно зі ст. 193 КПК розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу здійснюється за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, крім випадків, передбачених ч. 6 ст. 193 КПК України [2 с. 126].

Сторона захисту має право подавати клопотання про зміну запобіжного заходу на більш м'який, підкріпивши до клопотання докази про беззаперечне та повне виконання обвинуваченим раніше покладених на нього обов'язків, а також доводи про необґрунтованість раніше застосованого запобіжного заходу. Отож, зміна запобіжного заходу відбувається так, як і його застосування у судовому порядку, та потребує доведення. Лише за наявності обґрунтованих підстав суд може змінити особі запобіжний захід. Слідчий суддя, суд зобов'язаний розглянути клопотання підозрюваного, обвинуваченого протягом трьох днів з дня його отримання.

Припинення застосування запобіжного заходу відбувається також у судовому порядку та можливе за таких умов:

- закінчення строку дії ухвали про обрання запобіжного заходу;
- вступу в дію виправдувального вироку чи закриття кримінального провадження в порядку, передбаченому КПК України.

Отож, найм'якшим запобіжним заходом є особисте зобов'язання, а найтяжчим – тримання під вартою, який зазвичай можна замінити на заставу, окрім випадків, передбачених КПК України. На практиці зазвичай застава, домашній арешт та тримання під вартою застосовуються до кримінальних правопорушень, за вчинення яких передбачається покарання у вигляді позбавлення волі. Щодо особистого зобов'язання та особистої поруки, то вони застосовуються до злочинів, за вчинення яких передбачено штраф або обмеження волі. Проте така класифікація не є точною, адже існують різні випадки та обставини. Досить часто під час кримінального провадження запобіжні заходи змінюються декілька разів на «сильніші» у разі невиконання особою покладених на нього обов'язків або на «слабші» у разі сприянню процесу.

Не можемо оминати своєю увагою практику Європейського суду з прав людини, який неодноразово акцентував увагу на необхідності обґрунтування підстав обрання запобіжного заходу. До прикладу, у Рішенні “Ткачов проти України” від 13 грудня 2007 року, зазначено: «повторювання формальних підстав для взяття під варту, без будь-якої спроби продемонструвати, яким чином вони застосовуються відносно справи заявника, не може бути розцінено як “відповідні” та “достатні” підстави застосування запобіжного заходу».

Висновки.

1. Запобіжні заходи становлять комплекс методів забезпечення кримінального провадження, мета яких – гарантування належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого.

2. Вони застосовуються до судового розгляду справи по суті.
3. КПК України передбачає 5 видів запобіжних заходів та 1 тимчасовий, які відрізняються за кількістю обов'язків, які покладаються на особу. Кожен із видів застосовується з огляду на підстави застосування та обставини справи.
4. «Найлегшим» із них є особисте зобов'язання, «найтяжчим» – тримання під вартою.
5. Їх застосування можливе лише за наявності підстав – ризиків перешкодження кримінальному процесу та обґрунтованого обвинувачення.
6. За невиконання або неналежне виконання обов'язків, передбачених запобіжним заходом, настає відповідальність у вигляді штрафу та зміни запобіжного заходу на більш жорсткий.
7. Застосування запобіжного заходу здійснюється у судовому порядку за клопотанням слідчого або прокурора.
8. Запобіжний захід у рамках кримінального провадження може бути змінено, його дію продовжено або припинено, за наявності відповідних обставин, передбачених КПК.
9. Усі підстави для застосування запобіжних заходів, наведені у суді, оцінюються за критеріями «відповідності» та «достатності». І лише після такої оцінки суд бере чи не бере до уваги наведені сторонами кримінального провадження підстави для застосування запобіжних заходів.

Список використаних джерел

1. Юридична бібліотека України. Мего-інфо. Юридичний портал № 1. URL: <http://mego.info> (дата звернення: 16.01.2022).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. №4651-VI.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960. 4651-VI. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (дата звернення: 16.01.2022).
4. Заходи забезпечення кримінального провадження. Офіційний веб-сайт Національної академії внутрішніх справ. Кафедра кримінального процесу. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lection8_2.html (дата звернення: 16.01.2022).
5. Мінімальна заробітна плата в Україні. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/> (дата звернення: 16.01.2022).
6. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 червня 1993 року. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text> (дата звернення: 16.01.2022).
7. Затримання особи як тимчасовий запобіжний захід. Веб-сайт Безоплатної правової допомоги. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php> (дата звернення: 16.01.2022).
8. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Ткачов проти України» (Заява № 39458/02). Страсбург. 13.12.2007. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_335#Text (дата звернення: 16.01.2022).
9. Тетарчук І. В., Дяків Т. Є. Кримінальне процесуальне право України. Київ. 2017. С. 77–91.

References

1. *Yurydychna biblioteka Ukrainy. Mego-info. [Law Library of Ukraine. Mego-info] Yurydychnyi portal – Legal portal. 1.* Retrieved from <http://mego.info> [in Ukrainian]
2. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]:* Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. №4651-VI [in Ukrainian]
3. *Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]* vid 28.12.1960. 4651-VI. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> [in Ukrainian]
4. *Zakhody zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia [Measures to ensure criminal proceedings].* Ofitsiyni veb-sait Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. Kafedra kryminalnoho protsesu. Retrieved from https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lection8_2.html [in Ukrainian]
5. *Minimalna zarobitna plata v Ukraini [Minimum wage in Ukraine].* Ofitsiyni veb-sait Ministerstva finansiv Ukrainy. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/> [in Ukrainian]
6. *Zakon Ukrainy «Pro poperednie uviaznennia» [Law of Ukraine «On Pre-trial Detention»]* vid 30 chervnia 1993 roku. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text> [in Ukrainian]

7. *Zatrymannia osoby yak tymchasovyi zapobizhnyi zakhid [Detention of a person as a temporary precautionary measure]*. Veb-sait Bezplatnoi pravovoi dopomohy. Retrieved from <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php> [in Ukrainian]
8. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Sprava «Tkachov proty Ukrainy» [Judgment of the European Court of Human Rights. Case of Tkachov v. Ukraine]* (Zaiava №39458/02). Strasburh. 13.12.2007. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_335#Text
9. Tetarchuk, I. V. & Diakiv, T. Ye. (2017). *Kryminalne protsesualne pravo Ukrainy [Criminal procedural law of Ukraine]*. Kyiv. 2017. S. 77-91.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2022.

Мар'яна Кравчук,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та
процесу Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9987-0484>

Ігор Метельський,

кандидат юридичних наук,
ст. викладач кафедри кримінального права
та процесу Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8518-9321>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ПРОТИДІЇ БІОЛОГІЧНИМ ЗАГРОЗАМ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОНСТРУКЦІЇ БІОРИЗИКІВ

Наукова стаття присвячена дослідженню класифікації біоризиків на основі їх характерних ознак. Ця об'єктивна потреба зумовлена вирішенням важливого питання щодо забезпечення конструктивного підходу до підвищення ефективності комплексу заходів боротьби з біотероризмом, оптимізації способів і методів, засобів і методик його використання у практичній діяльності з профілактики та припинення біотерористичних актів. Зроблено висновок про те, що в сьогоденні постійно з'являються новітні патогенні організми, продукти сучасних біотехнологій, то, відповідно, вищезгадана класифікація біоризиків не повинна сприйматися як догма. Тим більше, при дослідженні цього питання можуть використовуватися й інші підходи. Проте цінність, сформованого авторами переліку біоризиків, полягає у їх мінімізації або ліквідації.

Ключові слова: біоризики, біонебезпека, біобезпека, держава, форми і методи управління, соціальне середовище.

Kravchuk M., Metelskyi I.

Ensuring effective counteraction to biological threats through the prism of biorisk design

The scientific article is devoted to the study of the classification of biorisks on the basis of their characteristic features. This objective need is due to the important issue of ensuring a constructive approach to improving the effectiveness of a set of measures to combat bioterrorism, optimizing methods and techniques, means and methods of its use in practice of prevention and cessation of bioterrorist acts. It should also be noted that when researching the issue of biological risks, neither in the regulatory framework of Ukraine nor in international law, we do not find a comprehensive list of all types of hazards of biological origin formed and approved by the state. That is why the scientific study of this issue is relevant both theoretically and practically, as this knowledge will provide an opportunity to make the right choice of specific and effective administrative and legal measures to ensure biosafety. The study emphasizes that the relevant sources of danger of biological origin hide in themselves and under certain conditions by themselves or in various aggregates have a negative impact on society, pose a threat to human development and can lead to loss of human resources. These dangerous factors directly affect both the socio-political and socio-economic situation of the country, which, in turn, ensures the compliance of the human environment and its living needs. The consequences of such a danger can be a decline in living standards, loss of property, capital, work, income, investment, and so on. In addition, we should not forget about such basic parameters of the social environment as the need to receive services in the field of education, health, culture, social protection. It is concluded that today the latest pathogens, products of modern biotechnology, are constantly appearing, and, accordingly, the above classification of biorisks should not be taken as a dogma. Moreover, other approaches can be used in the study of this issue. However, the value of the authors of the list of biorisks is to minimize or eliminate them.

Keywords: biorisks, biohazard, biosafety, state, forms and methods of management, social environment.

Постановка проблеми. Прояв біоризиків охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, а реалізація його наслідків є загрозою безпеки людства. Особливо це питання набуває актуальності в умовах

прискорення науково-технічного прогресу, адже використання досягнень біотехнологій чинить істотний вплив на здоров'я населення та стан довкілля і, водночас, демонструє особливо високі вимоги до систем охорони здоров'я і медичного обслуговування держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові аспекти біотехнологій, біотехнологічної діяльності, біобезпеки, біоризиків досліджували в своїх працях: Г. І. Балюк, Н. М. Білан, Л. О. Бондар, В. М. Голубничка, В. В. Добровольський, І. В. Курило, В. М. Завгородня, В. В. Костюк, Р. В. Костюк, В. В. Курзова, В. І. Лозо, Ю. А. Лякішева, Т. В. Морозовська, О. Ю. Піддубний, Л. В. Струтинська-Струк та деякі інші науковці. Разом з тим, це питання потребує більш детальної розробки в контексті наукових опрацювань.

Основна мета дослідження полягає у побудові класифікації біоризиків на основі їх специфічних ознак та особливостей, а також із врахуванням розвитку сучасних біотехнологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для кращого розуміння сутності біоризиків та, відповідно, з'ясування форм і методів управління ними постає об'єктивна потреба у їх систематизації. Нами вбачається, що побудова класифікації біоризиків має базуватися на основі їх характерних ознак, зокрема:

1. За генезою походження: а) природні (зовнішні) – біоризики, що мають статичний характер і не залежать від діяльності людини, а пов'язані з проявом природних біокатастроф (епідемій, панзоотій, епіфітотій тощо) [2; 10, с. 143]. Як правило, ці біоризики обумовлені об'єктивною наявністю у навколишньому природному середовищі (повітрі, ґрунті, воді) небезпечних для життя і здоров'я людини, тварин, рослин біологічних агентів; б) біотехногенні (внутрішні) – біоризики, що виникають внаслідок різноманітної господарської та науково-технічної діяльності людей, а також надходять від біонебезпечних технічних об'єктів [2; 10, с. 143]. Переважно, такі біоризики виникають в результаті людської недбалості, помилкових або несанкціонованих дій та рішень.

2. За джерелом біонебезпеки: а) об'єктивний – біоризик, що не залежить від волі й бажання людей (внаслідок природних процесів та явищ); б) суб'єктивний – біоризик, що виникає в результаті діяльності людини. Практика свідчить, що будь-яка діяльність, саме існування людини постійно у більшій чи меншій мірі пов'язані з наявністю певного ступеню ризику [1, с. 315-320; 3, с. 62-66; 9, с. 136].

3. За різновидом біобезпеки: а) санітарно-епідемічний ризик – можливість виникнення та вірогідні масштаби наслідків від негативного впливу об'єктів санітарних заходів протягом певного періоду часу [14], тобто ризик можливості поширення інфекційних хвороб або іншого впливу небезпечних факторів (вірусні, бактеріальні, паразитарні, ГМО, продукти біотехнології тощо) на здоров'я людини чи на здоров'я майбутніх поколінь; б) ветеринарно-санітарний ризик – можливість виникнення негативної події та вірогідні масштаби її наслідків протягом певного періоду часу [12], що пов'язано з хворобами тварин, включаючи зоонози, через занесення, укорінення чи поширення інфекційних хвороб тварин, організмів, які переносять хвороби, а також хвороботворних організмів, які містяться у продуктах тваринного походження чи кормах; хвороб, які переносяться тваринами; в) фітосанітарний ризик – можливість наявності та вірогідний масштаб наслідків несприятливої події через занесення чи поширення регульованих шкідливих організмів протягом визначеного періоду [16]; г) харчовий ризик – можливість виникнення шкідливого впливу на здоров'я людини та ступінь цього впливу, що походить з небезпечного (небезпечних) фактору (факторів) у харчових продуктах. Тобто, це ризик для здоров'я людини від споживання біонебезпечних харчових продуктів, внаслідок проникнення, укорінення чи поширення в них: шкідливих організмів; хвороб, у т. ч. які переносяться тваринами, рослинами або продукцією, що виробляється з них; організмів, які є носіями хвороб; хвороботворних організмів [17], а також можливість вмісту у продуктах харчування ГМО, що мають потенційно високий рівень ризику при їх використанні у харчуванні [15]; д) генетичний ризик – можливість виникнення та вірогідні масштаби наслідків від негативного впливу на геном людини та біотичних об'єктів довкілля при здійсненні ГД та поводженні з ГМО протягом певного періоду часу [13].

4. За сферою прояву: а) екологічна сфера. Так, екологічний аспект біоризику включає вивчення ефектів впливу різних небезпечних біологічних факторів на людину та біологічну складову навколишнього природного середовища. Тут факторами біоризику виступають: об'єктивна наявність у природному середовищі збудників певних інфекційних хвороб небезпечних для людей і тварин, інфекційних хвороб і шкідників рослин; наявність у навколишньому природному середовищі природних резервуарів патогенних мікроорганізмів (гризуни, кліщі, птахи) та осередків природно-вогнищевих інфекцій; наявність штучних резервуарів патогенних мікроорганізмів (скотомогильники, біотермічні ями, полігони захоронення небезпечних біовідходів); біозабруднення екосистем, як природного, так і антропогенного характеру, що відбувається внаслідок вторгнення в біоценоз невластивих йому видів живих організмів, у т. ч. неконтрольованого вивільнення ГМО тощо [5, с. 11-12]; б) медико-біологічна сфера. Зокрема, медико-біологічний аспект

біоризиків включає епідемічний або мікробіологічний ризик, а також ризик біомедичних технологій. До інфекційних біоризиків медико-біологічного характеру належать: ризики спалахів масових інфекційних захворювань людей (епідемії, пандемії) і тварин (епізоотії), ризики поширення хвороб і шкідників рослин (епіфітотії), як природного, так і біотехногенного або антропогенного характеру, у т. ч. спровоковані ГМ-збудниками інфекційні захворювання. Біотехнологічний аспект медико-біологічного біоризику передбачає вивчення та оцінку потенційних ризиків та переваг медичного втручання, пов'язаного з геномом людини (генетичний ризик). Тобто йдеться про вивчення та оцінку генетичного (біологічного) ризику для здоров'я і життя індивіда. А саме, репродуктивних технологій людини (штучне запліднення, рання діагностика спадкових хвороб, генна терапія, ксенотрансплантація тощо). Біотехногенні ризики медико-біологічного і екологічного характеру включають також ризики подвійного використання медико-біологічних досягнень, чутливих із точки зору біобезпеки та потрапляння таких технологій у руки терористів; ризики біотехногенних аварій, а також катастроф, зумовлених стихійними лихами (землетрусами, ураганами, повеннями, цунамі тощо), що загрожують режиму ізоляції і лабораторному біозахисту патогенних мікроорганізмів та колекцій штамів музейних культур у НДІ, ед.ент-лабораторіях тощо, в регіонах геологічного ризику [18]. Зрозуміло, що реалізація біоризику у вищезгаданій сфері та спричинення ним негативних наслідків має бути враховано при будівництві й експлуатації біолабораторій, а також не мало важливим є і людський фактор щодо наявності відповідних спеціальних знань та умінь управляти цими ризиками; в) економічна сфера. Економіка кожної держави повинна бути готовою до боротьби з будь-якими біоризиками. В першу чергу йдеться про наявність відповідного державного фінансування у медико-біологічній площині, зокрема: розбудова потужних лабораторних приміщень, оснащених новітнім обладнанням; переформатування медичних закладів відповідно до сучасних вимог; фінансова підтримка науковців при розробленні різного роду вакцин. До цього також слід додати сприяння держави при виплатах допомоги постраждалим. Нині економіка має бути націлена на зменшення та ліквідацію біоризиків і для населення, і для біологічних систем, від яких залежить збереження біорізноманіття, як основи розвитку країни. Зрозуміло, що при дії будь-яких сценаріїв реалізації біоризиків, економіка держави зазнає збитків. Проте, саме від державних регуляторів буде залежати наскільки гострою економічною проблемою обернуться наслідки реалізації біоризиків; г) соціальна сфера. Біологічні загрози соціальному становищу мають, як правило, природний характер. Ці небезпечні фактори приховують в собі і за певних умов самі по собі або в різній сукупності чинять негативний вплив на суспільство, становлять загрозу людського розвитку та можуть призвести до втрати людських ресурсів. Джерела небезпеки біологічного походження безпосередньо впливають як на соціально-політичне так і на соціально-економічне становище країни, що, у свою чергу, забезпечує відповідність середовища життя людини та її життєвих потреб. Наслідками такої небезпеки може служити зниження рівня життя людей, втрата майна, капіталу, роботи, отримання доходів, сфери вкладення інвестицій тощо. До того ж, варто не забувати і про такі базові параметри соціального середовища як потреба одержувати послуги у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, соціального захисту.

Дослідження впливу біологічних ризиків на соціальне середовище не можливе без вивчення поведінкових підходів суспільства. Так, Е. Гідденс виділяє адаптивні реакції суб'єктів на усвідомлення ризику, до яких відносить: прагматичне прийняття ризику, що означає повсякденну концентрацію на питаннях виживання; стриманий оптимізм в постійну віру на краще, незважаючи на будь-які небезпеки, наявні в теперішньому; цинічний песимізм передбачає пряму причетність до неприємностей, викликаних небезпеками зі значними наслідками; радикальне зобов'язання – це практична боротьба з існуючими джерелами небезпеки. При цьому актуалізується увага вченого в галузі співвідношення ризику і довіри, оскільки соціальна дія, яка завжди є ризиконебезпечною, виникає в результаті прийняття рішення, заснованого на довірі до соціальної системи як умови для зниження або мінімізації ризику. Таким чином, відсутність довіри може призвести до деструктивних наслідків для соціальної системи [4, с. 4]. Проаналізована нами ситуація, вимагає переосмислення ролі держави у забезпеченні мінімізації впливу біологічних ризиків на людський розвиток.

5. За критерієм ідентифікації: а) контрольовані та б) неконтрольовані біоризики, які в той же час можуть бути віднесені до а) видимих (явних) та б) невидимих. Наприклад, до групи невидимих та неконтрольованих відносяться ризики ГІД, що пов'язані із ДНК-технологіями [6, с. 83-84].

6. Залежно від типу біологічної системи: а) біоризики, що загрожують життю та здоров'ю людини; б) біоризики, що загрожують, окремим компонентам довкілля (наприклад, певним видам тварин, рослин); в) біоризики для біоценозів, агро- і еко- систем. Автори роботи «Оцінка і напрямки зменшення загроз біорізноманіттю України», розглядаючи ступені ризику, як нанесення збитку екологічній системі, включаючи

людину, критичним (пороговим) екологічним навантаженням, вважають таке, що спричиняє зміни в показниках структурно-функціональної організації популяції чи біоценозу, які перевищують межі адаптивних можливостей екосистеми [11].

7. За спрямованістю на об'єкт, який може постраждати: а) індивідуальні – біоризики, що стосуються індивідуумів: окремої людини або окремої живої істоти; б) групові – біоризики, що стосуються не тільки людей, а всіх живих істот. Щодо поділу ризиків на індивідуальні і групові, слід погодитися із В. В. Добровольським, який відзначає: що так, як майже кожен компонент екологічної системи залежно від варіанта ситуації може бути, як суб'єктом, так і об'єктом дії ризику, тому обґрунтованим є віднесення поняття ризик тільки до об'єкта дії ризику [7, с. 20].

8. За критерієм міри (ступеня) припустимості: а) знехтуваний – біоризик має настільки малий рівень, що він знаходиться у межах допустимих відхилень природного (фонового) рівня; б) прийнятний (допустимий) – рівень біоризику є певним компромісом між рівнем безпеки й можливостями її досягнення. Це такий біоризик, який суспільство може прийняти (дозволити), враховуючи техніко-економічні та соціальні можливості, а також екологічний стан середовища на даному етапі свого розвитку; в) гранично допустимий – максимальний рівень біоризику, який не повинен перевищуватися, незважаючи на очікуваний результат. Зокрема, значення гранично допустимих концентрацій (ГДК) шкідливих біоречовин (мікроорганізмів-продуцентів, препаратів, що містять живі клітини та спори мікроорганізмів) у повітрі робочої зони, наведені в додатках 1-7 до «Переліку Загальносоюзних санітарно-протиепідемічних правил і норм «Гранично допустимі концентрації (ГДК) шкідливих речовин у повітрі робочої зони»; г) надмірний – біоризик характеризується виключно високим рівнем, який у переважній більшості випадків призводить до негативних наслідків. Наприклад, роботи третього рівня 4-го класу біонебезпеки (BSL-4), відносяться до робіт, що виконуються в умовах підвищеного ризику для здоров'я людини. Цей рівень біонебезпеки включає роботу, що пов'язана із особливо небезпечними інфекціями та екзотичними агентами, які становлять високий індивідуальний і суспільний ризик, передаються респіраторним шляхом, а лікування та профілактика таких інфекційних захворювань не розроблені. Це зокрема, роботи в біолабораторіях BSL-4, в спеціалізованих медичних, інфекційних, туберкульозних, ветеринарних установах та підрозділах, спеціалізованих господарствах для хворих тварин, якщо працівники проводять роботи зі збудниками (або мають контакт з хворими) особливо небезпечних хвороб. Цей клас біонебезпечних умов праці характеризуються такими рівнями небезпечних факторів виробничого середовища, вплив яких створює загрозу для життя, високий ризик виникнення гострих професійних уражень, у т. ч. й важких форм [8]; д) катастрофічний «ризик існування» – біоризик характеризується не лише великомасштабністю негативних наслідків, а й неможливістю їх передбачити й розрахувати.

9. За локалізацією можливих наслідків, біоризики поділяються на такі, що несуть загрозу: а) глобальній біобезпеці; б) національній біобезпеці; в) регіональній біобезпеці; г) локальній біобезпеці.

Висновки. Враховуючи те, що в наш час постійно з'являються новітні патогенні організми, продукти сучасних біотехнологій, то, відповідно, вищезгадана класифікація біоризиків не є догмою. Тим більше, при дослідженні цього питання можуть використовуватися й інші підходи. Але цінність даної класифікації в тому, що в її основу покладені специфічні ознаки й особливості біоризиків.

Список використаних джерел

1. Акимов Т. А., Хаскин В. В. Экология: Учебник для вузов. М.: ЮНИТИ, 1998. 455 с.
2. Алымов В. Т., Тарасова Н. П., Техногенный риск. Анализ и оценка: учебное пособие для вузов. М: ИКЦ «Академкнига», 2004. 118 с.
3. Балюк Г. І. Правові аспекти понять ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки. *Право України*. 1999. № 12. С. 62-66.
4. Бульба В. Г., Євтухов О. В. Соціальні ризики людського розвитку: сутність та місце в державному управлінні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 2 (52). С. 1-6.
5. Голубнича В. М. Біобезпека та біозахист у біологічних лабораторіях 1-го та 2-го рівнів біобезпеки: монографія / за ред. В. М. Голубнича, М. В. Погорелов, В. В. Корнієнко. Суми: Сумський державний університет, 2016. 123 с.
6. Данилов-Данильян В. И., Залиханов М. Ч., Лосев К. С. Экологическая безопасность. Общие принципы и российский аспект. Москва: Изд-во МНЭПУ, 2001. 332 с.
7. Добровольський В. В. Екологічна безпека і ризик: деякі понятійно-категоріальні уточнення. *Екологічна безпека*. 2011. № 1. С. 17-20.

8. ДСП 9.9.5.035-99 Безпека роботи з мікроорганізмами I-II груп патогенності. URL: http://arm.te.ua/docs/DSP_9_9_5035-99.pdf (дата звернення: 10.02.2022).
9. Дубовик О. Л. Анализ экологических рисков в России. Современное экологическое право в России и за рубежом: сб. науч. Тр. Москва, 2001. С. 132-145.
10. Зінченко Ю. В. Методичні підходи до аналізу екологічного ризику. *Економічні інновації*. Випуск № 60. Книга I. 2015. С. 141-153.
11. Оцінка і напрямки зменшення загроз біорізноманіттю України / за ред. Дудкін О. В. Київ: Хімджест, 2003. 400 с. Otsinka i napriamky zmeshennia zahroz bioriznimanittiu Ukrainy
12. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 531.
13. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007. № 1103-V. *Відомості Верховної Ради*. 2007. № 35. Ст. 484.
14. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 27. Ст. 218.
15. Про затвердження Переліку харчових продуктів, щодо яких здійснюється контроль вмісту генетично-модифікованих організмів: Наказ Міністерства охорони здоров'я від 09.11.2010 р. № 971. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1248-10>.
16. Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 р. № 3348-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 34. Ст. 352.
17. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98.
18. Управління біоризиками: посібник з лабораторної біобезпеки. URL: http://www.bsseducation.com.ua/sites/default/files/WHO_CDS_EPR_2006_6_ukr_ready_.pdf (дата звернення: 10.02.2022).

References

1. Akimova, T.A. & Haskin V.V. Ecologia: Uchebnik dlia vuzov [Ecology: A textbook for universities]. М.: UNITI, 1998. 455 p. / [in Russian].
2. Alymov V.T. & Tarasova N.P. Tehnogennyi risk. Analiz i otsenka: uchebnoe posobie dlia vuzov [Man-made risk. Analysis and evaluation: a textbook for universities]. М.: IKTS "Akademkniga", 2004. 118 p. / [in Russian].
3. Balyuk G.I. Pravovi aspekty poniat' yadernoi ta radiatsiinoi (radioecologichnoi bezpeky) [Legal aspects of the concepts of nuclear and radiation (radioecological) safety]. Pravo Ukrainy. 1999. № 12. 62–66 pp. / [in Ukrainian].
4. Bulba V.G. & Yevtukhov O.V. Sotsial'ni ryzyky liuds'kogo rozvytku: sutnist' ta mistse v derzhavnomu upravlinni [Social risks of human development: the essence and place in public administration]. Aktual'ni problemy derzhavnogo upravlinnia. 2017. № 2 (52). 1-6 pp. / [in Ukrainian].
5. Golubnycha V.M. Biobezpeka ta biozakhyst u biologichnykh laboratoriyakh 1-go ta 2-go rivniv biobezpeky [Biosafety and biosecurity in biological laboratories of the 1st and 2nd levels of biosafety]: monography / of 10 ed. V.M. Golubnycha & M.V. Pogorelov & V.V. Kornienko. Sumy: Sumy State University, 2016. 123 p. / [in Ukrainian].
6. Danilov-Danilyan V.I. & Zalikhanov M. Ch. & Losev K.S. Ekologicheskaya bezopasnost'. Obshchie printsyipy i rossiiskii aspekt [Ecological safety. General principles and the Russian aspect]. М.: МНЭПУ, 2001. 332 p. / [in Russian].
7. Dobrovolskyi V.V. Ekologichna bezpeka i ryzyk: deaki poniatiiino-katehorial'ni utochnennia [Environmental safety and risk: some conceptual and categorical clarifications]. Ekologichna bezpeka. 2011. № 1. 17-20 pp. / [in Ukrainian].
8. ДСП 9.9.5.035-99 Безпека роботи з мікроорганізми I-II груп патогенності [Safety of work with microorganisms of I-II groups of pathogenicity]. arm.te.ua/docs/DSP_9_9_5035-99.pdf. Retrieved from http://arm.te.ua/docs/DSP_9_9_5035-99.pdf / [in Ukrainian].
9. Dubovik O.L. Analiz ekologicheskikh riskov v Rossii. Sovremennoe ekologicheskoe pravo v Rossii i za rubezhom [Analysis of environmental risks in Russia. Modern environmental law in Russia and abroad]: collection of scientific works. М., 2001. 132-145 p. / [in Russian].

10. Zinchenko Y.V. *Metodychni pidhody do analizu ekologichnogo ryzyku* [Methodical approaches to environmental risk analysis]. *Economic innovatsii*. Issue № 60. Book I. 2015. 141-153 p./ [in Ukrainian].
11. *Otsinka i napriamky zmenshennia zahroz bioriznimanittiu Ukrainy* [Estimation and directions of reduction of threats to biodiversity of Ukraine] of 10/ ed. Dudkin O.V. K.: Himgest, 2003. 400 p./ [in Ukrainian].
12. *Zakon Ukrainy Pro veterynarnu medytsynu : pryiniaty 25 cherv. 1992 roku № 2498-XII* [Law of Ukraine on veterinary medicine from June 25 1992, № 2498-XII] (1992, September 8) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 36, Art. 531 [in Ukrainian].
13. *Zakon Ukrainy Pro derzhavnu systemu biobezpeky pry stvorenni, vyprobuvanni, transportuvanni ta vykorystanni genetychnomodyfikovanykh organizmiv: pryiniaty 31 trav. 2007 roku № 1103-V* [Law of Ukraine on the State System of Biosafety at the Time of Creating, Testing, Transporting, and Using Genetically Modified Organisms from May 31 2007, № 1103-V] (2007, August 31) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 35, pp. 1137, Art. 484 [in Ukrainian].
14. *Zakon Ukrainy Pro zabezpechennia sanitarnoho ta epidemichnogo blahopoluchchia naseleennia: pryiniaty 24 lut. 1994 roku № 4004-XII* [Law of Ukraine on ensuring the sanitary and epidemic well-being of the population from February 24 1994, № 4004-XII] (1994, July 5) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 27, Art. 218 [in Ukrainian].
15. *Nakaz Ministerstva Okhorony zdorovia Pro zatverdzhennia pereliku kharchovykh produktiv, shchodo yakykh zdiisniuet'sia kontrol' vmistu henetychno-modyfikovanykh organizmiv: vid 9 lyst. 2010 roku № 971* [On approval of the List of food products subject to control of the content of genetically modified organisms from November 9 2010, № 971]. [zakon4.rada.gov.ua/laws/show / z1248-10](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1248-10). Retrieved from [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show / z1248-10/](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1248-10/) [in Ukrainian].
16. *Zakon Ukrainy Pro karantyn roslyn: pryiniaty 30 cherv. 1993 roku № 3348-XII* [Law of Ukraine on plant quarantine from June 30 1993, № 3348-XII. (1993, August 24) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 34, Art. 352./ [in Ukrainian].
17. *Zakon Ukrainy Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv: pryiniaty 23 grud. 1997 roku № 771/97-VR* [Law of Ukraine on the basic principles and requirements for food safety and quality from December 23 1997, № 771/97-VR. (1997, May 8) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 19, Art. 98./ [in Ukrainian].
18. *Upravlinnia bioryzykamy: posibnyk z laboratornoi bezpeky* [Biorisk Management: A guide to laboratory biosafety]. [bsseducation.com.ua/sites/default/files/WHO_CDS_EPR_2006_6_ukr_ready_.pdf](http://www.bsseducation.com.ua/sites/default/files/WHO_CDS_EPR_2006_6_ukr_ready_.pdf). Retrieved from http://www.bsseducation.com.ua/sites/default/files/WHO_CDS_EPR_2006_6_ukr_ready_.pdf/ [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.01.2022.

Іван Мельник,

старший викладач кафедри безпеки та
правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6292-9198>

Володимир Богайчук,

завідувач сектору досліджень зброї відділу
криміналістичних досліджень
Тернопільського НДЕКЦ МВС України

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА НАВИКІВ САМОЗАХИСТУ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Проведено короткий аналіз проблемних питань підвищення рівня фізичної підготовки та навичок самозахисту студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність». Обґрунтовано, що необхідність підвищення рівня фізичної підготовки та навичок самозахисту майбутніх спеціалістів правоохоронних органів є досить актуальною проблемою, оскільки в сучасних умовах працівники Національної поліції під час виконання своїх повноважень часто застосовують фізичний вплив, фізичну силу, прийоми боротьби та рукопашного бою в разі затримання правопорушників або припинення їхніх протиправних дій. Особливу увагу акцентовано на ефективній функціональній фізичній підготовці майбутніх працівників правоохоронних органів України.

Ключові слова: поліцейський, фізична підготовка, фізична готовність, навички самозахисту, формування умінь, навичок, методика навчання, службова підготовка, психологічна готовність.

Мельник И., Богайчук В.

Повышение уровня физической подготовки и навыков самозащиты будущих работников правоохранительных органов Украины

Проведен краткий анализ проблемных вопросов повышения уровня физической подготовки и навыков самозащиты студентов специальности «Правоохранительная деятельность». Обосновано, что необходимость повышения уровня физической подготовки и навыков самозащиты будущих специалистов правоохранительных органов является достаточно актуальной проблемой, поскольку в современных условиях работники Национальной полиции во время выполнения своих полномочий часто применяют физическое влияние, физическую силу, приемы борьбы и рукопашного боя при задержании правонарушителей или прекращении противоправных их действий. Особое внимание акцентируется на эффективной функциональной физической подготовке будущих работников правоохранительных органов Украины.

Ключевые слова: полицейский, физическая подготовка, физическая готовность, навыки самозащиты, формирование умений, навыков, методика обучения, служебная подготовка, психологическая готовность.

Melnyk I., Bohaichuk V.

Increasing the level of physical fitness and self-defense skills of future law enforcement officers of Ukraine

A brief analysis of the problematic issues of improving the level of physical training and self-defense skills of students majoring in "Law Enforcement Activity" are made in the article. It is substantiated that the need to increase the level of physical training and self-defense skills of future law enforcement officers is a very important issue, because in modern conditions National Police officers in the exercise of their powers, often use physical force, physical force, fighting and hand-to-hand combat offenders or termination of their illegal actions. Particular attention is paid to effective functional physical training of future law enforcement officers of Ukraine. The following aspects of preparation of future police officers for performance of their daily duties on protection of public safety are defined: general physical training; sports training (special physical training); self-defense (self-defense tactics). The purpose of teaching the discipline "Physical training and skills of self-defense" is substantiated, namely: the formation of systematic theoretical knowledge and primary practical skills for the use of self-defense systems in potentially unusual life situations that threaten human

life or health by outsiders. It is determined that according to the results of training, future law enforcement officers should be able to coordinate the activities of public safety and order, as well as communication with individuals and legal entities in order to respond in a timely manner to crimes, administrative offenses and events; to adapt and act effectively under the usual conditions of law enforcement activities and under conditions of complicated operational situation; work autonomously and in a team, performing official duties and solving complex specialized tasks of law enforcement.

Keywords: police officer, physical training, physical readiness, self-defense skills, formation of abilities, skills, teaching methods, service training, psychological readiness.

Постановка проблеми. Реформа правоохоронних органів України на сучасному етапі неможлива без належно фізично підготовлених кадрів. Підготовку кадрів для Національної поліції України як складову державної політики у сфері вищої освіти варто розглядати як цілеспрямований процес набуття системних теоретичних знань, формування практичних умінь та навичок в опануванні обраної професії за умови забезпечення суб'єктами освітньої діяльності належного функціонування системи освіти, спрямованої на реалізацію кожною особою права на освіту та задоволення потреб Національної поліції у висококваліфікованих фахівцях, здатних ефективно виконувати свої обов'язки з охорони прав і свобод людини, захисту інтересів держави та суспільства, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку [1, с. 80].

На основі практичних, статистичних даних та правоохоронного досвіду можна зробити висновок, що працівники Національної поліції під час виконання своїх повноважень часто застосовують фізичний вплив, фізичну силу, прийоми боротьби та рукопашного бою під час затримання правопорушників або припинення їхніх протиправних дій. Відповідно поліцейські мають бути фізично підготовлені задля особистого захисту та забезпечення безпеки громадян. З огляду на це необхідно підвищити рівень фізичної підготовки та навичок самозахисту майбутніх спеціалістів правоохоронних органів, що є досить актуальною проблемою в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти підвищення рівня фізичної підготовки майбутніх правоохоронців досліджувалися у публікаціях Пашаєва А. З., Трішина К. О., Савельєва І. В., Осадчого В. І., Коломійця Ю. М., Уварової О. Ю. та інших. Як засвідчує аналіз літературних джерел, актуальними є питання підвищення рівня фізичної підготовки та навичок самозахисту майбутніх працівників правоохоронних органів України.

Метою дослідження є розкриття значення підвищення рівня фізичної підготовки та навичок самозахисту майбутніх працівників правоохоронних органів України виходячи саме із специфіки подальшої служби.

Виклад основного матеріалу. Необхідною умовою розвитку творчого потенціалу працівників правоохоронних органів України та успішного виконання професійних обов'язків є наявність відповідних рівнів професійно спрямованих фізичних можливостей [2].

Одним із пріоритетних напрямів підготовки працівників поліції до виконання професійної діяльності є фізична підготовка. Фізична підготовка – це комплекс заходів, спрямований на формування та вдосконалення рухових умінь і навичок, розвиток фізичних якостей та здібностей з урахуванням особливостей його професійної діяльності [3]. У цьому плані необхідні такі аспекти підготовки майбутніх правоохоронців до виконання повсякденних обов'язків з охорони громадської безпеки:

- загальна фізична підготовка;
- спортивне тренування (спеціальна фізична підготовка);
- самооборона (тактика самозахисту).

Таку підготовку проводять на заняттях з дисципліни «Фізична підготовка та навички самозахисту» відповідно до вимог законодавства України, а також Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України.

Метою викладання навчальної дисципліни «Фізична підготовка та навички самозахисту» є: формування системних теоретичних знань і первинних практичних навичок, щодо застосування засобів систем самозахисту в потенційно можливих нестандартних життєвих ситуаціях, що несуть загрозу життю або здоров'ю людини з боку сторонніх осіб.

Основні завдання вивчення дисципліни «Фізична підготовка та навички самозахисту» такі:

- формування спеціальних знань, умінь і навичок з основ фізичного самозахисту;
- виховання психічної стійкості, зосередженості, сміливості, рішучості, впевненості у власних силах.

Освітня компонента «Фізична підготовка та навички самозахисту» пов'язана із освітніми компонентами «Основи тактичної медицини», «Цивільна безпека», «Тактико-спеціальна підготовка», «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка».

За результатами навчання майбутні правоохоронці повинні вміти здійснювати координацію діяльності суб'єктів гарантування публічної безпеки і порядку, а також комунікацію з фізичними та юридичними особами з метою своєчасного реагування на кримінальні злочини, адміністративні правопорушення та події; адаптуватися й ефективно діяти за звичних умов правоохоронної діяльності та за умов ускладнення оперативної обстановки; працювати автономно та в команді виконуючи посадові обов'язки та під час вирішення складних спеціалізованих завдань правоохоронної діяльності.

Вважаємо, що підготовку майбутніх правоохоронців з дисципліни «Фізична підготовка та навички самозахисту» доцільно проводити, виокремивши такі теми:

Тема 1. Організація фізичної підготовки в системі службової підготовки працівників Національної поліції України. Організаційні та методичні засади фізичної підготовки. Прийоми самостраховки. Основи поліцейського хортингу.

Тема 2. Розвиток фізичних якостей.

Тема 3. Больові та задушливі прийоми. Звільнення від захоплень та обхоплень.

Тема 4. Захист від нападу та силове затримання правопорушника, озброєного холодною зброєю (ножем). Захисні дії в разі погрози вогнепальною зброєю. Обеззброєння та силове затримання правопорушника.

Тема 5. Техніка і тактика надягання кайданків та поверхневої перевірки.

Навчання з фізичної підготовки передбачає формування у майбутніх працівників правоохоронних органів:

- рухових якостей та навичок, необхідних у повсякденній діяльності та в разі виникнення екстремальних ситуацій;
- витривалості, швидкісних та силових якостей, що забезпечують можливість переслідування правопорушника та перевагу в силовому протистоянні в разі його затримання, у тому числі з подоланням природних та штучних перешкод;
- навичок самоконтролю за фізичним станом та станом здоров'я у процесі виконання фізичних вправ;
- практичних навичок застосування прийомів самозахисту, особистої безпеки, фізичного впливу.

Вважаємо, що в процесі практичного вивчення дисципліни «Фізична підготовка та навички самозахисту» вольові якості особистості, зокрема сила волі, витримка і самовладання, цілеспрямованість, ініціативність, самостійність, рішучість, послідовність, самоконтроль, дисциплінованість, набувають максимального розвитку. На нашу думку, джерелом вольових дій у фізичній підготовці студентів мають бути внутрішні спонукання та достатня розвиненість вольових якостей; сили волі, витримки самовладання, дисциплінованості. Тренування і практика основних методів тактики самозахисту, поряд з набором критеріїв психології виживання, дають змогу працівникам поліції ефективно виконувати повсякденні обов'язки і захищати своє життя і життя громадян, за яких вони несуть відповідальність [5, с. 74].

Водночас серед проблем фізичної підготовки та формування навичок самозахисту студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність» варто виокремити такі:

- тактика опанування бойових стійок, правил переміщення та вміння вибрати правильну дистанцію;
- тактика застосування фізичної сили;
- тактика застосування спеціальних прийомів боротьби, рукопашного бою і тактики самозахисту;
- тактика прийомів затримання та конвоювання;
- тактика прийомів визволення від захватів та обхватів;
- тактика захисних дій від загрози ножем та вогнепальною зброєю.

Вирішення вказаних проблемних питань є основною умовою підвищення рівня фізичної підготовки та навичок самозахисту студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність». Служба в підрозділах правоохоронних органів України, що здійснюється в умовах підвищеної небезпеки, потребує високого рівня фізичної підготовки від працівників. Як свідчить правоохоронний досвід, під час виконання своїх повноважень працівники поліції відповідно до ст. 44 Закону України «Про Національну поліцію» застосовують фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення особистої безпеки або / та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила

правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом [6].

Таким чином, підготовка працівників правоохоронних органів України потребує постійного пристосування до вимог сучасності та своєчасного вдосконалення отриманих навичок для ефективного виконання поставлених перед ними завдань в сучасних умовах.

Висновки. Отже, доцільно більш ретельно підходити до підвищення рівня фізичної підготовки та навичок самозахисту майбутніх працівників правоохоронних органів України відповідно до специфіки подальшої служби. Вважаємо, що у процесі фізичної підготовки та формування навичок самозахисту студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність» необхідно диференціювати рівень підготовки для різних служб в поліції: від слідчого до працівника патрульної поліції чи кінолога. Крім того, потрібно розробити додаткові види випробувань, що дасть змогу визначати у комплексі рівень фізичних здібностей майбутніх працівників правоохоронних органів.

Список використаних джерел

1. Савельєва І. В. Підготовка кадрів для Національної поліції України як складова державної політики у сфері вищої освіти. *Lexportus*. 2018. № 1. С. 72–82.
2. Гриньов І. М., Воронін І. В. Проблеми та перспективи розвитку системи професійного відбору майбутніх поліцейських. Підготовка поліцейських в умовах реформування МВС України. Збірник наукових праць V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 29 травня 2020 р.). URL: <http://univd.edu.ua/uk/dir/2359> (дата звернення: 20.01.2022).
3. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: Наказ МВС України від 26 січня 2016 року №50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text> (дата звернення: 25.01.2022).
4. Про затвердження Положення з організації перевірки рівня фізичної підготовленості кандидатів до вступу на службу в Національну поліцію України : Наказ МВС України від 09.02.2016 № 90 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0306-16_3 (дата звернення: 20.01.2022).
5. Коломієць Ю. М., Пашаєв А. З., Уварова О. Ю. Удосконалення рівня фізичної підготовки курсантів ВНЗ МВС України шляхом проведення секційної роботи із спортивних єдиноборств. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України: зб. наук. пр. Харків : ХНУВС, 2018. С. 73–76.
6. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 27.01.2022).

References

1. Savelyeva, I. V. (2018). Pidhotovka kadriv dlya Natsionalnoyi politysiyi Ukrainy yak skladova derzhavnoyi polityky u sferi vyshchoyi osvity [Training for the National Police of Ukraine as a component of public policy in higher education]. *Lexportus*, 1, 72–82 [in Ukrainian].
2. Hrynov, I. M., & Voronin, I. V. (2020). Problemy ta perspektyvy rozvytku systemy profesiynoho vidboru maybutnikh politseyskykh [Problems and prospects for the development of the system of professional selection of future police officers]. *Pidhotovka politseikykh v umovakh reformuvannya MVS Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats V Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi – Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference* (Kharkiv, 29 travnya). Retrieved from <http://univd.edu.ua/uk/dir/2359> [in Ukrainian].
3. *Pro zatverdzhennya Polozhennya pro orhanizatsiyu sluzhbovoyi pidhotovky pratsivnykiv Natsional'noyi politysiyi Ukrainy: Nakaz MVS Ukrainy vid 26 sichnya 2016 roku №50* [On approval of the Regulations on the organization of training of employees of the National Police of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of January 26, 2016 №50]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text> [in Ukrainian].
4. *Pro zatverdzhennya Polozhennya z orhanizatsiyi perevirky rivnya fizychnoyi pidhotovlenosti kandydativ do vstupu na sluzhbu v Natsionalnu politysiyu Ukrainy: Nakaz MVS Ukrainy vid 09.02.2016 № 90* [On approval of the Regulations on the organization of checking the level of physical fitness of candidates for service in the National Police of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 09.02.2016 № 90]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0306-16_3 [in Ukrainian].

5. Kolomiyets, Yu. M., Pashayev, A. Z., Uvarova, O. Yu. (2018). Udoskonalennya rivnya fizychnoyi pidhotovky kursantiv VNZ MVS Ukrayinysh lyakhom provedennya sektsiynoyi roboty iz sporty vnykhyedynoborstv [Improving the level of physical training of cadets of universities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine by conducting sectional work on martial arts]. *Pidhotovka politseyskykh v umovakh reformuvannya systemy MVS Ukrayiny: zb. nauk. pr. – Training of police officers in the conditions of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: a collection of scientific works*. Kharkiv: KHNUVS, 73–76 [in Ukrainian].
6. *Pro Natsionalnu politsiyu: Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015 No 580-VIII [About the National Police: Law of Ukraine of July 2, 2015 No. 580-VIII]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.02.2022.

Юлія Муравська,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнський національний університет
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9695-1075>

ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОЇ РОЗВІДКИ В УКРАЇНІ

У сучасних умовах воєнного конфлікту на території України наукова проблематика функціонування розвідувальної діяльності як важливий механізм отримання стратегічної інформації в процесі протидії гібридній війні є надзвичайно актуальною, багатогранною. Оскільки військова розвідка – це важливий напрямок розвідувальної діяльності. З огляду на довгострокову цілі приєднання до загальноєвропейської системи колективної безпеки Україна вибудовує нові підходи до гарантування національної безпеки.

Метою статті є огляд теоретичних та практичних аспектів військової розвідки, сучасного стану нормативно-правового забезпечення розвідувальної діяльності в Україні, а також додаткових та альтернативних форм отримання стратегічних і тактичних даних. Наголошено на визначенні факторів здійснення військової розвідки, умов, переваг та недоліків стратегічної, тактичної та оперативної розвідки. Водночас зроблено висновки про поточну ситуацію щодо стану військової розвідки в Україні в контексті побудови системи заходів боротьби з гібридною війною.

Ключові слова: військова розвідка, розвідувальна діяльність, воєнні дії, безпека та оборона, національна безпека

Муравская Ю.

Парадигма развития военной разведки в Украине

В современных условиях военного конфликта в Украине научные вопросы функционирования разведывательной деятельности в качестве важного механизма получения стратегической информации в процессе противодействия гибридной войне чрезвычайно актуальны, многогранны. Поскольку военная разведка является важным направлением разведывательной деятельности. Основываясь на долгосрочной цели присоединения к общеевропейской системе коллективной безопасности, Украина создает новые подходы к обеспечению национальной безопасности.

Целью данной статьи является рассмотрение теоретических и практических аспектов военной разведки, современного состояния нормативно-правового обеспечения разведывательной деятельности в Украине, а также дополнительные и альтернативные формы стратегических и тактических данных. В данной статье подчеркивается определение факторов военной разведки, условий, преимуществ и недостатков стратегической, тактической и оперативной разведки. В то же время вывод о текущей ситуации в отношении состояния военной разведки в Украине в контексте построения системы мер по борьбе с гибридной войной.

Ключевые слова: военная разведка, разведывательная деятельность, военные действия, безопасность и защита, национальная безопасность

Muravska Yu.

The paradigm of military intelligence development in Ukraine

In modern conditions of military conflict in Ukraine, scientific issues of intelligence activity functioning as an important mechanism for obtaining strategic information in the process of counteraction to the hybrid war is extremely relevant and multifaceted. The military intelligence is an important direction of intelligence activity. Based on the long-term objective of joining the pan-European system of collective security, Ukraine is building new approaches to ensure the national security.

The purpose of this article is to review the theoretical and practical aspects of military exploration, the current state of intelligence activities legal provision in Ukraine, as well as additional and alternative forms of strategic and tactical data.

The active phase of military confrontation and russian aggression on the territory of Ukraine dictates new modern rules for the formation of an effective mechanism for national security, including, the improving of intelligence bodies activities in the context of adaptation to various forms of hostilities against the background of the necessary

structural transformations to ensure intelligence in Ukraine. Particularly important task of exploration activity of Ukraine is today's pursuit, collection and analysis of information for the evidence base formation on russian aggression and crimes on the territory of Ukraine.

The article emphasizes on determining the factors of military exploration, conditions, advantages and disadvantages of strategic, tactical and operational intelligence. At the same time, a conclusion on the current situation regarding the state of military intelligence in Ukraine in the context of building the system of measures to combat hybrid war. Prospective examinations in the field of intelligence activity in Ukraine and its legal regulation are considered to be actual in future scientific work.

Keywords: *military intelligence, intelligence activities, military actions, security & defense, national security*

Постановка проблеми. У контексті присутності сучасної гострої фази військових дій на території України, розвідувальна діяльність є актуальним методом отримання тактичної та стратегічної інформації, що здійснюється державою. У більшості країн розвідка організована на основі діяльності спеціалізованих структурних одиниць у системі національної безпеки, що працюють у структурі Збройних Сил або в рамках національних розвідувальних органів. Прогресивний процес глобалізації охоплює не тільки країни, а й континенти. Російська військова агресія як явище і воєнні дії на території України як результат прийнятих міжнародних рішень є основними ознаками необхідності здійснення ефективної розвідувальної діяльності для формування ефективної сучасної системи національної безпеки.

У сучасних військових умовах одним із важливих завдань розвідувальної діяльності в Україні є формування потужного воєнного потенціалу та створення дієвого сектору безпеки й оборони нашої держави. Співпраця воєнної розвідки України з міжнародними розвідувальними структурами сьогодні ведеться за стратегічними напрямками військової розвідки як процесу збору та аналізу стратегічної й тактичної інформації, і має велику кількість видів. На думку автора, одним із найважливіших чинників підвищення ефективності української військової розвідки є сприйняття та практичне використання міжнародних стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Думки науковців щодо концепції розвідувальної діяльності відрізняються в багатьох напрямках. Висновки з аналізу предметної літератури вказують на різні джерела походження та парадигми розвитку поняття розвідки. Кожна держава організовує розвідувальну діяльність відповідно до власних потреб та інтересів. Окремі питання розвідувальної діяльності відображені в наукових працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Роботи В. Абрамова, С. Борисевича, А. Дацюка (В. Абрамов, С. Борисевич, А. Дацюк 2019), М. Вжосек (М. Вжосек, 2014), Д. Денишук (Д. Денишук, 2020), С. Ляковської (С. Ляковська, 2019), Ю. Муравської (Ю. Муравська чи 2019), В. Мартинюка, Ю. Муравської (В. Мартинюк, Ю. Муравська, 2020) присвячені проблемам безпеки, а також функціонування розвідки та контррозвідки. Незважаючи на значний науковий доробок з теорії та практики розвідувальної діяльності, окремі питання військової розвідки все ще недосліджені. З огляду на актуальність питання розвідувальної діяльності в Україні автор підтримує наукову позицію польського професора з військової справи М. Вжосека, що «...багато методів та напрямків діяльності, які використовують у військовій розвідці, застосовуються також в інших видах розвідувальної діяльності» [10, с. 6]. І все ж таки феномену військової розвідки вчені приділяють недостатньо уваги.

Метою наукової статті є дослідження теоретичних аспектів поняття військової розвідки, парадигми її розвитку в Україні, а також особливостей функціонування в сучасних критичних умовах воєнного стану, що проявляється в необхідності побудови ефективної політики безпеки та оборони, та стосується не лише дослідження військових методів збору та обробки інформації, а й зрештою інституційного забезпечення воєнної розвідки. У контексті досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити парадигму розвитку військової розвідки в Україні; проаналізувати види та завдання розвідувальної діяльності; сформулювати висновки щодо сучасного стану національної безпеки України та ролі військової розвідки в її забезпеченні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні в результаті динамічного розвитку глобалізації та комп'ютеризації розвідувальна діяльність характеризується ширшим і багатогимірним інструментарієм своєї діяльності у місцевому, регіональному та глобальному середовищі. Тому такі концепції, як «цивільна розвідка» або «військова розвідка» вважаються універсальними інструментами як теоретично, так і в практиці отримання інформації. У більшості країн розвідка, зокрема воєнна, організовується на основі спеціалізованих одиниць і працює в структурі національних збройних сил або навіть національних центрів розвідки [8].

З часів заснування України на її території державна влада приділяла вагомому роль розвідувальній діяльності, що проявляється в обстоюванні інтересів держави, побудові ефективної системи міждержавних зв'язків, отриманні стратегічної інформації, організації і проведенні військових операцій тощо. У радянський період розвідка на території сучасної України існувала як територіальна складова єдиного загально-союзного розвідувального механізму органів державної безпеки СРСР. Після проголошення незалежності України у складі Служби національної безпеки України було створено Головне управління розвідки, організаційно-штатну структуру якого затверджено відповідним наказом Голови СНБУ 28 грудня 1991 р. [6]. Важливим кроком у справі зміцнення правових засад діяльності був ухвалений у березні 2001 р. Закон України «Про розвідувальні органи України» [3], а також – підписання в 2020 р. Закону України «Про розвідку» [7]. Уперше на законодавчому рівні створено розвідувальне співтовариство, коло суб'єктів, діяльність яких безпосередньо або опосередковано стосується захисту державних інтересів України від зовнішніх загроз, визначено роль та місце окремих суб'єктів цього співтовариства під час виконання завдань із забезпечення зовнішньої безпеки України, а також засад їхньої взаємодії.

Закон України «Про розвідку» чітко розмежовує повноваження і сфери відповідальності розвідувальних органів із зосередженням їхніх зусиль на пріоритетних напрямках забезпечення національної безпеки, унеможливорює дублювання їхніх завдань і функцій та одночасно забезпечує комплексний підхід до виконання розвідувальними органами пріоритетних завдань розвідувальної діяльності у відповідних сферах [7]. На сьогоднішні Головне управління розвідки Міністерства оборони України посідає ключову позицію в контексті формування системи національної безпеки України. Однією з головних причин цього, на думку автора, є необхідність попереджати та реагувати на виклики російської воєнної агресії, а також наявність тенденцій світового ладу, у якому засоби військової розвідки та структури воєнної розвідки виходять на передній план. У попередніх дослідженнях автора на цю тематику зазначалося про необхідність «...посилення співпраці поліції та різних розвідувальних служб держав-членів ЄС (зустрічі керівників служб, створення команд по боротьбі з тероризмом тощо)...» [4, с. 33]. З огляду на загострення воєнних дій та активізації російської агресії на території України така співпраця є необхідним кроком забезпечення оборони та безпеки національного сектору. Подібно до ситуації зі співпрацею у сфері економічної безпеки, як розглядалося в праці В. Мартинюка, Ю. Муравської: «...в контексті співпраці країни можна класифікувати наступним чином: а) країн з низьким рівнем партнерства; б) країни з високим рівнем партнерства...» [9, с. 22]. Аналогічну класифікацію можемо запропонувати у контексті співпраці розвідувальних органів країн світу: а) країни з низьким рівнем розвідувального партнерства; б) країни з високим рівнем розвідувального партнерства.

На фоні розвитку воєнних дій в Україні все більшої актуальності набуває військова розвідка. Як правило, вона має два основних значення. Перш за все, це організація (структура та завдання), що виконує систему конкретних дій, котрі входять до правових положень її діяльності (воєнна та цивільна розвідка). По-друге, під цим поняттям розуміється діяльність, що складається зі збору інформації військового характеру (військова розвідка). Доречною є наукова позиція, що в контексті національної безпеки розвідка є типом аналітичного дослідження, організованого державою щодо інших країн (юридичних осіб) [1, с. 15]. Відповідно до положень Закону України «Про розвідку», розвідка – це організаційно-функціональне поєднання розвідувальних органів та діяльності, яку вони здійснюють самостійно або у взаємодії між собою та з іншими суб'єктами розвідувальної співпраці з метою гарантування національної безпеки й оборони України [7].

Залежно від типу й масштабу поставлених завдань військовою розвідку можемо умовно поділити на три види:

1) тактична, яка проявляється у зборі розвідувальної інформації, аналізі тактичної ситуації й розробці рекомендацій щодо підготовки і здійснення бойових дій на конкретних напрямках.

2) оперативна, яка становить збір розвідувальної інформації про противника, яка необхідна для підготовки і здійснення військових операцій, а також аналіз оперативної ситуації та розробку рекомендацій щодо підготовки і здійснення відповідно наступу або контрнаступу.

3) стратегічна, що представлена як збір інформації про військову політику противника, їх сильні та слабкі сторони і стратегію здійснення власне військових дій (до такої інформації можемо віднести особовий склад, стан, розміщення сил противника, плани бойових дій, рівень озброєння, військовий потенціал противника тощо); також до завдань стратегічної розвідки входить виявлення можливих шляхів та підготовка пропозицій щодо можливостей уникнення війни чи припинення агресії шляхом проведення дипломатичних переговорів.

Основними завданнями розвідувальної діяльності згідно з нормами законодавства України є такі:

- 1) своєчасне забезпечення споживачів розвідувальною інформацією;
- 2) сприяння реалізації національних інтересів України;
- 3) протидія зовнішнім загрозам національній безпеці України у визначених законом сферах [7].

Водночас, на думку М. Вжосека «...завдання сучасної військової розвідки підпадають під дві основні категорії: визначення наявних загроз та отримання відповідної інформації в галузі державної зовнішньої безпеки» [10, с. 5]. Водночас Д. Денищук у своїх наукових дослідженнях зосереджує свою увагу на понятті розвідувальної таємниці, наголошуючи, що: «...розвідувальною таємницею можна вважати будь-яку інформацію, яку було отримано розвідкою в межах розвідувальної діяльності, розголошення якої може зашкодити життєво важливим національним інтересам України...» [2, с. 177]. З огляду на подані вище завдання та концепцію розвідувальної таємниці, автором у попередньому дослідженні виокремлено ключові завдання, власне, військової розвідки, а саме [5, с. 74–75]:

- 1) отримання, аналіз, обробка та розподіл інформації, яка необхідна для гніздування гарантування безпеки та міжнародних позицій держави, її економічного та оборонного потенціалу;
- 2) виявлення та протидія зовнішніх загроз по відношенню до безпеки, оборони, незалежності та територіальної цілісності країни, боротьби з міжнародним тероризмом, екстремізмом та міжнародною організованою злочинністю;
- 3) контроль та боротьба з рухом незаконних потоків міжнародної торгівлі зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами, наркотиками та психотропними речовинами, товарами, технологіями та послугами стратегічного значення для національної безпеки;
- 4) контроль за накопиченням та міжнародним переміщенням зброї масового ураження та зменшення загроз, пов'язаних з проліферацією такої зброї та їхніми засобами доставки;
- 5) аналіз загроз, що виникають у зонах конфліктів та розрахунок показників міжнародної кризи, що впливають на національну безпеку держави та вжиття заходів для усунення загроз;
- 6) захист дипломатичних представництв держави за її межами.

Як бачимо, дослідження особливостей стратегічних, тактичних та оперативних завдань засвідчують, що військова розвідка є процесом, який спрямований на отримання, компілювання та обробку даних щодо найважливіших безпекових явищ, що стосуються національної безпеки та можуть призвести до глобальних загроз. З огляду на сучасний стан подій в Україні, власне, в умовах «гібридної війни» найбільш небезпечною є подача в інформаційний простір навмисне спотворених чи непідтверджених даних (так званої дезінформації), їх активне поширення. Саме такі обставини можуть призвести до того, що аналітики розвідки потенційно можуть дійти помилкових висновків, а це, відповідно, вплине на прийняття вищим керівництвом неправильних стратегічних та тактичних рішень.

Непередбачуваність розвитку подій в Україні, потенційна зміна типу загроз, неоднозначність стратегії і тактики з боку країни-агресора в період «гібридної війни» в Україні – ці фактори спонукають розвідку до більш активних дій, з чітким і водночас агресивним добуванням та компілюванням отриманої інформації, насамперед випереджувальної.

Висновки. Активна фаза воєнного протистояння російській агресії на території України диктує нові сучасні правила формування ефективного механізму національної безпеки, в тому числі удосконалення діяльності розвідувальних органів у контексті пристосування до різних форм ведення воєнних дій на фоні здійснення необхідних структурних трансформацій щодо забезпечення дієвості розвідки в Україні в сучасних умовах. У планах національних заходів, що спрямовані на протидію та попередження зовнішньої військової агресії, а також внутрішнього сепаратизму, доволі вагомим є розуміння цілей противника, власне, для чого застосовуються усі види військової розвідки. Особливо важливим завданням розвідувальної діяльності України станом на сьогодні є пошук, збір та аналіз інформації для формування доказової бази щодо російської агресії та злочинів на території України.

Перспективними вважаються дослідження проблематики у сфері розвідувальної діяльності в Україні, її нормативно-правового регулювання.

Список використаних джерел

1. Абрамов В., Борисевич С., Дацюк А. Забезпечення національної безпеки України в умовах входу України до європейського та євроатлантичного простору : монографія. НАДУ. Київ, 2019. 110 с.
2. Денищук Д. Є. Види державної таємниці: сучасний стан. Шлях успіху і перспективи розвитку. Харків, 2020. 240 с.

3. Історія розвідувального органу з 1991 року. Служба зовнішньої розвідки України. URL: <https://szru.gov.ua/history-of-creation> (дата звернення: 15.02.2022).
4. Муравська Ю. Парадигма розвитку державно-правового регулювання оборони і безпеки в Європейському Союзі. Актуальні проблеми правознавства. 2017. Випуск 1 (9). С. 30–35.
5. Муравська Ю. Є. Економічна та воєнна розвідка: від теорії до практики. Економічна безпека та фінансові розслідування: концепти, прагматика, інструментарій, забезпечення: Колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., доц. Вівчар О. І. Тернопіль : Економічна думка, 2019. 395 с.
6. Ляковська С. П. Історія розвідки і контррозвідки в Україні у запитаннях та відповідях : навч. посіб. : у 2 ч. Нац. акад. Служби безпеки України. Київ : Нац. акад. СБУ, 2019.
7. Про розвідку: Закон України № 912-9 від 17.09.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (дата звернення: 15.02.2022).
8. Grzegorowski Zbigniew. Instytucja «służby specjalne» a rzeczywistość funkcjonowania państwa polskiego. Wybrane zagadnienia. URL: http://www.gwsh.gda.pl/uploads/oryginal/4/3/cbdf3_studia_VIII_45-64_grzegorowski.pdf (дата звернення: 15.02.2022).
9. Martynyuk V., Muravska Y. Forming a foreign trade partnership strategy in the context of strengthening national economic security: A case study of Ukraine, “Forum Scientiae Oeconomia”. Warszawa, 2020. Vol 8 No 2 (2020). p. 5–24; <http://ojs.wsb.edu.pl/index.php/fso/article/view/296/237> (дата звернення: 15.01.2022).
10. Wrzosek Marek. Wywiad gospodarczy w organizacji i polityce – od teorii do praktyki. Zeszyty Naukowe AON nr 2(95) 2014. 38 p.

References

1. Abramov, V., Borysevych, S. & Datsiuk, A. (2019). *Zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh vkhodu Ukrainy do yevropeiskoho ta yevroatlantychnoho prostoru: monohrafiia [Provision of national security of Ukraine in Ukraine's entrance to the European and Euro-Atlantic space]*, NADU, Kyiv [in Ukrainian].
2. Denyshchuk, D. Ie. (2019). *Vydy derzhavnoi taiemnytsi: suchasnyi stan. Shliakh uspikhu i perspektyvy rozvytku [Types of state secrecy: current state. A way of success and development prospects]*. Kharkiv [Ukrainian].
3. *Istoriia rozviduvalnogo orhanu z 1991 roku. Sluzhba zovnishnoi rozvidky Ukrainy [History of the intelligence agency since 1991. Foreign Intelligence Service of Ukraine]*. Retrieved from <https://szru.gov.ua/history-of-creation> [in Ukrainian].
4. Muravska, Yu. (2017). *Paradyhma rozvytku derzhavno-pravovoho rehuliuвання oborony i bezpeky v Yevropeiskomu Soiuzi [Paradigm of state-legal regulation development of defense and security in the European Union]*, *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of law*, 1 (9), 30-35 [in Ukrainian].
5. Muravska, Yu. Ie. (2019). *Ekonomichna ta voienna rozvidka: vid teorii do praktyky [Economic and Military Intelligence: from theory to practice]*. *Ekonomichna bezpeka ta finansovi rozsliduvannia: kontsepty, prahmatyka, instrumentarii, zabezpechennia: Kolektyvna monohrafiia - conomic Security and Financial Investigations: Concepts, Pragmatics, Toolkit, Provision.* / Za zah. red. d.e.n., dots. Vivchar O. I. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
6. Liaskovska, S. P. (2019). *Istoriia rozvidky i kontrrozvidky v Ukraini u zapytanniakh ta vidpovidiakh : navch. posib.: u 2 ch. [History of intelligence and counterintelligence in Ukraine in questions and answers]*. Nats. akad. Sluzhby bezpeky Ukrainy. Kyiv : Nats. akad. SBU [in Ukrainian].
7. *Pro rozvidku: Zakon Ukrainy №912-9 vid 17.09.2020 r. [About intelligence: Law of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> [in Ukrainian].
8. Grzegorowski, Z. *Instytucja «służby specjalne» a rzeczywistość funkcjonowania państwa polskiego. Wybrane zagadnienia*. Retrieved from http://www.gwsh.gda.pl/uploads/oryginal/4/3/cbdf3_studia_VIII_45-64_grzegorowski.pdf [in Polish].
9. Martynyuk, V. & Muravska, Yu. (2020). *Forming a foreign trade partnership strategy in the context of strengthening national economic security: A case study of Ukraine*. «Forum Scientiae Oeconomia». Warszawa, 8 (2). Retrieved from <http://ojs.wsb.edu.pl/index.php/fso/article/view/296/237> [in English].
10. Wrzosek, M. (2014). *Wywiad gospodarczy w organizacji i polityce – od teorii do praktyki. Zeszyty Naukowe AON nr, 2(95)* [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 19.02.2022

Роман Олійничук,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права та процесу

Західноукраїнського національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4228-1384>

Валерій Канюка,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
безпеки та правоохоронної діяльності

Західноукраїнського національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1573-9137>

РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ АБО НЕЗАКОННОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ, ЗБУТУ ЛІСУ ТА ЙОГО ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Акцентовано увагу на загрозах національній безпеці країни та її складникам у результаті незаконної порубки лісових насаджень. Проаналізовано погляди науковців на категорії, які стосуються розслідування такого правопорушення. Окреслено методи дій зловмисників у процесі вчинення незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу. Відображено показники розслідувань кримінальних правопорушень у сфері лісового господарства. Складено схему незаконної порубки та незаконного перевезення, зберігання і збуту лісу, вчиненого організованою групою. Узагальнено експертне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконною порубкою лісу. Сформульовано авторський висновок про доцільність створення спеціальних підрозділів правоохоронних органів на місцях.

Ключові слова: незаконна порубка лісу, незаконне перевезення, зберігання, збут лісу, кримінальне правопорушення, лісова злочинність, розслідування кримінальних правопорушень в лісовій сфері, судово-економічна експертиза, трасологічна експертиза.

Олійничук Р., Канюка В.

Расследование незаконной порубки или незаконной перевозки, хранения, сбыта леса и его экспертное обеспечение

Акцентируется внимание на угрозах национальной безопасности страны и ее составляющих в результате незаконной порубки лесных насаждений. Проанализированы взгляды ученых на категории, касающиеся расследования данного правонарушения. Обозначены методы действий злоумышленников при совершении незаконной порубки или незаконной перевозки, хранения, сбыта леса. Отражены показатели расследований уголовных правонарушений в сфере лесного хозяйства. Составлена схема незаконной порубки и незаконной перевозки, хранения и сбыта леса, совершенного организованной группой. Обобщено экспертное обеспечение расследования уголовных правонарушений, связанных с незаконной порубкой леса. Сформулирован авторский вывод о целесообразности создания специальных подразделений правоохранительных органов на местах.

Ключевые слова: незаконная порубка леса, незаконная перевозка, хранение, сбыт леса, уголовное правонарушение, лесная преступность, расследование уголовных правонарушений в лесной сфере, судебно-экономическая экспертиза, трасологическая экспертиза.

Oliynyshuk R., Kaniuka V.

Investigation of illegal logging or illegal transportation, storage, sale of forest and its expert support

Emphasis is placed on threats to the national security of the country and its components as a result of illegal logging. Researchers' views on the categories related to the investigation of this offense are analyzed. Methods of actions of malefactors at commission of illegal felling or illegal transportation, storage, sale of wood are outlined. Indicators of investigations of criminal offenses in the field of forestry are reflected. The scheme of illegal felling and illegal transportation, storage and sale of the forest made by the organized group is made. Expert support for the investigation of criminal offenses related to illegal logging has been summarized. The author's conclusion on expediency of creation of special divisions of law enforcement bodies on places is formulated.

The conclusion states that large-scale deforestation threatens the national security of the country as a whole and its environmental, economic and social components. Illegal logging is already a serious problem in Ukraine's

forestry. In its implementation, falsified documents are often used with the involvement of official loggers and civil servants. Criminal offenses in the forest sector are characterized by complexity in terms of causes and forms. Offenders find many ways to circumvent the law, and a large number of actors are involved in forest crimes. Investigations of criminal offenses related to illegal logging are characterized by high specificity due to their high level of latency and the difficulty of gathering evidence in the case. Therefore, it seems expedient to create special units of law enforcement agencies on the ground (within one or more territorial communities) with proper motivation, logistics, high professional level, in particular for pre-trial investigation in this category of cases, especially in gathering evidence.

Keywords: illegal logging, illegal transportation, storage, sale of forest, criminal offense, forest crime, investigation of criminal offenses in the forest sphere, forensic economic examination, trasological examination.

Постановка проблеми. За оцінками експертів, незаконна вирубка лісу становить близько 10–30% від загального обсягу лісозаготівлі по всьому світі, а за окремими оцінками сягає навіть і 20–50%. Легалізація (відмивання) незаконної деревини свідчить про зростання ролі організованої злочинності. Значна частина кримінальних правопорушень у лісовій сфері здійснюють організовані злочинні структури з використанням міжнародної мережі квазілегітимних підприємств та корпоративних суб'єктів у цілях прикриття незаконної діяльності [1, с. 4]. При відмиванні злочинних доходів здебільшого наявними є корупційні чинники на ґрунті змови з вищим державним керівництвом. Цей різновид кримінальних правопорушень продовжує урізноманітнювати схеми та нарощувати масштаби, завдаючи значної шкоди довкіллю. А тому дослідження різних аспектів незаконної порубки та незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу є актуальним та має важливе науково-практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні аспекти розслідування незаконної порубки лісу розглядалися у працях українських вчених, зокрема О. В. Ринкової, С. І. Глуценка та О. М. Ступака, О. М. Пилипенка, А. А. Бражника та О. О. Могильчука, А. М. Кротюка, Д. А. Синюшка та ін. Зокрема, О. В. Ринкова у своєму дослідженні обґрунтовує необхідність комплексного підходу до використання спеціальних знань та проведення судово-експертних досліджень під час розслідування екологічних злочинів [2]. С. І. Глуценко та О. М. Ступак висвітлили особливості проведення судово-економічних експертиз щодо розрахунку розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконної вирубки або пошкодження дерев [3]. Наукова робота О. М. Пилипенка присвячена використанню сучасних можливостей судових експертиз на початковому етапі розслідування незаконної порубки лісу [4]. В іншій своїй науковій праці О. М. Пилипенко приділив увагу особливостям організації й тактики огляду місця події при розслідуванні незаконної порубки лісу [5]. А. А. Бражник і О. О. Могильчук розглянули значення для кваліфікації окремих об'єктивних ознак незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу [6]. А. М. Кротюк окреслив іноземний досвід запобігання незаконним порубці, перевезенню, зберіганню, збуту лісу [7]. Д. А. Синюшко прослідковує розвиток законодавства з протидії злочинності у сфері лісового фонду [8].

Водночас, незважаючи на значні наукові здобутки у цьому напрямі, чимало аспектів цієї проблематики залишаються малодослідженими, а тому потребують ґрунтовного вивчення.

У зв'язку з цим, метою дослідження є аналіз різних аспектів розслідування незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу та його експертного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Масштабна вирубка лісу зумовлює загрози національній безпеці країни як загалом, так і її екологічному, економічному та соціальному складникам. В екологічній площині лісова злочинність зумовлює втрату цінних лісів, зникнення рідкісних видів тварин і рослин, зниження рівня ґрунтових вод, посилення ерозії ґрунтів тощо. Економічні наслідки виявляються в триманні державою збитків від реалізації деревини на нелегальному ринку, недоотриманні доходів до бюджету через ухилення від сплати податків, а також у довгострокових економічних втратах у результаті зниження виходу деревини в лісах, які є об'єктом численних незаконних рубок. До втрат соціального характеру належить погіршення транспортної інфраструктури через руйнування доріг лісовозами, а також поєднані, ймовірність та інтенсивність яких значно збільшуються через масштабні рубки [9].

Нейозну проблему лісового господарства України. Доволі часто вона супроводжується використанням фальсифікованих документів із залученням офіційних лісозаготівельників (державних лісгосподарських підприємств) та державних службовців (представників обласних управлінь лісового господарства). Так, наприклад, нераціональні санітарні рубки становлять суттєву загрозу виконанню екологічної та економічної функцій лісів. Крім того, конфіскації Служби безпеки України підтверджують, що через сфальшовані документи, підроблені декларації, перемішування легальної деревини з нелегальною та дії корупційного характеру здійснюється експорт значного обсягу незаконно

заготовленої деревини за легальними наземними та морськими торговельними маршрутами. У результаті використання цих методів приховування незаконно заготовлена деревина потрапляє також до Європейського Союзу [1].

Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу визнана законодавцем суспільно небезпечним діянням та підпадає під кримінальну відповідальність. Водночас варто зазначити, що кримінальні правопорушення у лісовій сфері характеризуються комплексністю за причинами та формами. Зловмисники вже напрацювали чимало методів дій, серед яких основними є такі: «вирубка поза межами офіційно дозволеної вирубки; вирубка дерев, що не призначені для вирубки на ділянках, на які є виписаний лісорубний квиток; рубка дерев у заповідних зонах та перевезення незаконно заготовленої деревини без товарно-транспортної накладної (ТТН)» [9].

Державне бюро розслідувань приділяє особливу увагу розслідуванню кримінальних правопорушень у сфері лісового господарства. Як свідчать звітні дані, слідчі ДБР (Державне бюро розслідувань) регулярно виявляють факти незаконної порубки лісу та збуту лісoproдукції, зокрема за участю працівників Державної лісової охорони та лісгоспів. У табл. 1 відображено вартісні показники за результатами розслідування даної категорії справ.

Таблиця 1

Показники розслідувань кримінальних правопорушень у сфері лісового господарства за 2020–2021 р.р.*

№ п/п	Показник	Сума (тис. грн.)
1.	За закінченими провадженнями встановлено збитків державі	256 630
2.	Відшкодовано збитків	283
3.	Накладено арешт на майно	10 606

*Джерело: складено на основі [10].

Отже, за даними ДБР протягом 2020–2021 рр. слідчі розслідували 529 таких кримінальних проваджень. За закінченими провадженнями встановлено збитків державі на суму 256 630 000 грн, відшкодовано 283 000 грн збитків, накладено арешт на майно вартістю 10 606 000 грн.

Як вбачається з матеріалів одного із найбільш резонансних кримінальних проваджень у лісовій сфері в 2020–2021 рр., у ході якого встановлено збитків на суму, що перевищує 2,6 млн грн, для вчинення цього кримінального правопорушення характерною ознакою є співучасть декількох осіб, більшість з яких є працівниками лісogосподарських підприємств, та поєднання кількох способів вчинення злочину, передбаченого ст. 246 КК (Кримінальний кодекс) України (рис. 1).

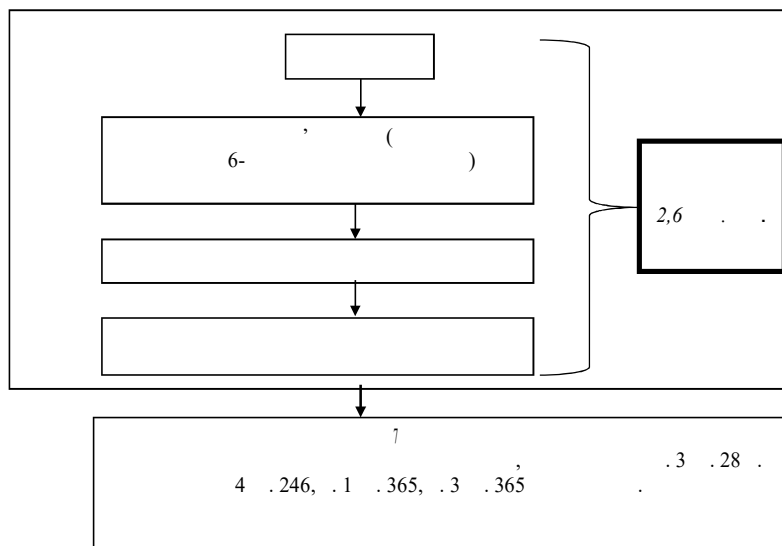

Рис. 1. Схема незаконної порубки та незаконного перевезення, зберігання і збуту лісу, вчиненого організованою групою*

*Джерело: складено автором на основі [11].

Збитки, що є грошовою оцінкою шкоди, завдані довікілью у результаті протиправних дій, є кваліфікаційною ознакою. У кримінальних провадженнях, де шкода завдана довікілью, зокрема за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 246 КК України [12], з урахуванням положення п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК (Кримінальний процесуальний кодекс) України обов'язковим є проведення експертизи [13]. Для цього потрібно призначати судово-економічну експертизу, яка дозволяє підтверджувати розмір шкоди, заподіяної лісу. Водночас, як наголошують С. І. Глущенко, О. М. Ступак: «...судово-економічна експертиза з питань визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконного знищення або пошкодження дерев, може вирішувати питання тільки в межах компетенції експертів-економістів стосовно підтвердження розрахунків, проведених контролюючими органами. При проведенні експертиз цього напрямку експерти-економісти повинні мати на увазі, що питання законності проведених рубок не може вирішуватися в межах судово-економічної експертизи. Це є компетенцією слідчого або суду» [3, с. 617].

У ході розслідування цих правопорушень правоохоронцями виявляються, фіксуються та вилучаються сліди несанкціонованої порубки лісу. Вони є речовими доказами незаконності діяльності та, відповідно, стають об'єктами судової експертизи, зокрема трасологічної. Для проведення дослідження надаються вилучені колоди та зрізи з них, пні та зрізи з них тощо. Отримані результати, які надані експертами-трасологами, відіграють велику роль для досудового розслідування. У деяких випадках такі результати можуть бути основою доказової бази при обґрунтуванні підозри особи у вчиненні такого кримінального правопорушення, оскільки головна мета проведення такої експертизи – встановлення відповідності колоди та пня одному дереву, і саме завдяки трасологічній експертизі можливо отримати відповідь на запитання: чи були раніше одним цілим дві частини дерева? [14].

Отже, можна зробити висновок, що розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконною порубкою лісу, виділяються суттєвою специфікою, що зумовлюється високим рівнем їхньої латентності та складністю зібрання доказової бази по справі. Відповідно, загальну здатність правоохоронних та судових органів у протидії незаконній лісозаготівлі можна оцінити як низьку, а тому вона потребує посилення, в т. ч. через створення спеціальних підрозділів правоохоронних органів на місцях (в межах однієї чи декількох територіальних громад), які мали би належну мотивацію, матеріально-технічне забезпечення, високий професійний рівень, зокрема щодо досудового розслідування за цією категорією справ, особливо в частині збору доказової бази, що має ключове значення під час судового розгляду та ухвалення справедливого рішення суду.

Висновки. Масштабна вирубка лісу зумовлює загрози національній безпеці країни як загалом, так і її екологічному, економічному та соціальному складникам. Незаконна лісозаготівля вже становить серйозну проблему лісового господарства України. У процесі її здійснення доволі часто використовують фальсифіковані документи із залученням офіційних лісозаготівельників та державних службовців. Кримінальні правопорушення у лісовій сфері характеризуються комплексністю за причинами та формами. Правопорушники знаходять безліч способів обійти закон, а до лісових злочинів причетна велика кількість різноманітних суб'єктів. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконною порубкою лісу, виділяються значною специфікою, що зумовлюється високим рівнем їхньої латентності, та складністю зібрання доказової бази по справі. А відтак доцільним видається створення спеціальних підрозділів правоохоронних органів на місцях (у межах однієї чи декількох територіальних громад) з належною мотивацією, матеріально-технічним забезпеченням, високим професійним рівнем, зокрема щодо досудового розслідування по даній категорії справ, передусім у частині збору доказової бази.

Список використаних джерел

1. Ініціатива ЄС щодо лісової злочинності. Аналіз прогалин: Україна. URL: https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/_1_1_1_1_1.pdf (дата звернення: 20.01.2022).
2. Ринкова О. В. Необхідність комплексного підходу до використання спеціальних знань та проведення судово-експертних досліджень під час розслідування екологічних злочинів. Криміналістичний вісник. 2010. № 2 (14). С. 81–87.
3. Глущенко С. І., Ступак О. М. Особливості проведення судово-економічних експертиз щодо розрахунку розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконної вирубки або пошкодження дерев. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Судово-економічна експертиза. 2011. Вип. 11. С. 611–617.
4. Пилипенко О. М. Використання сучасних можливостей судових експертиз на початковому етапі розслідування незаконної порубки лісу. Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2016. № 4 (76). С. 232–241.

5. Пилипенко О. М. Особливості організації й тактики огляду місця події при розслідуванні незаконної порубки лісу. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2018. Вип. 2 (82). С. 280–289.
6. Бражник А. А., Могильчук О. О. Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу: значення для кваліфікації окремих об'єктивних ознак. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 7. С. 312–317.
7. Кротюк А. М. Іноземний досвід запобігання незаконним порубці, перевезенню, зберіганню, збуту лісу. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2021. № 1 (118). С. 24–30.
8. Синюшко Д. А. Дореволюційний період розвитку законодавства з протидії злочинності у сфері лісового фонду. Правовий часопис Донбасу. 2021. № 2. С. 105–113.
9. Що заважає Україні ефективно боротися з лісовою злочинністю? URL: <https://rubryka.com/article/lisova-zlochynnist/>
10. Кримінальні правопорушення у сфері лісового господарства, які розслідували слідчі ДБР у 2020–2021 роках. URL: <https://dbr.gov.ua/news/kriminalni-pravoporushennya-u-sferi-lisovogo-gospodarstva-yaki-rozsliduvai-slidchi-dbr-u-2020-2021-rokah> (дата звернення: 20.01.2022).
11. 2,6 млн. грн. збитків через порубку дерев на Львівщині – ДБР повідомило про підозру 7 учасникам злочинної групи. URL: <https://dbr.gov.ua/news/2-6-mln-grn-zbitkiv-cherez-porubku-derev-na-lvivshhini-dbr-povidomilo-pro-pidozru-7-uchasnikam-zlochinnoi-grupi> (дата звернення: 22.01.2022).
12. Кримінальний кодекс України : станом на 05.01.2022 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2341-14> (дата звернення: 14.02.2022).
13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 14.02.2022).
14. Незаконна порубка лісу карається Законом. URL: <http://ndekc.volyn.ua/news/view/82-nezakonna-porubka-lisu-karaetsya-zakonom/> (дата звернення: 20.01.2022)

References

1. *Iniatsiyya YES shchodo lisovoyi zlochynnosti. Analiz prohalyn: Ukrayina [EU Forest Crime Initiative. Gap analysis: Ukraine].* (n.d.). Retrieved from https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/____1_1_1_1_1.pdf [in Ukrainian].
2. Rynkova, O. V. (2010). Neobkhdnist' kompleksnoho pidkhodu do vykorystannya spetsial'nykh znan' ta provedennya sudovo-ekspertnykh doslidzhen' pid chas rozsliduvannya ekolohichnykh zlochyniv [The need for a comprehensive approach to the use of special knowledge and forensic research in the investigation of environmental crimes]. *Kryminalistychnyy visnyk – Forensic Bulletin*, 2 (14), 81-87 [in Ukrainian].
3. Hlushchenko, S. I., & Stupak, O. M. (2011). Osoblyvosti provedennya sudovo-ekonomichnykh ekspertyz shchodo rozrakhunku rozmiru shkody, zapodiyanoi vnaslidok nezakonnnoi vyrubky abo poshkodzhennya derev [Peculiarities of conducting forensic economic examinations to calculate the amount of damage caused by illegal felling or damage to trees]. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky. Sudovo-ekonomichna ekspertyza – Theory and practice of forensic science and criminology. Forensic economic examination*, 11, 611-617 [in Ukrainian].
4. Pylypenko, O. M. (2016). Vykorystannya suchasnykh mozhlyvostey sudovykh ekspertyz na pochatkovomu etapi rozsliduvannya nezakonnnoi porubky lisu [Use of modern possibilities of forensic examinations at the initial stage of investigation of illegal logging]. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka – Bulletin of LDUVS named after E.O. Didorenko*, 4 (76), 232-241 [in Ukrainian].
5. Pylypenko, O. M. (2018). Osoblyvosti orhanizatsiyi y taktyky ohlyadu mistysya podiyi pry rozsliduvanni nezakonnnoi porubky lisu [Peculiarities of the organization and tactics of site inspection during the investigation of illegal logging]. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka – Bulletin of LDUVS named after E.O. Didorenko*, 2 (82), 280-289 [in Ukrainian].
6. Brazhnyk, A. A., & Mohyl'chuk, O. O. (2020). Nezakonna porubka abo nezakonne perevezennya, zberihannya, zbut lisu: znachennya dlya kvalifikatsiyi okremykh ob'yektyvnykh oznak [Illegal felling or illegal transportation, storage, sale of forest: significance for the qualification of certain objective features]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 7, 312-317 [in Ukrainian].
7. Krotiyuk, A. M. (2021). Inozemnyy dosvid zapobihannya nezakonnym porubtsi, perevezennyu, zberihannyu, zbutu lisu [Foreign experience in preventing illegal logging, transportation, storage, sale of forests]. *Naukovyy*

- Стаття надійшла до редакції 10.02.2022.

Ніна Рогатинська,

доктор юридичних наук, в.о. завідувача.
кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-6114>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ У МИТНІЙ СФЕРІ

Здійснено наукове дослідження злочинності у митній сфері як негативне явище та з'ясовано найбільш ефективні заходи загальносоціального запобігання.

Доведено, що сьогодні порушення митних правил є невід'ємною частиною економічної злочинності, яка тісно пов'язана з функціонуванням «тіньової» економіки, розкраданнями, відхиленнями від сплати митних платежів і податків, посадовими злочинами, корупцією. Варто зазначити, що ускладнення фінансових схем з метою здійснення незаконних митних операцій привело до переважання групових форм цього злочину, що, згідно з Кримінальним кодексом України, карається більш суворо.

Обґрунтовано необхідність інституційної реорганізації системи органів кримінальної юстиції та запровадження нових форм і методів їхньої діяльності щодо боротьби з кримінальними правопорушеннями в митній сфері. Результати дослідження можна використати у правотворчій та правозастосовній діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією у митній сфері.

Ключові слова: злочинність, кримінальне правопорушення, корупція, фінансово-кредитна система, митна справа, попередження, негативне явище.

Rohatynska N.

General characteristics of crime in the customs sphere

The article analyzes the crime in the customs sphere as a negative phenomenon and identifies the most effective measures of general social prevention. The essence of the concept of «customs crime» is defined, which is interpreted primarily through the main directions of criminal policy of the state, and secondly - the understanding of the components of its customs policy. The implementation of customs policy is a constant task of the state and its impact on public relations in the country is unpredictable, because it under the pressure of objective and subjective circumstances can dramatically change their orientations, as well as forms, methods and measures to achieve them. In the course of the research it was recognized that crime in the customs sphere in its essence causes great damage to the financial and credit system in the country, affects foreign economic activity, fuel and energy sphere, and also caused tens of billions of hryvnias to the state budget. . Special signs of customs crime have been identified. Attention should also be paid to the organizational factors of crime in the customs sphere: the lack of a state system of criminological monitoring of the economy as a whole. Low level of coordination of law enforcement agencies to prevent crime in the customs sphere. Lack of a highly effective mechanism for searching abroad and returning illegally exported property.

It has been proven that today customs violations are an integral part of economic crime, which is closely linked to the functioning of the «shadow» economy, embezzlement, evasion of customs duties and taxes, malfeasance, corruption. It should be noted that the complication of financial schemes to carry out illegal customs operations has led to the predominance of group forms of this crime, which, according to the Criminal Code of Ukraine, is punished more severely.

The necessity of institutional reorganization of the system of criminal justice bodies and introduction of new forms and methods of their activity in the fight against criminal offenses in the customs sphere is substantiated. The results of the study can be used in lawmaking and law enforcement activities in the investigation of criminal offenses related to corruption in the customs sphere.

Keywords: crime, criminal offense, corruption, financial and credit system, customs, warning, negative phenomenon.

Постановка проблеми. Проблема злочинності у митній сфері в Україні разом з корупцією набула небачених масштабів, і боротьба з цими негативними явищами є одним із першочергових завдань держави у справі захисту її економічних інтересів. Насамперед злочинність у митній сфері за своєю сутністю завдає

великої шкоди фінансово-кредитній системі в державі, впливає на зовнішньоекономічну діяльність, паливно-енергетичну сферу, а також стала причиною ненадходження до бюджету країни десятків мільярдів гривень. У зв'язку з тим, що значна частина експортно-імпортних товаропотоків в Україні має контрабандне походження, погіршується стан розвитку вітчизняної економіки, дестабілізується внутрішній ринок, оскільки нелегальне ввезення-вивезення іноземних товарів зменшує попит на українську неконкурентоспроможну продукцію, завдаючи збитків вітчизняному товаровиробнику. Усі ці негативні явища зумовлюють необхідність дослідження злочинності у митній сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання злочинності у митній сфері перебувають у полі зору таких науковців, як: В. Мисика, І. Миценко, К. Сандровського, А. Гребельника, П. Пашка, П. Пісного, В. Науменко, В. Російського, В. Козика і Л. Панкової, В. Ларичева і Н. Гільмутдінова та ін.

Мета статті – проаналізувати злочинність у митній сфері як негативне явище та з'ясувати найбільш ефективні заходи загальносоціального запобігання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність пошуку науково обґрунтованих підходів щодо попередження та виявлення митних кримінальних правопорушень у зовнішньоекономічній сфері посилюється через активну участь України в глобалізаційних процесах, її прагнення інтегруватися в світовий економічний простір. Адже сьогодні, на жаль, у бюджет країни за мінімальними підрахунками не доходить від 30 до 50% митних платежів і податків, що реалізуються на ринку України.

Нескладно помітити, що усвідомлення суспільної небезпеки під час вчинення порушень митних правил пов'язується з усвідомленням незаконності своїх дій, або іншими словами, усвідомленням порушення митного законодавства, що регулює порядок переміщення товарів та інших предметів через митний кордон нашої держави.

Сьогодні порушення митних правил є невід'ємною частиною економічної злочинності, яка тісно пов'язана з функціонуванням «тіньової» економіки, розкраданнями, відхиленнями від сплати митних платежів і податків, посадовими злочинами, корупцією. Варто зазначити, що ускладнення фінансових схем з метою здійснення незаконних митних операцій привело до переважання групових форм цього злочину, що, згідно з Кримінальним кодексом України, карається більш суворо.

Митні злочини залишаються діяннями, визнаними світовим суспільством як ті, що «становлять загрозу економічним, соціальним та фіскальним інтересам держав та законним інтересам торгівлі» [11].

Крім того, погоджуємося з твердженням Л. Н. Івашова, М. Ф. Івашова, Е. А. Павленко та вважаємо, що до категорії митних злочинів необхідно включати не тільки злочини, вчинені з ініціативи суб'єктів ЗЕД, а й злочини, вчинені представниками митної служби або іншими посадовими особами, які провокували їх здійснення, адже вони завдають значних збитків державі й загрожують економічній безпеці країни. Тому під час класифікації митних злочинів відносимо до них контрабанду, ухилення від митних платежів, злочини проти власності та злочини у сфері службової діяльності, як це показано в таблиці [9].

Такий вид злочинності є особливим та потребує постійного вдосконалення системи протидії.

Суть поняття «митна злочинність» тлумачиться насамперед через тлумачення напрямків кримінальної політики держави, а також через розуміння складових її митної політики. Здійснення митної політики є постійним завданням держави і її вплив на стан суспільних відносин у державі має непередбачуваний характер, оскільки вона під тиском об'єктивних та суб'єктивних обставин може різко змінювати свої орієнтири, а також форми, методи та заходи їх досягнень. Відповідно, це відображається на інтенсивності, обсягах здійснення митних злочинів. Митні злочини, відповідно до трактування Є. В. Додіна, – це особлива та специфічна група злочинів, тому щодо них держава вимушена знайти також специфічні, адекватні цим злочинам заходи (засоби, методи) протидії [4, с. 17–29].

На думку В. І. Дмитріва, під митною злочинністю необхідно розуміти суспільно небезпечну діяльність, яка несе загрозу економічній безпеці держави, вчиняється суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності з метою отримання економічних вигод і передбачає юридичну відповідальність [6].

Митну злочинність та її зростання визначають такі особливості:

- недостатній контроль з боку правоохоронних відомств за походженням та рухом капіталів через митний кордон України;
- здійснення державою протекціоністської митної політики, яка проявляється введенням непомірно високих ставок ввізного мита;
- низький рівень поінформованості громадян про митні процедури та правила здійснення зовнішньоекономічних угод;

- широкі можливості для здійснення транзитних операцій, що виникли як наслідок краху системи соціалізму та кримінального правосуддя в країнах так званого «соціалістичного табору»;
- невизначений статус кордонів між державами, які входять до СНД, та країнами Європейського Союзу;
- масова інтеграція населення, яка створює прецедент для скоєння контрабанди та митних злочинів [5, с. 79–85]. Основні чинники, які обумовлюють існування контрабандної діяльності:
- низький рівень забезпеченості населення;
- високий рівень контрабанди в прикордонних областях, де для значної частини мешканців вона перетворилася на основне джерело доходів;
- висока прибутковість цього виду злочинного бізнесу;
- недосконалість митного та податкового законодавства;
- недостатньо ефективний рівень митного та прикордонного контролю [1, с. 65–70].

Також варто звернути увагу на організаційні чинники злочинності у митній сфері: відсутність державної системи кримінологічного моніторингу економіки загалом. Низький рівень координації діяльності правоохоронних органів запобігання злочинності у митній сфері. Відсутність високоефективного механізму пошуку за кордоном і повернення незаконно вивезеного майна.

Україна є членом СОТ, а з початку 2016 р. – асоційованим членом ЄС, тому її територія відкрита для міжнародних операцій з товарообігу. Але це може завдавати шкоди державі в контексті економічних збитків, таких як: ненадходження до бюджету мита в тому обсязі, в якому належить через порушення митних правил; контрабанда потоків дешевих товарів, що унеможлиблює розвиток національного товаровиробника [10, с. 82–88].

Таким чином, в Україні, де більше 60% внутрішнього валового продукту перебуває в тіньовому секторі, де діє незбалансована однобока система митного регулювання та контролю, яка здійснює переважно фіскальні функції і позбавлена можливості проведення повноцінного фінансового контролю суб'єктів ЗЕД, є всі необхідні передумови для здійснення митних злочинів [3].

Основною складовою у митній сфері є корупційна злочинність – це система корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, що вчиняють посадові (службові) особи митних органів ДФС України під час застосування законодавства з питань державної митної справи у відносинах з особами, які переміщують товари і транспортні засоби через митний кордон, а також взаємодії з іншими органами держави, що забезпечують митну діяльність. Зміст корупційної злочинності полягає у протиправній митній діяльності уповноважених органів держави та їх посадових осіб в особистих і корпоративних корисливих цілях.

Об'єктом злочинного впливу корупційної злочинності є встановлений порядок здійснення митної діяльності. Джерела корупційної злочинності – тіньова економіка, транснаціональна організована злочинність, недоліки в організації діяльності державної фіскальної служби України. Основною причиною корупційної злочинності у митній сфері є високий попит серед управлінського апарату і посадових осіб митних органів на незаконні джерела доходів, а також пропозиція незаконної вигоди з боку декларантів, які бажають зекономити на обов'язкових митних платежах. Саме збіг корисливих інтересів митників і декларантів породжують корупцію й корупційну злочинність. Остання виникає на основі встановлення протиправних взаємовигідних відносин між стороною, яка переміщує товари і транспортні засоби через митний кордон (займається зовнішньоекономічною діяльністю), та стороною, що від імені держави забезпечує застосування законодавства України з питань державної митної справи. Отже, системоутворювальною ознакою корупції є сформована на основі збігу інтересів незаконна взаємодія суб'єктів митних правовідносин, за якої обидві сторони корупційної угоди отримують неправомірну вигоду внаслідок порушення законного порядку переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон.

Системний характер корупції у митній сфері впливає також із принципу організації та інтегрованого управління державною фіскальною службою, діяльністю митних органів, спеціалізованих митних установ та організацій щодо здійснення митної справи. Незважаючи на різну функціональну спеціалізацію, державні органи, уповноважені на здійснення митного, прикордонного й інших видів контролю, спільними зусиллями забезпечують виконання цілісної технології пропуску товарів через державний кордон і дотримання єдиного режиму законності на усіх етапах митного процесу. А тому корупційні дії посадових осіб фіскальних, контролюючих та правоохоронних органів, відповідальних за виконання митних правил, взаємоузгоджуються, що забезпечує безперешкодний рух контрабанди, контрафактних товарів, їх пропуск через державний кордон і випуск на митну територію України або за її межі.

Однією з поширених форм корупції у митній сфері є так зване корупційне узаконення фактично незаконних експортних, імпорتنих і транзитних операцій. Корупційна змова між посадовими особами митних органів України та суб'єктами ЗЕД відбувається вже на етапах документальної підготовки переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон, а також попередньої перевірки документів у осіб, які перетинають державний (митний) кордон. Зловживання владою і службовим становищем у корисливих цілях починаються в процесі узгодження митної вартості товарів під час укладання зовнішньоекономічних контрактів і далі, під час видачі сертифікатів на окремі групи товарів, попередньої перевірки митних декларацій та інших товаросупроводжувальних документів. Ціллю такої корупційної діяльності є надання фактично незаконним зовнішньоекономічним операціям виду формально законних або прикриття очевидних порушень митних правил, замасковане під службову недбалість.

Корупція та її злочинні вияви у митній сфері є засобом прикриття іншої злочинної діяльності, пов'язаної з переміщенням через митний кордон товарів, предметів та транспортних засобів.

Зусиллями правоохоронних органів суспільству нав'язується думка, що нібито суть проблеми корупції на митницях криється у недоброчесності окремих посадових осіб митних органів України. Насправді це не так. Корумповані митники, які отримують неправомірну вигоду за пропуск через митний кордон та випуск у вільний обіг предметів контрабанди, товарів, на які встановлені обмеження і заборони, не тільки порушують принципи доброчесності роботи митної служби.

В абсолютній більшості випадків вони перебувають у злочинній змові з особами, які займаються незаконною зовнішньоекономічною діяльністю, а також організованою злочинною діяльністю транснаціонального характеру. Важко собі уявити, як можна перемістити через пункти пропуску через митний кордон предмети контрабанди, об'єкти права інтелектуальної власності без «мовчазної згоди», а фактично за співучасті з уповноваженими особами державної прикордонної служби, митних і правоохоронних органів. Очевидно, що корупційні правопорушення і злочини забезпечують ухилення від адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення митних правил та кримінально-правових заборон.

Так, упродовж 2018 р. митниці виявили 48,9 тис. порушень митних правил на 3,4 млрд грн, при цьому кількість правопорушень у порівняно з попереднім роком зросла на 51%, а вартість – у 2 рази [13].

У січні-березні 2019 р. показник виявлених порушень становив 9,3 тис. вартістю 611 млн грн, що порівняно з періодом за попередній рік більше на 30,2% [12]. За перше півріччя 2020 р. працівники Державної митної служби України вже виявили 7,2 тис. правопорушень на понад 1 млрд грн [7]. Тобто за останні 3 роки очевидним є зростання кількості та вартості митних правопорушень, що завдає збитків економіці держави через намагання правопорушників уникнути сплати митних платежів.

Структура явища корупційної злочинності у митній сфері складається з таких елементів: 1) корупційне забезпечення злочинної діяльності щодо переміщення через митний кордон предметів контрабанди та контрафактної продукції; 2) співучасть у різних видах транснаціональної злочинної діяльності шляхом зловживання службовим становищем; 3) перешкоджання законному переміщенню товарів і транспортних засобів через митний кордон; 4) службова недбалість щодо виявлення, запобігання та припинення митних правопорушень і контрабанди; 5) приховування корупційних злочинів посадових осіб митних органів України та інших органів державного контролю з боку правоохоронних органів [2, с. 21–24].

Аналізуючи цю проблематику особливу увагу потрібно приділяти превентивним заходам протидії, оскільки це дає змогу системі працювати на випередження, уникаючи негативного впливу скоєння правопорушення в митній сфері.

Також виникає необхідність у створенні для України пріоритетних напрямків у сфері здійснення митного контролю, зокрема удосконалення митного законодавства та електронного декларування, спрощення процедур митного контролю, покращення технологічних схем, формування ефективних моделей управління митними ризиками та запровадження жорсткої відповідальності за порушення митного законодавства як суб'єктами ЗЕД, так і самими працівниками митниць ДМС України.

Тому одним із позитивних аспектів у діяльності України щодо розвитку системи боротьби із злочинністю у митній сфері є створення Національного антикорупційного бюро України, яке здійснюватиме досудове розслідування кримінальних правопорушень вчинених за ст. 209 КК України – легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. Окрім цього, до повноважень НАБУ входить розслідування корупційних діянь державних службовців, якими є працівники митних органів, зловживання владою або службовим становищем [8].

Висновки. Спираючись на викладений матеріал виникає необхідність в інституційній реорганізації системи органів кримінальної юстиції та запровадження нових форм і методів їхньої діяльності щодо боротьби з кримінальними правопорушеннями в митній сфері.

Також варто наголосити на необхідності подальшого дослідження питань співробітництва у сфері боротьби з митними правопорушеннями між країнами-членами ЄС, ЄС і третіми країнами, а також між ЄС і нашою державою, що сприятиме вдосконаленню адаптації митного законодавства України до митного законодавства ЄС.

Список використаних джерел

1. Богданов М. М. Організаційно-правові засади боротьби з контрабандою на сучасному етапі. Митна справа. 2011. № 1. С. 65–70.
2. Головійчук Л. Т. Сучасні проблеми попередження злочинів у митній сфері. Науковий вісник національного університету: науковий фаховий журнал. Сер. : Право. 2013. №21. Ч. II. Т. 3. С. 21–24.
3. Гольча І. І. Причини митних злочинів та їх основні види. URL: http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/46shistnadtsyata_vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internetkonferentsiya/318-prichinimitnikh-zlochyniv-ta-yikh-osnovni-vidi (дата звернення: 13.02.2022).
4. Додін Є. В. Митна злочинність: поняття та структура. Митна справа. 2010. №3. С. 17–29.
5. Додін Є. В. Організація заходів протидії митній злочинності та митній делікатності. Вісник Запорізького національного університету. 2012. № 1 (I). С. 79–85.
6. Дмитрів В. І. Вектори протидії митній злочинності в Україні й світі. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». 2018. № 1. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/63.pdf (дата звернення: 13.02.2022).
7. За I півріччя 2020 р. працівники Держмитслужби виявили порушень митних правил на понад 1 млрд грн. Державна митна служба України: веб-сайт. URL : <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/ za-i-pivrichchia-2020-r-pratsivniki-derzhmitsluzhbiviiavili-porushen-mitnikh-pravil-na-ponad-1-mlrdgrn-124> (дата звернення: 13.02.2022).
8. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України № 1698-VII від 14.10.2014 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 13.02.2022).
9. Ивашова Л. Н., Ивашов М. Ф., Павленко Е. А. Совершенствование государственных механизмов защиты экономической безопасности Украины в процессе осуществления ВЭД. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-Book/бБ/2012-1/бос/2/04.рБЕ> (дата звернення: 13.02.2022).
10. Львіна А. В., Губа О. І. Загрози економічній безпеці держави в контексті митного оподаткування. Вісник Академії митної служби України. Сер. : Економіка. 2012. № 2. С. 82–88.
11. Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства від 09.06.1977. Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_926 (дата звернення: 13.02.2022).
12. Митницями ДФС виявлено 9,3 тис. порушень митних правил на суму 611 млн гривень. Державна фіскальна служба України: офіційний портал. URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/375168.html> (дата звернення: 13.02.2022).
13. Протягом 2018 року митницями виявлено 48,9 тис. порушень митних правил на 3,4 млрд грн. Державна фіскальна служба України : офіційний портал. URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/365795.html> (дата звернення: 13.02.2022).

References

1. Bohdanov, M. M. (2011). Orhanizatsiyno-pravovi zasady borotby z kontrabandoyu na suchasnomu etapi [Organizational and legal principles of combating smuggling at the present stage.]. *Mytna sprava – Customs business*, 11, 65-70 [in Ukrainian].
2. Holoviyichuk, L. T. (2013). Suchasni problemy poperedzhennya zlochyniv u mytniy sferi [Modern problems of crime prevention in the customs sphere.]. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Universytetu: naukovui profesiinui zhurnal – Scientific Bulletin of the National University: scientific professional journal. Series: Law*, 21, II, T. 3, 21-24 [in Ukrainian].
3. Holcha, I. I. Prychyny mytnykh zlochyniv ta yikh osnovni vydy [Causes of customs crimes and their main types.]. Retrieved from http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/46shistnadtsyata_vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internetkonferentsiya/318-prichinimitnikh-zlochyniv-ta-yikh-osnovni-vidi

- praktichno-piznavalna-internetkonferentsiya/318-prichinimitnikh-zlochiv-ta-jikh-osnovne-vidi [in Ukrainian].
4. Dodin, Ye. V. (2010). Mytna zlochynnist: ponyattya ta struktura. [*Customs crime: concept and structure.*]. *Mytna Sprava – Customs business*, 3, 17-29 [in Ukrainian].
 5. Dodin, Ye. V. (2012). Orhanizatsiya zakhodiv protydyi mytniy zlochynnosti ta mytniy delikatnosti [Organization of measures to combat customs crime and customs delicacy]. *Visnyk Zaporizkoho Natsionalnoho Universitetu – Bulletin of Zaporizhia National University*, 1 (I), 79-85 [in Ukrainian].
 6. Dmytriv, V.I. (2018). Vektory ptotydyi mytnii zlochynnosti v Ukraini I sviti [Vectors for combating customs crime in Ukraine and the world]. *Elektronne naukovе fakhove vydannia «Efektivna ekonomika» – Electronic scientific professional publication «Effective Economics»*, 1. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/63.pdf [in Ukrainian].
 7. *Za I pivrichchya 2020 r. pratsivnyky Derzhmyt- sluzhby vyyavyly porushen mynykh pravyl na ponad 1 mlrd hrn* [In the first half of 2020, employees of the State Customs Service found violations of customs rules by more than UAH 1 billion]. State Customs Service of Ukraine: website. Retrieved from <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/ za-i-pivrichchia-2020-r-pratsivniki-derzhmitsluzhbiviiavili-porushen-mitnikh-pravil-na-ponad-1-mlrdgrn-124> [in Ukrainian].
 8. *Pro Natsional'ne antykoruptsiyne byuro Ukrayiny: Zakon Ukrayiny № 1698-VII vid 14.10.2014 r.* [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
 9. Ivashova, L. N., Ivashov, M. F. & Pavlenko, Ye. A. *Sovershenstvovaniye gosudarstvennykh mekhanizmov zashchity ekonomicheskoy bezopasnosti Ukrainy v protsesse osushchestvleniya VED* [Improvement of state mechanisms of protection of economic security of Ukraine in the process of foreign economic activity]. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-Look/bB/2012-1/boc/2/04.rbE> [in Ukrainian].
 10. Ilyina, A. V. & Huba, O. I. (2012). Zahrozy ekonomichniy bezpetsi derzhavy v konteksti mytnoho opodatkuvannya [Threats to the economic security of the state in the context of customs taxation]. *Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine. Ser.: Economics*, 2, 82-88 [in Ukrainian].
 11. *Mizhnarodna konventsia pro vzayemnu administrativnu dopomohu u vidvernenni, rozsliduvanni ta prypynennya porushen' mytnoho zakonodavstva vid 09.06.1977. Verkhovna Rada Ukrayiny* [International Convention on Mutual Administrative Assistance in the Prevention, Investigation and Cessation of Violations of Customs Law]. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_926 [in Ukrainian].
 12. *Mytnytsyamy DFS vyyavleno 9,3 tys. porushen' mynykh pravyl na sumu 611 mln hryven'.* *Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrayiny: ofitsiynyy portal* [SFS customs revealed 9.3 thousand violations of customs rules in the amount of 611 million hryvnias]. State Fiscal Service of Ukraine: official portal. Retrieved from <http://sfs.gov.ua/media-tsent/novini/375168.html> [in Ukrainian].
 13. *Protyahom 2018 roku mytnytsyamy vyyavleno 48,9 tys. porushen mynykh pravyl na 3,4 mlrd hrn.* *Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrayiny: ofitsiynyy portal* [During 2018, customs detected 48.9 thousand violations of customs rules by UAH 3.4 billion. State Fiscal Service of Ukraine: official portal]. Retrieved from <http://sfs.gov.ua/media-tsent/novini/ 365795.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.02.2022.

Антоніна Фаріон-Мельник,

к.е.н., доцент, доцент кафедри безпеки та
правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0485-9563>

Іван Мельник,

викладач кафедри безпеки та
правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного
університету
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6292-9198>

Роман Василевський,

аспірант кафедри безпеки та правоохоронної
діяльності Західноукраїнського
національного університету

КРИМІНАЛЬНІ ВИБУХИ: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ

Розкрито трактування поняття «кримінальний вибух», його характеристики, виявлено дефініції, пов'язані з ним. Проаналізовано взаємозв'язок між тероризмом та вибухами, який закріплений на законодавчому рівні. Розкрито ознаки особи злочинця, що вчиняє злочини із застосуванням вибухових пристроїв та об'єктів, перероблених у вогнепальну зброю, як елементу криміналістичної характеристики.

Ключові слова: вибухи, кримінальні вибухи, тероризм, вибухова речовина, терористичний акт, вибухові пристрої, злочинець, підривні дії.

Фаріон-Мельник А., Мельник І., Василевський Р.

Уголовные взрывы: характеристика и типологические особенности преступника

В статье раскрыта трактовка понятия «уголовный взрыв», его характеристики, обнаружены дефиниции, связанные с ним. Проанализирована взаимосвязь между терроризмом и взрывами, которая закреплена на законодательном уровне. Раскрыты признаки личности преступника, совершающего преступления с применением взрывных устройств и объектов, переработанных в огнестрельное оружие, как элемент криминалистической характеристики.

Ключевые слова: взрывы, криминальные взрывы, терроризм, взрывчатые вещества, террористический акт, взрывные устройства, преступник, взрывные действия.

Farion-Melnyk A., Melnyk I., Vasylevskiy R.

Criminal explosions: characteristics and typological features of the offender

The article reveals the interpretation of the concept of «criminal explosion», its characteristics, reveals the definitions associated with it. The relationship between terrorism and explosions, which is enshrined in law has been analyzed. Features of the identity of a criminal who commits crimes with the use of explosive devices and objects converted into firearms as an element of forensic characteristics. The types of terrorists according to the position in terrorist organizations are considered as criminals have a certain psychological character depending on their position in the terrorist organization.

In the article emphasizes that the key element in the preparation and commission of crimes is the delivery of an explosive device to the place of explosion.

The method of initiating the explosion may indicate the degree of qualification of the offender in various fields. Accordingly in the article lists the professions whose involvement of specialists increases the risk of accuracy of subversive actions.

As a result of scientific research it should be emphasized that the means and methods for carrying out criminal

explosions are constantly being improved, and criminals use a wide range of methods for carrying out criminal explosions, which causes significant difficulties for law enforcement agencies in investigating criminal offenses. This makes it necessary to improve the activities of law enforcement agencies to detect and investigate these crimes, respectively, this will be possible with the maximum use of modern advances in forensic technology and further improvement and enrichment of forensic techniques. It should be noted that modern advanced forensic laboratories, explosives and portable equipment are already used today during the site inspection.

Keywords: *explosions, criminal explosions, terrorism, explosives, terrorist act, explosive devices, criminal, subversive actions.*

Постановка проблеми. Події в східній частині України спричинили стрімке збільшення кількості випадків застосування вибухових пристроїв у неправомірних цілях: здійснюються вбивства, завдаються тілесні ушкодження, знищується чи пошкоджується майно. І це все здійснюється використанням різних новітніх вибухових пристроїв. Терористичні вибухи спрямовуються все частіше на мирні райони населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розкриття окремих видів злочинів, зокрема терористичним вибухам, присвячено багато праць вітчизняних та закордонних правознавців таких, як: П. Антонюк, В. Атаманчук, С. Банах, В. Бахін, Р. Белкін, А. Іщенко, О. Колесніченко, В. Шепітько, М. Яблоков та ін.

Метою статті є визначити поняття вибухового пристрою, об'єктів, перероблених у вогнепальну зброю та здійснити їх класифікацію, а також розкрити ознаки особи злочинця, що вчиняє злочини із застосуванням вибухових пристроїв та об'єктів, перероблених у вогнепальну зброю, як елементу криміналістичної характеристики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Терористичні вибухи спрямовуються все частіше на мирні райони населення. Стан криміногенної обстановки визначається численними факторами, які мають соціально-економічний і політичний характер: поступове спадання економіки й зростання безробіття, зuboжіння населення, збільшення корупції, пропаганда насильства в ЗМІ, зниження контролю в Збройних Силах України за використанням і зберіганням зброї та боєприпасів тощо. Останнім часом, найбільш суспільно-політичного резонансу набувають злочини, вчинені шляхом вибухів [1]. Вибуховий пристрій – це пристрій, який має сукупність ознак, що вказують на його призначення й придатність для здійснення вибуху [2, с. 94].

Взаємозв'язок між тероризмом та вибухами закріплено на законодавчому рівні. Так, у ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [3] поняття терористичного акту визначено як злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена статтею 258 Кримінального кодексу України. Згідно з цією статтею терористичний акт трактується як застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного, а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою [4]. До цієї підгрупи належать й інші злочини (рис. 1).

Зростання вищенаведених злочинів вимагає від криміналістичної науки розроблення дієвих рекомендацій з розслідування і профілактики кримінальних вибухів. Переважна більшість вибухів у практиці діяльності правоохоронних органів має хімічну природу, тобто відбувається перетворення енергії вибухової речовини – газоподібних, рідких, твердих або сумішей різних станів – в енергію стиснутих газів у результаті хімічної реакції.

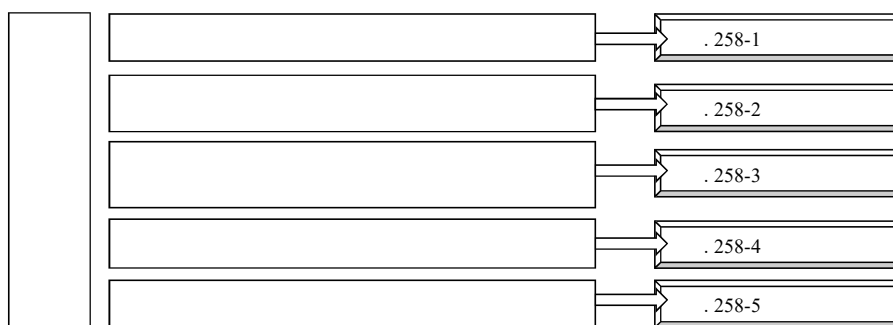

Рис. 1 Злочини терористичної спрямованості відповідно до законодавства України

Вибір способу вчинення злочину також залежить від причин і певною мірою характеризує злочинців. Вчинення злочину шляхом вибуху загалом складається з декількох етапів (рис. 2).

В. Гусєва зазначає, що вибір способу вчинення злочину також залежить від ряду причин і певною мірою характеризує злочинців. Тобто злочинець має певний психологічний характер залежно від його позиції в терористичній організації (рис. 3) [5].

Виконавець часто враховує власний досвід під час вибору способу вчинення злочину. Наведений фактор має велике криміналістичне значення і дає змогу зробити висновок про певний злочинний почерк виконавця. Той чи інший спосіб злочинець може вибрати ще до підшукування засобів вчинення злочину. Зазвичай це тривалий, ретельно продуманий етап підготовки до його вчинення. Проте такі дії можуть мати і спонтанний характер.

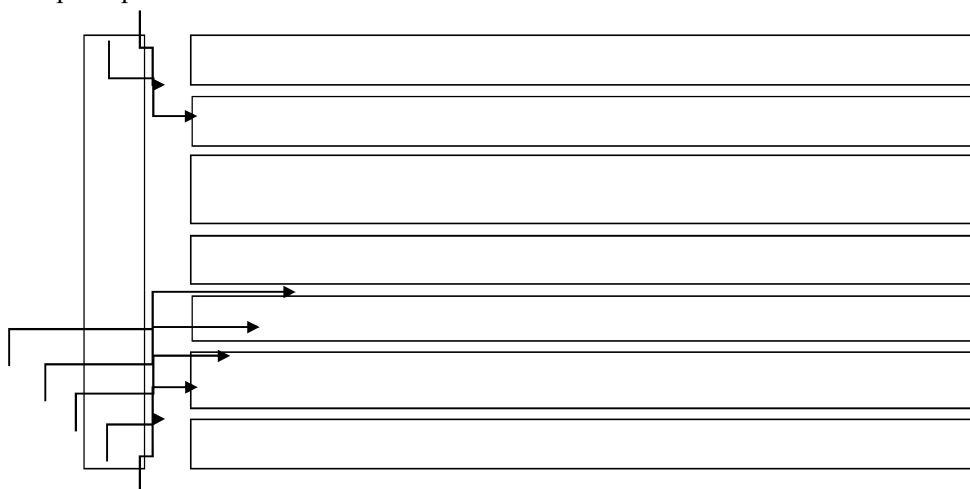

Рис. 2. Етапи вчинення злочину шляхом вибуху

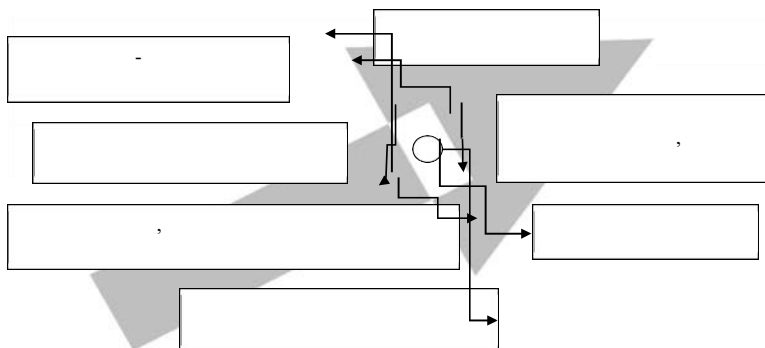

Рис. 3. Типи терористів відповідно до позиції в терористичних організаціях

В окремих випадках злочинець може випробовувати ефективність обраного способу перед вчиненням вибуху. Найчастіше випробовуються саморобні вибухові пристрої, у тому числі з вибуховими речовинами непромислового виготовлення. Результатом невдалого випробування може бути поранення або

навіть смерть злочинця-підричника. Такі факти реєструють лікувальні установи та правоохоронні органи і їх потрібно використати під час виявлення осіб, які вчиняють злочини шляхом вибуху.

У процесі підготовки до вчинення вибуху злочинці можуть вдатися до попереднього обстеження місцевості з метою вибору точки закладення заряду для ефективного вибуху і місця засідки, з якої вибух буде ініційовано. У процесі підготовки також можуть бути здійснені певні дії, наприклад обладнано місце засідки, усунуто перешкоди для прихованого прибуття на місце вчинення злочину і відходу з нього. При цьому злочинці вносять певні зміни в навколишнє оточення. Правоохоронні органи під час отримання відомостей про такі дії та їх виконавців можуть запобігти виконання вибухів.

Якщо відбувається приготування до вчинення вибуху, то цей факт свідчить про професіоналізм виконавців, а також тривалість часу виношування злочинного задуму і здійснення підготовки до злочину та можливе фінансування такого заходу. Це характеризує певні особистісні якості злочинця:

- акуратність;
- педантичність;
- прагнення особистої перевірки будь-яких обставин.

Не можна ігнорувати такий етап, оскільки саме це може призвести до невдалих замахів, передчасних вибухів із наслідками різної тяжкості.

Також необхідно зазначити, що вчинення такого злочину може мати замовний характер, про це свідчить експерименти з вибуховими речовинами, випробування вибухових пристроїв загалом або окремих їх частин, попереднє обстеження місця задуманого вибуху.

Ключовим елементом у підготовці та вчиненні злочину є доставка вибухового пристрою до місця вибуху. Щодо умисних убивств, то учені називають ці дії “поміщення вибухового пристрою впритул до потерпілого” [5].

Найбільш кваліфікованим способом доставки вибухового пристрою, що свідчить про ретельну підготовку злочину або участь у його плануванні і здійсненні професіонала, є штучне створення умов, за яких жертва сама наближається до вибухового пристрою і мимоволі приводить його в дію. Сам спосіб ініціювання вибуху може свідчити про ступінь кваліфікації злочинця в різних сферах діяльності. Найбільш небезпечними є певні професії (рис. 4).

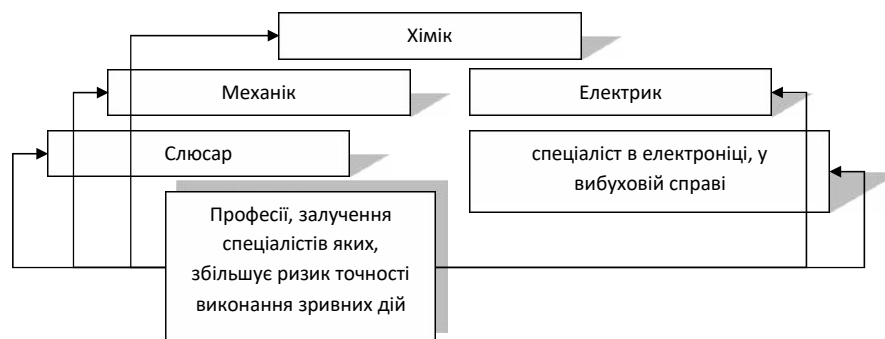

Рис. 4. Професії, залучення спеціалістів яких збільшує ризик точності виконання підривних дій

Висновки. У результаті наукового дослідження потрібно наголосити, що засоби та методи для здійснення кримінальних вибухів постійно удосконалюються, злочинці використовують способи широкого спектра для здійснення кримінальних вибухів, що зумовлюють значні труднощі для правоохоронних органів у процесі розслідування кримінальних правопорушень. Все це зумовлює необхідність поліпшення діяльності правоохоронних органів щодо розкриття й розслідування зазначених злочинів, що можливо за умови максимального використання сучасних досягнень криміналістичної техніки й подальшого вдосконалення і збагачення криміналістичних методик.

Список використаних джерел

1. Присяжнюк І. Вітальне слово ректора Національної академії прокуратури України. Криміналістичне забезпечення процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, вчинених із застосуванням вибухових пристроїв : матеріали міжнародного круглого столу (7 червня 2017 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2017. 148 с.

2. Дильдин Ю. М., Семёнов А. Ю. Шмырёв А. А. Основы криминалистического исследования самодельных взрывных устройств. Москва, 1991. 94 с.
3. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>
5. Гусева В. Кримінальний вибух як спосіб вчинення злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності. Криміналістичне забезпечення процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, вчинених із застосуванням вибухових пристроїв : матеріали міжнародного круглого столу (7 червня 2017 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2017. 40 с.

References

1. Prsyazhnyuk, I. (2017). Vitalne slovo rektora Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy [Welcoming speech by the Rector of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine]. *Kryminalistychne zabezpechennia protsesualnoho kerivnytstva dosudovym rozsliduvanniam kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh iz zastosuvanniam vybukhovyykh prystroyiv – Forensic support of procedural guidance in pre-trial investigation of criminal offenses committed with the use of explosive devices*. Kyiv : Natsionalna akademiya prokuratury Ukrainy [in Ukrainian].
2. Dildin, Y. M., Semonov A. Y. & Osnovy A. A. (1991). *Shmyrov kriminalisticheskogo issledovaniya samodelnykh vzryvnykh ustroystv [Fundamentals of Forensic Investigation of Improvised Explosive Devices]*. Moscow, 1991 [in Russian].
3. Pro borotbu z teroryzmozom : Zakon Ukrainy vid 20 bereznia 2003 roku № 638-IV [On Combating Terrorism : Law of Ukraine of March 20, 2003, № 638-IV]. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, No 25*. [in Ukrainian].
4. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny vid 5 kvitnya 2001 roku [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, No 25-26*. Retrieved from <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9931?locale-attribute=en>. [in Ukrainian].
5. Husyeva, V. (2017). Kryminalnyy vybukh yak sposib vchynennya zlochiniv proty avtorytetu orhaniv derzhavnoyi vlady u sferi pravookhoronnoyi diyalnosti [Criminal explosion as a way of committing crimes against the authority of public authorities in the field of law enforcement]. *Kryminalistychne zabezpechennya protsesualnoho kerivnytstva dosudovym rozsliduvanniam kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh iz zastosuvanniam vybukhovyykh prystroyiv – Forensic support of procedural guidance in pre-trial investigation of criminal offenses committed with the use of explosive devices*. Kyiv : Natsionalna akademiya prokuratury Ukrainy. Retrieved from <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9931?locale-attribute=en>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.02.2022.

Порядок публікації матеріалів у фаховому збірнику наукових праць «Актуальні проблеми правознавства».

1) Приймаються роботи, написані **українською, російською або англійською мовами**, обсягом до 12 аркушів включно.

2) Рукопис статті повинен мати такі елементи:

- УДК;
- код ORCID;
- назва секції;
- прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, посада;
- назва статті українською мовою;
- анотації українською і російською мовами (мінімум 700 знаків з пробілами), розширена анотація англійською мовою (мінімум 1800 знаків з пробілами), які повинні містити короткий виклад актуальності, мету та результати дослідження;
- ключові слова (не менше 5 позицій);
- основний текст статті;
- список використаних джерел;
- список використаних джерел англійською мовою (References).

3) Окрім рукопису статті до редакції подається **реферат** (розширена анотація) англійською мовою (реферат має обов'язково містити: назву статті, прізвище та ініціали автора, посаду, місце роботи, короткий зміст статті. Мінімальний обсяг реферату – **300 слів**).

4) Стаття повинні містити такі елементи:

- постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- мету статті;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Зазначені елементи виділяються в рукописі напівжирним шрифтом.

5) Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5.

Посилання на використані джерела здійснюється безпосередньо в тексті. У квадратних дужках зазначається порядковий номер використаного джерела, а через кому – конкретна сторінка (приклад – [1, с. 15]).

6) До редакції на електронну адресу **zbirnykapp@wunu.edu.ua** подаються:

- електронний варіант статті;
- розширена анотація англійською мовою (реферат);
- завірена рецензія доктора або кандидата наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь);
- довідка про автора на окремій сторінці (прізвище, ім'я, по-батькові повністю, організація, посада, адреса, науковий ступінь, вчене звання, контактні телефони, поштова адреса для направлення авторського примірника журналу, електронна адреса);
- відсканована квитанція (інформація про оплату на сайті видання).

7) Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікації до інших видань.

Статті, які не відповідають наведеним вимогам, не приймаються до розгляду. Рукописи проходять рецензування та перевірку на наявність плагіату, за результатами якого редакційна колегія приймає рішення про публікацію статей або необхідності їх доопрацювання авторами.

Наукове періодичне видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА

Збірник наукових праць

*Випуск 1 (29)
2022*

Літературний редактор: *Інна Калачик*

Комп'ютерне макетування: *Ольга Драбюк*

Дизайн обкладинки: *Марія Одобецька*

Підписано до друку 03 лютого 2022 р.
Формат 60х84 1/8. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Ум.-друк. арк. 14,5. Обл.-вид. арк. 14,8.
Замовлення № P014-12-21. Тираж 300 прим.

Адреса редакції:
46400 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
тел. (0352) 26-06-36

www.appj.wunu.edu.ua
E-mail: zbirnykapp@wunu.edu.ua

Видавець та виготовлювач:
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі «Університетська думка»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua
www.appj.wunu.edu.ua